

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVI

Св. 3–4 (2015)

САДРЖАЈ

Чланци

Поводи

Стојан Новаковић као лингвиста (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ)1–9

Лексика, семантика и лексикографија

Типологија речника српског језика III (Ванлингвистички параметри)
(ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ)11–22

Семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције у значењској структури
емоционалних глагола у српском језику (АНА В. МИЛЕНКОВИЋ)
.....23–38

Неформализована употреба антонима у лексикографским чланцима Речника
САНУ (МИЛЕНА М. ЈАКИЋ)39–57

О заједничким семантичким компонентама полисемичних
трансформативних глагола у српском језику (НАТАША М.
МИЛАНОВ)59–75

Акцентологија

О акценатским дублетима именица мушког рода (НИКОЛА М.
САНКОВИЋ)77–92

Прилози

Лексема *односно* у неким језичким стиливима 19. века (ЈЕЛЕНА М.
ПАВЛОВИЋ)93–110

Прикази

- МОНОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. *Српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2014, 291 стр. (АНА Ј. БАРБАТЕСКОВИЋ) 111–120
- Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и линвокултуролошки аспекти)* (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 121–128
- Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику* (ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ) 129–137

Хроника

- Научни скуп *Српски језик и актуелна питања језичког планирања* (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 139–145

Сећања

- Бранислав Брборић (1940–2005–2015) (МИЛОВАН МИЛОВИЋ) 147–151

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

- Читач или читалац* 153–154
- О статусу босанског или бошњачког језика 155–158
- Белешка о упутству за објављивање радова 159–159

Чланци

Поводи

УДК 811.163.41'36

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљен 27. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ КАО ЛИНГВИСТА **

Рад је настао поводом обележавања стогодишњице од смрти Стојана Новаковића. Посвећен је његовом доприносу србистици и лингвистици. Одређује се Новаковићево место у српској лингвистици, описује се његов однос према учитељу Ђури Даничићу и ученицима и наследницима Љубомиру Стојановићу и Александру Белићу, скреће се пажња на његова најзначајнија дела и иницијативе, износи се неколико оцена Александра Белића о њему, упућује се на нека граматичка решења другачија од данас општеприхваћених и на терминологију коју је користио.

Кључне речи: Стојан Новаковић, историја србистике, историја лексикографије, граматика српског језика.

Да бисмо осветлили лик Стојана Новаковића као лингвисте, треба кренути од најопштијих ка појединачним подацима о његовом научном раду. Генерална оцена била би да је он научник који се бавио националним наукама. Такав је био дух времена. Белић (1999: 151) је за своје учитеље, укључујући у њих и Новаковића, рекао да су „они поникли у оно време када се мислило да људи од велике спо-

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси: опис, теорије и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

собности и велике снаге треба пре свега да раде на националним наукама које странци не могу као ми обрађивати“. И Новаковић је, као један од најумнијих и најдаровитијих представника нашег народа, проучавао националну историју, националну књижевност, историју српског језика и сродне дисциплине.

Друга важна одлика Новаковићевог времена јесте могућност научника да се баве већим бројем научних дисциплина. Данас, када се науке брзо развијају, није могуће бити компетентан за више наука. Наш начин размишљања је уско специјализован. Постали смо далеко стручнији од својих учитеља у уским областима, али смо изгубили свестраност и опште образовање. У Новаковићево време српска наука је тек почела да се развија – требало је много тога знати да би се ваљано раздвојила поља интересовања посебних дисциплина и да би се правилно поставили темељи сваке од њих. Изучавајући методологију и грађу једне науке, Новаковић је унапређивао другу и то је његовим радовима давало изузетну свестраност.

Да би се одредило место Стојана Новаковића у српској лингвистици, важно је осветлити однос међу карикама најважнијег ланца у историји србистике, а то је однос између Ђуре Даничића, његовог ученика Стојана Новаковића, затим Љубомира Стојановића, па Александра Белића. Даничић је у потпуности био заокупљен језичким истраживањима, па се не може рећи да је Новаковић од свога учитеља усвојио окренутост ка већем броју наука. Био је то плод Новаковићеве природе, коју је подржавао дух времена. Ту природу пренео је и на свог ученика Љубомира Стојановића, који се, баш као и његов учитељ, бавио и политиком, просветом и другим државним пословима. Ниједан ни други нису, међутим, утицали на Белића у том смислу, јер је он, баш као и Даничић, био заокупљен искључиво језиком. Новаковићева и Стојановићева свестраност морала се одразити на њихов лингвистички допринос. Белић (1999: 155) оцењује Даничића као великог и дубоког аналитичара, Новаковића као плодног и свестраног синтетичара, а Стојановића као прагматичара. Белић (1998: 448) жали што је Новаковић „свој развитак у лингвистичком правцу, који је могао бити потпун, морао стално прекидати и тако обустављати усавршавање извесних проучавања“. Такође, оцењује (исп. Белић 1998: 448) да „Новаковић нема већих оригиналних чисто лингвистичких дела, сем његове граматике“, за коју додаје да она носи Новаковићев дух, али да је настала на основу радова Даничића и Миклошића. И поред тога, на много места, Белић се диви Новаковићевој синтетичности, лакоћи учења, гипкости духа, способности да издвоји оно што је важно и да то брзо савлада. Управо због тога Новаковић је и могао успешно да се бави већим бројем наука. Ипак, ни-

је био прави Даничићев наследник као аналитичар и теоретичар. Између Даничића и Новаковића постојала је извесна празнина. Пишући о научном мишљењу, Белић (2000: 533) је констатовао да између научника и његових студената не сме постојати празан простор: „Наука је интернационална и појединци се на њеним лествицама могу високо испети, па ма ком народу и ма којој земљи припадали. Али се за њихов народ, ако се они не ослањају на своју школу или научне раднике у својој земљи, њихова наука завршује њиховом смрћу. Велико дело Даничићево нико није могао прихватити у потпуности, и поред тога што је он био и наставник“. Другим речима, континуитет праве науке о језику као да је после Даничића наследио тек Белић, али не треба заборавити да су њега створили Новаковић и Стојановић. Ова чињеница, ипак, не умањује Стојановићев значај. Белић хвали Новаковића и каже да је у свему што је урадио успео да остави „своју бразду“ и да покрене ту област за корак даље. „Као професор гимназије – пише уџбеник за језик и књижевност, као библиотекар – израђује пуну библиографију наше нове књижевности, као политичар истиче се до вођства у својој политичкој групи, као министар просвете преуређује просвету у нашој земљи и ствара законе којима ће се за велики низ година уредити питање основне и средње наставе; као књижевник огледа се и у почетку и на крају живота поетским и прозним саставима и уређује књижевни часопис. Свугде се јавља као снага која покреће и унапређује“ (Белић 1999: 153). Човек оволиких интересовања, разумљиво, није имао времена за дубљење неке језичке појаве и њено осветљавање из свих углова, он је био научник широких потеза.

Највећи и најзначајнији његов потез јесте покретање рада на изради Речника САНУ. Има неколико појава у вези са тим чином на које треба обратити пажњу. Године 1888. Стојан Новаковић пише Посланицу Српској краљевској академији, која је прочитана на свечаном скупу Академије 10. септембра 1888. године у славу стогодишњице Вука Стефановића Караџића. У Посланици се на 87 страна, објављених у *Гласу*, пише о задацима Академије у вези са језичким питањима, а као главни задатак наводи се и образлаже израда речника. Важно је имати у виду да је Стојан Новаковић тада имао само 46 година. Постоји ли данас у Србији човек који има између 40 и 50 година и који задаје кључне задатке и одређује основне смернице српској науци, Српској академији наука и уметности или било којој научној дисциплини? Да ли би данас неко одслушао текст од 87 страна испуњених основним научним задацима и њиховим образложењима који је написао човек од 46 година? Данас се научници сувише касно осамостаљују и често прекасно добијају могућност да ути-

чу на токове своје научне дисциплине. А Стојан Новаковић је већ у средњим годинама имао (или успео да освоји) озбиљан научни ауторитет. На ту чињеницу се треба угледати и разумети да право на статус у науци треба да имају најбољи, независно од година. То је наука и за млађе научнике да не треба до смрти својих ментора (а до своје старости) да се крију иза леђа најстаријих.

Посланица почиње тако што Новаковић издваја два тренутка у дотадашњем животу Академије од ванредног значаја. „Први је од њих свето-јованска задужбина Његовог Величанства Краља Србије (од 7 Јануара 1888), којом Краљ из своје личне касе одређује Академији извесну годишњу суму новца 'на расветљење Србије, српског земљишта, српског духа и српских особина'. Други је – научни завет првога председника Академије д-ра Ј. Панчића, написан три дана пред смрт његову, на дан проглашења краљевине, 22 Фебруара 1888. Први председник Академије, славни природњак д-р Ј. Панчић поздравља Академију са самртничког одра и поручује јој: 'да би за први почетак добро било кад би се Академија ограничила на оне науке које се српства и јужног словенства, а нарочито земаља балканског полуострва тичу'. [...] На првоме месту оставља Краљевској Српској Академији аманет: 'да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Карацић и Ђ. Даничић прописали'. Како величанствен и колико потпун програм избија из Краљеве свето-јованске задужбине и из овога пророчног завета првога председника, д-ра Ј. Панчића!“

Из почетка Посланице види се на убедљиво најнедвосмисленији начин колику је пажњу изучавању језика придавао С. Новаковић, и поред поштовања које је осећао према многим другим наукама којима се бавио. Језичка истраживања (па тек затим и остала која се тичу нашег народа) представљају, по његовом мишљењу, приоритет у раду Академије и науке уопште. Задивљује и патриотизам који исказује Новаковић одлуком да овако започне Посланицу, али и космополитизам који следи у Посланици јер он у наставку текста обзнањује да су све велике европске академије одмах након оснивања као свој први задатак постављале израду великих академијских речника. Нарочиту пажњу побуђује чињеница да је Новаковић био свестан важности тако великог пројекта као што је израда речника. Захваљујући већем броју обраћања Академији, тј. благодарећи Новаковићевој енергији да истраје и да утиче на формирање Лексикографског одсека при Академији, започета је израда највећег српског речника, који ни до данас није завршен, а чија је последња обрађена реч – *йейіоіласник*. Готово је немогуће замислити ниједно озбиљно научно србистичко

истраживање, независно од тога да ли је оно граматичко, семантичко, акценатско или другачије, без употребе Речника САНУ. Да је само иницирао израду Речника САНУ и да ништа осим тога није урадио из области језикословља, могло би се рећи да је Стојан Новаковић озбиљно задужио српску науку и културу. Неретко се може чути, а за то има основа, да Речник САНУ представља највећи научни пројекат српске науке свих времена.

Библиографија Стојана Новаковића, коју је саставио 1911. године, четири године пред смрт, а која обухвата све његове објављене радове од 1858. до 1911. године, састоји се из 379 библиографских јединица. Око 40 јединица посвећено је лингвистичким истраживањима, а од њих – чак 16 је у вези са његовом Граматиком, која се ширила из издања у издање. Остали лингвистички радови посвећени су фонетици (нпр. *Физиологија љаса и љасови српског језика*), акцентологији (нпр. *Акценти шћамљаних српско-словенских књија, црногорских и млејачких, Прилој за историју акцентуације хрватске или српске*), дијалектологији (нпр. *Ђ и ђ у македонским народним дијалектима*), историји српског језика (издавао је и истраживао старе споменике).

Новаковићево интересовање за лексикографске послове, осим у *Посланици*, огледа се и у *Предлоју Српској Краљевској Академији, учињеном 5. априла 1893 да се ошћочне куљење љрађе за академијски Српски Речник и да се за љај љосао устћанови у Академији Лексикографски одсек*. Све ове податке изнео је Новаковић као наслов библиографске јединице. Године 1878. у Загребу је објављен рад *О Даничићеву ољегу Рјечника хрватског или српског језика*. Посебну пажњу привлачи Новаковићево учешће у изради кратког речника 6 словенских језика (*Краткиј словарь шести славянскихъ языковъ*), у којем су обрађене речи из руског, црквенословенског, бугарског, српског, чешког и пољског језика. Речник је објављен у Бечу, 1885. године, а садржи чак 955 страница. Уредио га је Ф. Миклошић, а С. Новаковић је израдио део тог речника који је посвећен српском језику.

Од појединачних радова истакли бисмо и „*Сћари српско-словенски буквар*, с неколиким белешкама за историју буквара у опште“, као и „*Језик и сћил*, приступну лекцију к предавањима филологије у Великој Школи“, коју је Новаковић одржао 16. септембра 1872. године.

Стојан Новаковић је у нашој лингвистици остао упамћен по својој *Српској љрамајници*. Она је настала још 1869. године у виду уџбеника за синтаксу српског језика за други разред гимназије. Затим се ширила и мењала све до 1902. године, када је добила свој најпотпунији облик. Прво целовито издање објављено је 1894. године. Ово

дело је, дакле, расло пуних 30 година и, као што смо већ назначили, од четрдесетак Новаковићевих лингвистичких радова, чак 16 припада различитим верзијама ове граматике. Скоро цео свој радни век он је радио на њој, стално јој се враћао, ширио и преправљао. Генерације и генерације ученика образовале су се из области граматике на Новаковићевим уџбеницима. Било је то време када су само најзначајнији лингвисти имали привилегију да пишу уџбенике и када је то за њих представљало велику част. Даничићеве *Облике* замениле су Новаковићеве граматике, а после њих Стојановићеве, па Белићеве. Новаковићева *Српска граматика* настала је под очигледним утицајем Даничића и Миклошића, али представља значајан приручник и данас, нарочито њен део посвећен синтакси. Белић оцењује да Новаковић, иако је у многим стварима био испред свог времена, није био реформатор наше школске граматике, „јер је њена реформа тражила више самосталности ... него што је он имао“ (Белић 1998: 456). Белић му замера што је и он, као и његови претходници, оптеретио граматику језичким историјским процесима, непотребним ученицима, али није оспорио значај и квалитет Новаковићевог удела на том пољу.

Грамматика се састоји из 520 страница. Сачињава је Приступ и 4 дела. У Приступу се наводе опште чињенице о језику и његовом склопу, о врстама речи, о граматички и њеној подели. Први део посвећен је науци о гласовима (1. Постапак и подела гласова; 2. Самогласници некадашњег језика; 3. Поделе и особине самогласника; 4. Поделе и особине сугласника). Други део посвећен је науци о основама (Опште црте; Одсек први – Наука о простим основама: 1. Глаголске основе; 2. Именичке основе; 3. Придевске основе. Одсек други – наука о сложеним основама: А. Основе сложене од основа; Б. Основе сложене од готових облика). У трећем делу говори се о науци о облицима (А. Наука о облицима имена; Б. Наука о облицима глагола). У четвртом делу књиге представљена је наука о реченицама (А. Синтакса простих реченица; Б. Синтакса сложених реченица). Грамматика се завршава Додатком, који је посвећен правопису (1. Реченични знаци; 2. Главна правила о правопису).

Прелиставајући Грамматику, два утиска се намећу као главна. Први је да се помоћу ње може посматрати развој граматичке мисли у српској лингвистици и да се може пратити које су све области доживеле трансформације. Други је да је та Грамматика по много чему актуелна и непревазиђена до данас.

Новаковић дефинише грамматику као науку о језику (Новаковић 1902: 22), дакле, посматрано из данашње перспективе, изједначава је са лингвистиком. Језик дефинише као „средство којим људи један другом објављују своје мисли“. Овом дефиницијом истиче се само

комуникативна функција језика, а занемарују се све остале. Српски језик убраја се у словенске језике у које, осим српског, спадају и следећи језици: стари словенски, бугарски, словенски (крањски), руски, пољски, чешки и лужичко-српски. Нема хрватског¹, нема македонског, а нема ни белоруског, украјинског и словачког. Реченица се дефинише као мисао исказана речима (стр. 1). Ова дефиниција се и данас користи у многим уџбеницима. На истој страни стоји да „свака реч казује неку представу“. Идеја о представи на путу од стварности до језика врло је модерна и одговара данашњем схватању денотације и десигнације. Речи дели у 8 врста: именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи, прилози, предлози и свезе. Бројеве дели на просте, збирне и редне, а просте бројеве убраја у именице (у именице не спадају само *хиљада*, *милион*, *већ* и *йеџ*, *двадесет*, *йтридесет*). Именичке заменице изједначава са личним (стр. 14). Глаголске начине дели на одређени, неодређени, заповедни и погодбени начин, а под одређеним сматра сва глаголска времена (стр. 18; 318).

Занимљива је терминологија којом се служио С. Новаковић. Навешћемо само неколико примера. Деривате назива *изданцима* (стр. 9), именске речи – *именима*, непроменљиве речи – *речцама* (стр. 10), градивне именице – *вешџасџивеним* (стр. 12), акценатску дужину – *сџоредним акценџиом* (стр. 40), звучне сугласнике назива *јасним*, а безвучне – *муклим* (стр. 46), падеже назива бројевима (од првог до седмог), прошла времена – *џрошасџим* (стр. 307), а прошлост – *џрошасносџ*, аорист – *џређашњим свршеним временом*, имперфекат – *џређашњим несвршеним*, саставни однос назива се *сџојним начином*, а раставни – *раздвојним начином*, црту – *знаком џочивке* (стр. 362).

Ова граматика утрла је пут за настанак скоро свих будућих граматика српског језика, укључујући и оне којима се данас користимо као релевантним.

У закључној оцени изнећемо Белићев став да „нико од његових савременика није јасније сазнавао потребе наше лингвистичко-филолошке примењене науке, и нико од њих није био, на жалост, толико спречаван приликама живота да их задовољи као Новаковић“ (Белић 1998: 453). Остаје нам да жалимо што се Стојан Новаковић није интензивније бавио језичким истраживањима, али и да се

¹ Ево како Новаковић објашњава питање односа између ћирилице и латинице и српског и хрватског језика: „Пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватским зову“ (Новаковић 1902: 27).

дивимо колико је био успешан у њима и поред сталних прекида због бављења бројним другим наукама и пословима од значаја за Србију.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима, у: Александар Белић, *О великим стваралацима*, Изабрана дела, књ. 6, прир. Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464.
- Белић 1999: Александар Белић, Наши учитељи, у: Александар Белић, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела, књ. 8, прир. Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157.
- Белић 2000: Александар Белић, Између научника и студената не сме постојати празан простор, у: Александар Белић, *О различитим ишитањима савременог језика*, Изабрана дела, књ. 13, прир. Даринка Гортан-Премк, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 533–534.
- Милинчевић 2006: Васо Милинчевић, Љубомир Стојановић и Стојан Новаковић и њихова сарадња са чешким научницима око издавања српских споменика, у: Васо Милинчевић, *Велика школа и велики професори*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића, *Глас Х*, Београд: Српска краљевска академија.
- Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, друго целокупно издање, Београд: издање и штампа Државне штампарије.
- Новаковић 1911: Стојана Новаковића, Библиографија 1858–1911, засебице штампано из *Годишњака XXIV Српске Краљевске Академије*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Rajna M. Dragičević

STOJAN NOVAKOVIC AS A LINGUIST

Summary

This paper is dedicated to Stojan Novakovic and his contribution to Serbian linguistics and linguistics in general. The paper writes of his

legacy to Serbian linguistics, describes his relationship with his teacher Đura Daničić, relationship with his students and with his successors, Ljubomir Stojanovic and Aleksandar Belic. The attention is drawn to his most important works and initiatives. Also, Aleksandar Belic's opinion about him is mentioned, and a special attention is drawn to terminology he had used and to some grammatical solutions he had offered, different from today's generally accepted ones. This paper was written on the occasion of the centenary of the death of Stojan Novakovic.

Key words: Stojan Novaković, the history of Serbistics, the history of lexicography, the grammar of Serbian language.

ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 15. новембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

ТИПОЛОГИЈА РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА III (ВАНЛИНГВИСТИЧКИ ПАРАМЕТРИ)**

У раду су наведени неки од ванлингвистичких параметара како би се стекла потпунија слика о постојећим речницима српског језика (медијум, број аутора, финансирање, тираж, број издања, број боја).

Кључне речи: лексикографија, српски језик, типологија, ванлингвистички параметри.

I Уводне напомене

У постојећим типологијама речника ванлингвистички параметри се најчешће не наводе или се наводи само један, при чему се он не издваја у посебну групу. Разлог свакако лежи у чињеници да су лингвистички параметри несумњиво важнији од ванлингвистичких. Овде су наведени различити ванлингвистички параметри како би се стекла потпунија слика о постојећим речницима српског језика.

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (178021), који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

II Ванлингвистички параметри

1. Медијум

Према медијуму речници се деле на рукописне (манускриптне), штампане и електронске¹.

1.1. Рукописни речници

Рукописни речници постоје у једном примерку. Обично су то збирке речи, мање или више сређене и обрађене. Иако су сви ови речници лексикографски мањкави, што је и разумљиво јер су њихови аутори углавном без лингвистичког образовања, а могућност њиховог коришћења врло је ограничена, многи од ових речника садрже драгоцену грађу (нпр. рукописна збирка речи Димитрија Чемерикића, рођеног 1882. године, предратног генерала, који је током свог живота сакупио и лексикографски обрадио више од 16.000 речи из свог родног града Призрена).

1.2. Штампани речници

Иако електронски речници српског језика постоје већ двадесетак година, штампани речници и даље чине далеко највећи део лексикографских издања.

1.2.1. Формат

Најмањи функционални речник српског језика објављен у великом тиражу има димензије 7 x 5 cm, што је приближно величини кутије шибица.

Nikša Stipčević: *Italijansko srpskohrvatski rečnik = Vocabulario italiano serbocroato : 10.000 reči*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske, 1969.

Nikša Stipčević: *Srpskohrvatsko italijanski rečnik = Vocabulario serbocroato italiano: 10.000 reči*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske, 1969.

¹ Овај критеријум наводи се у Шипка 1998: 139 и Шипка 2006: 163–164.

По димензијама највећи речници су А4 формата (29–31 цм). Речници већих димензија били би непрактични за коришћење².

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, I–XIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Miodrag R. Odavić: *Enciklopedijski latinsko-srpski medicinski rečnik*, Београд: Prosveta, 2002.

Речник српској језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Највећи број обимнијих речника је Б5 формата (23–25 цм).

Речник српскохрватској књижевној језика, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков (ред.): *Семантичко-деривациони речник : Свеска I: Човек – делови њега*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.

Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић: *Обраћени асоцијативни речник српској језика : Део 2 : Од реакције ка стимулусу*, Београд: Београдска књига – Службени гласник, 2011.

Данко Шипка: *Велики енглеско-српски речник*, Нови Сад: Прометеј, 2014.

Речници средњег и малог обима обично су А5 (20–21 цм) или Б6 формата (17–18 цм).

Иван Клајн: *Речник нових речи*, Нови Сад: Матица српска, 1992.

Данко Шипка: *Речник ојсцених речи и израза*, Нови Сад – Београд: Прометеј – Корнет, 2011.

Alba Avis: *Srpsko-latinski i latinsko-srpski rečnik : Lexicon serbico-latinum latino-serbicum*, Zemun: JRJ, 2003.

Речници А6 формата (14–15 цм) и мањи срећу се ретко и у свом називу обично имају придев *цејни*³.

² Дескриптивни речник неког од словенских језика највећих димензија јесте *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (Zagreb: Novi Liber, 2002) – 230×325 mm. С тврдњом, наведеном у предговору, да је обилна количина грађе диктирала „format knjige veći od uobičajenog rječničkog, ali još uvijek prikladnog za priručničku uporabu“, многи се не би сложили. Друго издање овог речника објављено је 2004. године у дванаест свезака А5 формата.

³ Овај придев среће се и у називима речника већег формата (Б6 и А5).

Branislav Grujić, Marijana Srđević: *Džepni englesko-srpski rečnik : A Pocket English-Serbian Dictionary*, Beograd: NE & BO – EVRO, 1995.

Zoja Stojanović: *Džepni srpsko-italijanski rečnik*, Beograd: Pirlig – Svjetlost-B, 1997.

1.2.2. Број томова

Велика већина речника објављена је у једној књизи. Два су главна разлога – обим речника (поготово код двојезичних речника јер су у њима речнички чланци мали) и цена штампе (корице и корицење коштају исто без обзира на број страна).

Двојезични речници у два тома су веома ретки. Пре свега су то енциклопедијски речници неког од тзв. светских језика и српског.

Svetomir Ristić, Jovan Kangrga: *Enciklopedijski nemačko-srpsko-hrvatski rečnik : sa srpskohrvatskom fonetskom oznakom izgovora književnoga nemačkog jezika. T. 2. L–Z*, Beograd–München: Prosveta–M. Hueber, 1963².

Svetomir Ristić, Živojin Simić, Vladeta Popović: *Enciklopedijski englesko-srpski rečnik*, 2, Beograd: Prosveta, 2008.

Двотомни речници су малобројни и међу једнојезичним речницима, али их је више него двојезичних.

Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић (ред.): *Семантичко-деривациони речник. Св. 2, Човек – унутрашњи органи и њихова, психопсихолошка стања и радње, психопсихичке особине, спроводиво*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.

Danko Šipka: *Leksička lista. 2, Neobično–žvrljotina*, Beograd: Alma, 2006.

Danko Šipka: *Obratni glosar. 2, Rešavati–gruž*, Beograd: Alma, 2006.

Двојезични речници српског језика до сада нису објављивани у три тома. Незавршени *Hrvatsko ili srpsko-engleski enciklopedijski rječnik* Жељка Бујаса објављен је у два тома, што је отприлике половина целог речника (Sv. 1: *A–Lj*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983; Sv. 2: *M–O*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989). Да је завршен, Школски речник Вере Васић и Мирјане Јоцић имао би најмање три тома.

Мирјана Јоцић, Вера Васић: *Школски речник стандардног српскохрватског/хрватског српског језика. Књ. 2, М–По*, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.

1.3.1. Електронски речници на чврстом медијуму

Електронски речници могу бити записани на магнетној траци, дискети, диску (CD и DVD), флеш меморији (USB) или засебном електронском уређају (врста једноставног компјутера на који је снимљен одређени речник, без могућности да се касније било шта снимми, обрише или пресними с њега – како би се спречило „пиратско“ умножавање речника). Комерцијални електронски речници српског језика постоје само на диску – CD и DVD.

Saša Stefanović: *Tehnički rečnik : englesko-srpski, srpsko-engleski rečnik*, Beograd: Putokazi, 2008.

Filip Marinković, Slađana Vagić: *Srpsko-engleski građevinski rečnik*, Beograd: Znanje izdanje, 2013.

1.3.2. Електронски речници на интернету

Електронски речници српског језика на интернету су се појавили пре петнаестак година. Најчешће нису каталогизовани. Могу се поделити у три групе:

1.3.2.1. PDF фајл штампаног издања речника постављен на интернет

Ове речнике је могуће читати само на одређеном сајту или се фајл може скинути и снимити на сопствени компјутер или мобилни телефон и касније користити без приступа интернету. Ови су речници најмање практични. Постоји неколико врста ових речника, с различитим могућностима тражења жељене речи⁴.

1.3.2.2. Дигитализована верзија штампаног речника

Након што се откуца тражена реч или синтагма, на предвиђеном месту се појављује речнички чланак само те речи или синтагме. Неки речници поседују и могућности напреднијег претраживања. На сајту, на пример, доступне су дигитализоване верзије следећих речника: првих осамнаест књига Речника САНУ и последње три књиге Речника МС (под називом „Речник српског језика“), четврто државно издање *Српског рјечника* Вука Стефановића Караџића, *Рјечник из књижевних старица српских* Ђ. Даничића, *Латинско-српски речник* Јована Ђорђевића, *Српско-румунски речник* Милета Томића, *Италијанско-српски и српско-италијански пословни речник* Мирјане Косо-

⁴ Да би се навеле и описале све врсте електронских речника, био би потребан засебан рад.

вић, *Латинско-српски медицински енциклопедијски речник* Миодрага Одавића, те *Ускочки речник* Милије Станића.

1.3.2.3. Интернетски електронски речници

Ови речници немају своју штапану верзију. Број речи, исцрпност речничког чланка и могућности претраживања веома су различити. Међу овим речницима највише је, за сада, енглеско-српских и српско-енглеских речника (в. нпр. www.metak.com).

2. Број аутора

Највећи број речника мањег обима има само једног аутора. Нешто обимнији речници имају обично два или три аутора, често уз помоћ више сарадника. Опште описне речнике, по правилу, раде тимови лексикографа. Далеко највећи број лексикографа ангажован је на изради Речника САНУ. Иако се овај речник ради већ деценијама, уједначеност обраде је задивљујућа, па се стиче утисак „да га је радила једна рука“, како се често чује. Сасвим супротан пример је *Veliki leksikon stranih reči i izraza* извесног Радомира Јовановића (Београд: Алнари, 2006). По свему судећи, овај речник је радило неколико дактилографа, сваки за себе, а све те текстове је издавач (овде је непримерено говорити о било каквом ауторству) механички спојио у једну књигу⁵.

⁵ Број примера који потврђују ову претпоставку је огроман. У речницима страних речи уобичајено је навођење порекла речи. Негде се то чини детаљно, а негде се само наводи језик из којег реч потиче или преко којег је доспела у наш језик. У *Великом лексикону страних речи и израза* срећу се одреднице код којих нема никакве етимологије, одреднице код којих се само указује на језик из којег реч потиче, као и одреднице где су етимологије дате врло детаљно. Очигледно – у зависности од извора из којег су речи преузете. Грчке речи наводе се у латиничком облику, што је уобичајено у новијим речницима страних речи, али се у њима, по правилу, речи транслитеришу на само један начин (мање или више прецизан – у зависности од циљне групе којој је речник намењен), док је у овом речнику уочљиво неколико различитих начина транслитерације грчких речи. Понегде су одреднице наведене према изговору у српском језику, понегде су остављене у изворном облику, док у неким случајевима није лако одредити о чему се ради јер облик нити је изворни нити има везе са изговором. Варијанте истог термина наводе се као засебне одреднице, што није спорно, али се понекад дефинише само једна од њих, док се друге варијанте упућују на њу (што је уобичајено у једнојезичним речницима), а негде се дефинишу обе варијанте (што је такође присутно, у најновијим речницима све чешће). Варијанте истог термина дефинишу се различито, без њиховог међусобног повезивања. Чак се

3. Финансирање

Начин финансирања израде и штампања речника⁶ често има много већи утицај на лингвистичке карактеристике речника (квалитет семантичких дефиниција, структура речничког чланка, исцрпност, број илустративних цитата и сл.) него што се обично мисли.

Израду великих академијских речника, какав је Речник САНУ, готово свугде у свету финансира држава. Буџетско финансирање омогућило је (уз остале срећне околности⁷) да Речник САНУ од своје прве књиге па до сада буде лексикографско дело врхунског квалитета, које је створило сопствену лексикографску школу, познату и цењену у словенском и славистичком свету. Израду и других капиталних речника финансирала је или финансира држава (Речник МС, Етимолошки речник српског језика...).

Речници чију израду и штампање у потпуности или највећим делом финансирају издавачке куће обично су мањег обима⁸. Издавачи најчешће гледају да трошкови израде, припреме за штампу и штампања речника не буду већи од очекиваних прихода, што може да има утицаја на структуру речника, па и квалитет израде. Илустративни цитати, на пример, веома су корисни и у дескриптивној и у двојезичној лексикографији, али се у речницима које су финансирале издавачке куће ретко срећу јер знатно повећавају обим речника, а тиме и трошкове штампе.

Понекад објављивање речника финансира аутор. Најчешће је то случај када издавачке куће сматрају да је речник некомерцијалан или неквалитетан. Много ређе се аутори одлучују на ауторско издање речника због тога што сматрају да ће на тај начин зарадити више него када би рукопис понудили некој од издавачких кућа.

До сада објављени речници српског језика финансирани су на веома различите начине. Неретко се средства потребна за израду и

исти термин, у истом значењу, среће као одредница у два речничка чланка, али уз другачије семантичке дефиниције (опширније в. у Оташевић 2006). Без обзира на хиљаде ретко виђених грешака (неке од њих се вероватно никада пре нису јавиле у српској лексикографији), прво издање овога речника, штампано у две хиљаде примерака, брзо је распродато.

⁶ Овај параметар (*The Manner of Financing*) наводи се у Ландау 1984.

⁷ Разуме се да буџетско финансирање не гарантује врхунски квалитет речника, али свакако спада у чиниоце који томе могу да допринесу.

⁸ У периоду од увођења самоуправљања до 1990. године разлике између државног и друштвеног финансирања нису увек биле оштре и јасне.

објављивање једног речника прибављају из више извора (издавачке куће, министарство за науку или културу, органи локалне заједнице, предузећа, различита друштва и удружења, појединци, фондације, пренумеранти, аутор...).

4. Тираж

Најмањи тираж имају рукописни речници – један примерак. Штампани и електронски речници, по правилу, не објављују се у тиражу мањем од сто примерака. Тираж од тристо примерака, када се ради о речницима, сматра се за мали. Средњи тираж је од петсто до хиљаду примерака⁹. Велики тираж имају речници штампани или умножени у више од хиљаду примерака. Речник САНУ, на пример, штампа се у пет хиљада примерака.

Подаци о тиражу појединих речника интересантни су металеколографима. Они ништа не говоре о структури или квалитету неког речника, али већи тираж обично значи и већи утицај на кориснике.

Најтиражнији речник српског језика је *Лексикон српских речи и израза* Милана Вујаклије. Од првог издања из 1937. па до 11. издања из 2011. године, овај речник је објављен у око скоро пола милиона примерака. Двојезични речници Бранислава Грујића имали су десетине издања. *Rečnik englesko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-engleski : sa kratkom gramatikom engleskog jezika = Dictionary english-serbocroatian, serbocroatian-english : with a short grammar of english language* до 1985. године имао је 38 издања. Многа од њих штампана су у више од десет хиљада примерака. Парадоксално је да најтиражнији речници српског језика нису и најквалитетнији. Оба поменута речника, Вујаклијин Лексикон и Грујићев енглеско-српски речник, лексикографски су изузетно мањкава. Иако је *Лексикон српских речи и израза* Милана Вујаклије већ 60-их година прошлог века био застарео и превазиђен, са стотинама озбиљних грешака, и деценијама након тога он је међу просечним изворним говорницима српског језика, из необјашњивих разлога, сматран за најауторитативније лексикографско дело. Мада су двојезични речници потписани именом Бранислава Грујића¹⁰ препуни грешака, скоро пола века су веома присутни у Србији.

⁹ Велике промене у штампарској технологији довеле су и до промена у односу према тиражима. Пре педесетак година, када је за припрему за штампу обимнијег речника било потребно неколико тона оловних плоча, тираж од петсто примерака сматран је за мали.

¹⁰ Сем поменутог српско-енглеског и енглеско-српског речника, Бранислав Грујић је наведен као аутор и двојезичних речника руског, немачког,

5. Број издања

Највећи број једнојезичних речника имао је само једно издање. Изузетак су речници страних речи. Двојезични речници српског и тзв. светских језика, поготово мањег обима, које користе ученици, обично имају више издања – понекад и неколико десетина.

Ново издање може бити неизмењено или измењено – допуњено и/или исправљено. Ново издање пружа могућност да се грешке уочене у првом издању исправе (мало је речника којима се ништа не може замерити), као и да се додају случајно пропуштене или нове речи.

6. Број боја

Књижни блок огромне већине речника је двобојан – црна слова на белом папиру. Што је тако, најмање су два разлога – цена штампе (свака додатна боја знатно повећава цену штампе) и лексикографска традиција, некада изузетно јака.

Трећа боја (односно друга, ако се не рачуна боја папира) јавља се у веома малом броју речника и њоме су истакнуте одреднице.

Vera Vasić, Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer: *Do you speak anglosrpski? : Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj, 2001.

Др Богољуб Станковић, *Руско-српски речник за основну школу*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Странице у пуном колору срећу се у новијим илустрованим речницима намењеним деци и ученицима.

Radivoj Bogičević: *Moj prvi ilustrovani rečnik : englesko-srpski*, Beograd: Evro-Giunti, 2008.

Biljana Krivokuća: *Dečiji ilustrovani rečnik engleskog jezika*, Novi Sad – Kruševac: Liber – Teatar Za, 2005.

Виолета Бабић: *Мoj њрви сликовни речник српској језика*, Београд: Креативни центар, 2010.

француског, шпанског, италијанског, латинског и кинеског језика у комбинацији са српским.

III. Закључак

Лексикографска традиција је код нас, као и у многим другим земљама, деценијама (негде и вековима) била веома јака, па се на основу врсте речника и његовог обима лако могло погодити у каквом је повезу, колико су велика слова, колико књижни блок има боја, чак и колико су широке маргине или колика је граматура папира на коме је одштампан. Последњих двадесетак година, с појавом кућних компјутера и нових штампарских техника, објављују се и речници који у много чему крше некада важеће стандарде. Дигитална штампа омогућила је да се речници штампају и у веома малим тиражима, а електронске је речнике могуће веома брзо и уз минималне трошкове поставити на интернет. Ипак, већина данас објављених штампаних речника не разликује се битније од речника објављених почетком прошлог века.

ЛИТЕРАТУРА

- Ландау 1984: S. I. Landau, *Dictionaries: The art and craft of lexicography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Оташевић 2006: Ђорђе Оташевић, Radomir Jovanović: *Veliki leksikon stranih reči i izraza*. Alnari, Beograd, 2006, 1407 str., *Lingvističke aktuelnosti* 14 <<http://www.asusilc.net/aktuelnosti/?cat=38>>
- Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina – drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Novi Sad: Matica srpska.

РЕЧНИЦИ

- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Джордже Оташевич

ТИПОЛОГИЈА СЛОВАРЕЈ СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА III
(ВНЕЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ)

Резюме

В данной работе приводятся некоторые из внелингвистических параметров для того, чтобы дать более полное представление об имеющихся словарях сербского языка (форма издания, число авторов, финансирование, тираж, число изданий, количество цветов).

Ключевые слова: лексикография, сербский язык, типология, внелингвистические параметры

УДК 811.163.41'367.625:81'37

АНА В. МИЛЕНКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 21. октобра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ ДОЖИВЉАВАЧА И ИЗАЗИВАЧА ЕМОЦИЈЕ У ЗНАЧЕЊСКОЈ СТРУКТУРИ ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду ће се из перспективе теорије семантичких улога анализирати група глагола којима се у српском језику означавају психолошка стања, расположења и осећања (тзв. емоционални глаголи). Садржај емоционалних глагола посматраћемо кроз призму емоционалне ситуације која подразумева узрочно-последичан однос између онога који нешто осећа и онога што дато осећање у њему изазива. У зависности од тога да ли се семантичка улога доживљавача емоције додељује субјекту или објекту, емоционалне глаголе сматраћемо статичним (субјекат је доживљавач) и узрочним (објекат је доживљавач). Покушаћемо да утврдимо који статични емоционални глаголи могу да се трансформишу у узрочне, и који граматички механизми омогућавају такве промене.

Кључне речи: емоције, емоционални глаголи, аргументска структура, семантичке улоге, доживљавач емоције, изазивач емоције, рефлексивност, префиксација, лексикографска дефиниција.

* ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод. Људске емоције и механизми њиховог језичког изражавања представљају предмет изучавања многих наука, а та интердисциплинарност омогућава посматрање исте појаве из угла различитих научних теорија и перспектива. Непостојање системских приступа проучавању природе и својстава широког спектра људских осећања довело је до великог броја различитих класификација емоција (в. Џејмс 1884; Ортони–Тарнер 1990; Екман 1999; Принц 2004; Соломон 2008; Миливојевић 2008 и др.). Таква различитост мишљења на пољу психологије емоција ствара нејасну полазну основу за језичка, пре свега семантичка истраживања емоционалне лексике. Због таквих неусклађености, задатак сваког лингвисте јесте да сам одреди и дефинише теоријски оквир којим ће приступити сложеном питању емоција у језику, било да бира пут *од свейџа емоција ка њиховом језичком изразу* или *од језичког израза ка њиховом језичком изразу* и класификацији емоција. Језичка манифестација емоција подразумева употребу тзв. *емоционалне лексике*, тј. речи које имају посебну, *емоционалну семантику*. Речи које чине лексичко-семантичко поље емоција имају сложено значење, за чије је разумевање неопходно свеопште познавање природе самог денотата, дакле јединствене природе људских емоција.

1.1. Терминолошки проблем. Због терминолошке неусклађености појмова којима се у литератури означавају различити аспекти човековог душевног живота (емоција, осећај, осећање, психолошко/психичко стање, расположење, емотивност, емоционалност и сл.), у раду ћемо користити општи термин *емоција*, и од њега изведене речи: *емоционалност*, *емоционално* (значење), *емоционална* (лексика), *емоционални* (тон, украс) и сл. У том смислу, глаголе којима се означавају различита осећања, психолошка стања и расположења зваћемо *емоционалним глаголима*.

1.2. Глаголи као језичко средство изражавања емоција. Као и други појмови, тако и појмови различитих осећања која прожимају човека, његов унутрашњи свет и његов однос према другим људима, у језичкој равни најчешће се изражавају *именицама* (љубав, радост, туга и сл.), *придевима* (срећан, тужан, уплашен и сл.) и *глаголима* (волети, радовати се, љутити се и сл.). Глаголи којима се означавају осећања представљају семантичку класу којом се осликава однос између *онога који осећа* и *онога што осећање* у њему *изазива*. Овај однос постаје сложенији ако се у обзир узму и елементи као што су: каузалност, интенција, вербална експресија, понашање, гестикалација и сл. Дакле, сам догађај исказан глаголом могуће је анализирати из различитих перспектива, са фокусом на различите аспекте и елементе глаголске радње. У истраживањима емоционалних (психолошких, афективних и сл.) глагола у српском језику аутори су при-

ступали истом језичком корпусу користећи се различитим језичким анализама и методологијама (уп. Ристић 2004; Штрбац 2006; Поповић 2007; Московљевић-Поповић 2008; Драгићевић 2010 и др.). У фокусу нашег истраживања биће актери догађаја израженог емоционалним глаголом, односно узрочно-последичан однос између доживљавача и изазивача емоције.

1.3. Емоционални глаголи чине део тзв. *емоционалне лексике*, коју је могуће посматрати на два начина: статично (као речи у речнику које су дефинисане одређеним лексикографским правилима) и динамично (у контексту језичке комуникације – говорне или писане). Глаголе који чине фокус нашег истраживања посматраћемо у контексту њихових речничких дефиниција, које ће у наставку рада бити детаљно пописане, анализиране, а затим и систематизоване.

2. Циљ истраживања. У раду ћемо се бавити значењем емоционалних глагола тако што ћемо анализирати аргументску структуру глагола из перспективе семантичких улога које се додељују синтаксичким позицијама субјекта и објекта. Прво ћемо дефинисати семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције. Глаголи код којих субјекат има улогу носиоца емоције чиниће групу *статичних* емоционалних глагола (нпр. *волејти*, *пољубити*, *радовати се* и сл.), док ће групу *узрочних* емоционалних глагола чинити глаголи код којих је објекат доживљавач емоције (*наљутивити*, *обрадовати*, *узбудити* и сл.). У другом делу рада покушаћемо да утврдимо код којих је статичних глагола могућа трансформација у узрочне емоционалне глаголе и који граматички механизми омогућавају такве промене. Нпр. глагол *љутивити се* је статичан глагол који има значење *осећати љубав*, а носилац емоције је субјекат. Међутим, овај глагол префиксацијом постаје узрочан глагол *наљутивити*, *разљутивити* (некога), код којег је објекат доживљавач стања, а субјекат стимулус који изазива емоционалну промену.

Циљ нам је да утврдимо због чега су ове трансформације код неких глагола могуће, а код других нису, и која су заједничка обележја глагола који не подлежу узрочним трансформацијама. На крају рада даћемо опште дефиниције које ће сумирати значења статичних емоционалних глагола и њихових узрочних парњака.

3. Корпус истраживања. Емоционални глаголи у српском језику представљају лексичко-семантичку класу која броји око 750 глагола и око 1000 глаголских значења.¹ За потребе нашег истражи-

¹ Будући да је овај рад део ширег истраживања семантичке структуре глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику, анализа неће обухватити целокупан корпус којим располажемо.

вања обрадили смо само оне емоционалне глаголе које смо добили као резултат анкете коју је попунило десет испитаника. Њихов задатак био је да напишу што већи број глагола којима се означавају осећања, при чему време рада и број одговора није био ограничен. Резултат анкете био је скуп од 163 глагола² које смо пописали и класификовали³, тако да је коначна листа садржала 37 различитих глагола који представљају репрезентативне емоционалне глаголе за говорнике српског језика: *беснећи*, *бојаћи се*, *бринући се*, *волећи*, *иневићи се*, *жалићи*, *желећи*, *жудећи*, *завидећи*, *зазираћи*, *заљубићи се*, *кајаћи се*, *љућићи се*, *мрзећи*, *надаћи се*, *нервираћи се*, *обожавати*, *одушевићи се*, *очајавати*, *ићићи*, *илаћићи се*, *ионосићи се*, *ипрезирати*, *радоваћи се*, *снебиваћи се*, *срдићи се*, *стидећи се*, *стираховати*, *стирећи*, *штуоваћи*, *ужаснући се*, *уживаћи*, *узбудући се*, *узнемирићи се*, *узрујаћи се*, *чезнући*, *шокираћи се*.⁴

Дефиниције глагола преузели смо из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* (РСАНУ), а за оне глаголе који још увек нису обрађени користили смо *Речник српскохрватској књижевној језика* (РМС). Будући да смо у овом истраживању настојали да опишемо емоционална значења глагола који припадају стандардном језику, искључили смо значења која су квалификована као архаична, иронична, индивидуална, некњижевна, застарела, погрдна и сл.

4. Теоријски оквир рада. Истраживање је засновано на теоријским приступима Бет Левин и Вилијема Крофта, у којима се класификацији глагола приступа на основу семантичких улога које се додељују аргументима тзв. *психолошких* (Левин 1993) или *менталних* глагола (Крофт 1993).

4.1. У својој опсежној студији о глаголским класама и алтернацијама у енглеском језику Б. Левин се бавила анализом семантички кохерентних глаголских класа. Једну од тих класа чине и *психолошки глаголи* (енгл. *psych-verbs*) који најчешће имају два аргумента, којима се додељују семантичке улоге доживљавача и стимулуса (изазивача). Ауторка психолошке глаголе дели на прелазне и непрелазне, а затим у оквиру датих класа разликује по две поткласе у зависности од тога

² Просечан говорник навео је 16,3 глагола.

³ Нпр. глагол *волећи* се појавио као одговор код свих испитаника, дакле десет пута, али је на коначном списку емоционалних глагола наведен само једном.

⁴ Будући да податак о фреквенцији појављивања глагола у упитницима није релевантан за ово истраживање, глаголи су наведени азбучним редоследом.

да ли семантичку улогу доживљавача имају субјекат или објекат.⁵ Своју семантичку класификацију глагола засновала је на тзв. *ілаіол-ским аліјернацијама* које подразумевају промене у реализацији аргументске структуре глагола, што самим тим доводи до промена и на нивоу значења. Ауторка је на основу глаголских алтернација дефинисала 48 семантичких класа глагола, у оквиру којих издваја још 182 глаголске поткласе.

4.2. Бавећи се аргументском структуром *менталних ілаіола* (глаголи перцепције, когниције и емоција), В. Крофт примећује варирање у додељивању субјекатско-објекатских функција глаголским аргументима. Аутор посматра ситуацију описану глаголом кроз однос двеју основних семантичких улога његових аргумената: *доживљавача* емоције и *изазивача* (*стимулуса, узрока*) емоционалне промене. У зависности од тога да ли улогу доживљавача имају субјекат или објекат, менталне глаголе дели на *статичне* и *каузативне*. У групу статичних глагола убраја глаголе типа: *волејти, ілаштити се, мрзетити* и сл. (субјекат је носилац емоције, а акценат је на емоционалном стању тј. *доживљају*). У групу каузативних менталних глагола убраја глаголе типа: *уілаштити, изненадити, узбудити* и сл. (објекат је доживљавач емоције, а акценат је на узрочно-последичном односу између субјекта који изазива и објекта који доживљава емоционалну промену).

4.3. Видимо, дакле, да оба аутора препознају емоционалне глаголе (психолошке или менталне) као глаголску класу која има своје специфичности, које се првенствено огледају у односу између предиката и његових аргумената. На основу њихових теорија приступићемо семантичкој анализи емоционалних глагола у српском језику. Покушаћемо да утврдимо код којих је статичних емоционалних глагола могућа узрочна трансформација и који је граматички механизми омогућавају. На крају ћемо дати своје мишљење о правцима у којима би требало усмерити семантичку анализу емоционалних глагола у даљим лингвистичким истраживањима.

5. Емоционални глаголи у српском језику.

5. 1. Анализа грађе. Глаголи које смо добили анкетањем описују емоционалну ситуацију из перспективе субјекта као носиоца

⁵ Прву класу чине тзв. *amuse verbs* (у српском језику овој глаголској класи одговарају глаголи типа *забављати*). Другу класу чине тзв. *admire verbs* (у српском језику овој глаголској класи одговарају глаголи типа *волејти*). Трећу и четврту класу чине тзв. *marvel verbs* (у српском језику овој класи одговарају глаголи типа *чудити се*) и *appeal verbs* (у српском језику овој класи одговарају глаголи типа *жалити се*).

емоције. То значи да нам испитаници нису наводили глаголе којима се означава процес изазивање емоције (*нервирајти*, *љутијти*, *узрујајти* и др.), већ само оне којима изражавају своје лично, унутрашње емоционално стање (*нервирајти се*, *љутијти се*, *узрујајти се* и сл.).⁶ Будући да је наш корпус садржао само глаголе којима се означава ситуација у којој је субјекат носилац емоције, занимало нас је да ли се глаголи који означавају емоционално стање субјекта могу трансформисати у глаголе којима би се означавало емоционално стање објекта. Питали смо се, дакле, код којих су емоционалних глагола статичног типа могуће узрочне трансформације.

5.1.1. Прво смо издвојили групу глагола за које смо утврдили да се не могу трансформисати у глаголе којима би сезначио процес узроковања емоције (в. табелу 1). Основно значење ових глагола јесте *осећајти/осејати* + именица којом се означава конкретна емоција (*волејти* значи *осећајти љубав*, *бојајти се* значи *осећајти страх* и сл.). Има глагола који припадају истој групи, али се дефинишу другачије (*надајти се* значи *имати наду*, *очајавајти* значи *бити обузет осећањем очаја*, *беснађа*, *ионосијти се* значи *бити испуњен ионосом* и сл.). Свима њима је заједничко то што изражавају емоције које су унутрашње, најчешће неприметне и које се не испољавају специфичним понашањем, гестикалацијом, вербализацијом и сл.

Табела 1. Емоционални глаголи који немају узрочну трансформацију⁷

бојати се	<i>осећајти страх</i> , <i>бојазан</i> , <i>страховати</i> , <i>илашијти се</i> .
волети	<i>осећајти љубав</i> , <i>бити пријатељски расположен</i> , <i>наклоњен</i> , <i>везан осећањима</i> (за некога).
жалити	<i>имати непријатељно осећање</i> , <i>бити нерасположен</i> (због нечега); <i>бити шужан</i> , <i>ожалошћен</i> .
желети	<i>осећајти потребу</i> , <i>чезнути</i> , <i>машијати</i> , <i>жудети</i> за неким, нечим.
жудети	<i>силно</i> , <i>веома желејти</i> (некога, нешто), <i>чезнути</i> (за неким, нечим), <i>са великом љубављу</i> , <i>жељом очекивајти</i> (некога, нешто).

⁶ Овај податак је занимљив за нека даља психолингвистичка и социопсихолошка истраживања, посебно уколико би се иста слика поновила на већој популацији испитаника. Можда би се могло закључити да су, из перспективе човека, важније унутрашње, личне емоције, у односу на емоције које код других људи, својим понашањем или поступцима, свесно или несвесно изазива.

⁷ Дефиниције глагола у свим табелама преузете су из речника РСАНУ и РМС.

завидети	<i>осећајћи (осејћийи) зависџ, бијћи обузеј завистићу, злббм збој нечијеј усџеха, среће, лейоше и сл.; ирижељкивајћи оно иићо груји има.</i>
зазирати	<i>ирибојавајћи се, илашијћи се, сџрејейи.</i>
заљубити се	<i>осејћийи, доживејћи љубав, заволејћи особу сујројиној йола.</i>
кајати се	<i>осећајћи жаљење збој некој свој йосџујка.</i>
мрзети	<i>осећајћи мржњу ирема некоме или нечему, бијћи нејпријајтељски расџоложен ирема некоме или нечему, йеешко йодносијћи некоја или нешџо.</i>
надати се	<i>имајћи наде, очекивајћи са мањом или већом веровајћоњом, увереношћу да ће се нешџо иићо се жели дојодити, остваријћи, исџунити.</i>
обожавати	<i>осећајћи изузејћну љубав и йошџовање ирема некоме или нечему, мноћо волејћи и йошџовајћи.</i>
очајавати	<i>налазијћи се у сџању незнађа, бијћи обузеј очајем, йадајћи у очај.</i>
поносити се	<i>бијћи исџуњен йоносом, бијћи йоносан (на некоја, на нешџо).</i>
презирати	<i>йосџујајћи ирема коме с ирезиром, с омаловажавањем, не йоклањајћи коме, чему никакву йажњу, немајћи обзира ирема коме.</i>
снебивати се	<i>усџезајћи се, усџручавајћи се, сџидејћи се.</i>
страховати	<i>осећајћи сџрах, бијћи у сџраху, бојајћи се, сџрејейи; бијћи јако забринуј.</i>
стрепети	<i>бојајћи се, сџраховајћи, осећајћи сџрах, узнемиреносџ збој која, чеја.</i>
туговати	<i>бијћи иуужан, бијћи обузеј иујом, осећајћи иују, жалосџ.</i>
уживати	<i>осећајћи задовољсџво, иријајћносџ, удобносџ.</i>
чезнути	<i>иујовајћи, йајћийи, желећи силно нешџо, йежећи за нечим, венујћи.</i>

5.1.2. Другу групу чине глаголи код којих су могуће трансформације у узрочне емоционалне глаголе (в. табелу 2). За разлику од глагола који припадају првој групи, код ових глагола саму емоцију најчешће прати одређени облик њеног испољавања (специфично понашање, гестикулација, вербализација, физиолошке промене и сл.). Објаснићемо то на примеру глагола *беснеји*. Основно значење овог глагола јесте *осећајћи бес*. Међутим, он такође има функцију да искаже специфичан тип понашања које је карактеристично за осећање беса (викање, махање рукама, трескање предметима, црвенило у лицу и др.). Дакле, да би се то понашање остварило и реализовало, оно је подстакнуто осећањем беса, које се јавља као реакција субјекта на неки спољашњи стимулус (који у реченици може, а не мора бити исказан: Ана бесни. Ана бесни збој њејовој йонашања).

Табела 2. Емоционални глаголи који имају узрочну трансформацију

беснети	<i>биџи изван себе од срџбе, од њева; њраскаџи, њрдџи, њсовџи.</i>
бринути се	<i>осеџаџи брџу; сџраховаџи.</i>
гневити се	<i>биџи њеван, срџиџи се, љуџиџи се.</i>
љутити се	<i>бивџи захваџен осеџаџем љуџиџе, џосџајаџи њеван, срџиџи се, њевџи се; осеџаџи се увреџен, дуриџи се.</i>
нервирати се	<i>џосџајаџи нервозан, раздражљив, узрујан, узрујаваџи се, узбуџиваџи се, љуџиџи се.</i>
одушевити се	<i>исџуџиџи се заносом, осеџиџи велико задовољсџтво, расџоложеџе, јако се орасџоложиџи, занеџи се, усхиџиџи се.</i>
патити	<i>осеџаџи, доживљаваџи, џодносиџи душевни бол, џаџиџу.</i>
плашити се	<i>имаџи, осеџаџи сџрах, бојаџи се, сџрейеџи.</i>
радовати се	<i>осеџаџи џријаџиџи, задовољсџтво, биџи добро расџоложен, веселиџи се.</i>
срдити се	<i>биџи збоџ нечеџа у раздраженом сџаџу, осеџаџи срџбу, љуџиџи се.</i>
стидети се	<i>осеџаџи сџид, срамџи се.</i>
ужаснути се	<i>осеџиџи и џоказаџи ужас, зџрозиџи се.</i>
узбудити се	<i>биџи обузеџ јачим осеџаџем, узнемириџи се, узрујаџи се.</i>
узнемирити се	<i>џосџаџи немиран, несџокојан, уџлаџиџи се.</i>
узрујати се	<i>узбудџи се, узнемириџи се.</i>
шокирати се	<i>џренеразиџи се, заџаџиџи се.</i>

Статичне емоционалне глаголе могуће је трансформисати у глаголе са узрочним значењем на два начина: (1) изостављањем повратне речи *се* (нпр. *бринуџи, њевџи, љуџиџи, нервирџи* и сл.) и (2) префиксацијом (*разбеснеџи, забринуџи, разњневџи, наљуџиџи* и сл.). У зависности од тога на који се начин реализује узрочно значење, емоционалне глаголе поделили смо у три групе.

5.1.2.1. Права узрочна трансформација. У прву групу спадају статични глаголи чијим се нерелексивним облицима остварује узрочно значење (*одушевиџи се/одушевиџи некога; узнемириџи се/узнемириџи некога; узбудџи се/узбудџи некога* и др.) (в. табелу 3). Будући да је у питању иста лексема у којој се разлика у значењу уноси само променом морфолошког облика глагола, ову трансформацију зваћемо *џравом узрочном џтрансформацијом*. На примеру глагола *ужаснуџи се* осликаћемо разлику у значењима његовог рефлек-

сивног и нереклексивног облика. Реклексивним глаголом *ужаснути* се означава се емоционална ситуација у којој субјекат има семантичку улогу доживљавача емоције (Ана се ужаснула његовог погледа). Нереклексивним глаголом *ужаснути* означава се ситуација у којој субјекат има семантичку улогу изазивача емоције, а објекат семантичку улогу доживљавача (Марков поглед је ужаснуо Ану). Важно је напоменути да код узрочних емоционалних глагола субјекат-изазивач може имати обележја живо+/живо- (Марко узнемирава Ану. Галама узнемирава Ану.), док објекат-дживљавач мора имати обележје живо+ (Марко узнемирава Ану. *Марко узнемирава галаму).

Табела 3. Права узрочна трансформација

одушевити се	одушевити	изазвати у некоме занос, дивљење, њобудити у некоме одушевљење за нешто.
ужаснути се	ужаснути	изазвати ужас, страх, загрејашћење.
узбудити се	узбудити	изазвати, њобудити јака осећања (у некоме), узнемирити, узрујати (некога).
узнемирити се	узнемирити	улаштити. ⁸
узрујати се	узрујати	узбудити, узнемирити.
шокирати се	шокирати	изазвати шок, њренеризити, зајаштити; ужаснути.

5.1.2.2. Префиксална узрочна трансформација. У другу групу спадају статични глаголи код којих се узрочно значење остварује њиховим префиксираним облицима (*беснети*/разбеснети некога; *њати*-*тити*/нањатити некога; *стидети* се/њоситидити некога) (в. табелу 4). Префиксална трансформација специфична је због тога што се префиксима, поред значења узрочности, у глагол уносе и друга значења која се тичу: перфективности, аспектуалности, фактитивности, дистрибутивности и др. Осликаћемо то примерима. Ако погледамо глаголски пар *беснети* и *разбеснети*, прво што примећујемо јесте да се

⁸ Код глагола *узнемирити* направили смо изузетак када је у питању значење које смо из речника преузели. Наиме, ниједна од дефиниција које су дате за значења овог глагола не одговара у потпуности значењу *изазвати емоцију*. Прва два значења дефинисана су на следећи начин: 1. *нањавити забуну, изазвати немир, начинити неред* и 2. *довести у стање узбурканости, зајаласати*. Будући да је тек у трећем значењу наведен глагол *улаштити*, ми смо направили изузетак и ово секундарно значење навели у опису глагола *узнемирити* некога. Сматрамо да је основно значење овог глагола (у некоме, код некога) *изазвати осећање немира, узнемирености, стидење* и сл., иако оно у нашем извору није на тај начин наведено.

једним глаголом означава емоционално стање субјекта (*беснеїи*), а другим глаголом изазивање емоције у објекту (*разбеснеїи*). Међутим, префиксом *раз-* се у глагол *беснеїи* уносе и друга значења. Једно од основних јесте значење *расїросїирања їредмеїа на веїи обим или на веїу їоврїину* (Стевановић 1964: 465). Глаголом *разбеснеїи* означава се процес преношења *беса* на објекат, тако што га да та емоција у целости обузима и преплављује. Такође, префиксом *раз-* се у основно значење глагола *беснеїи* уноси и фактитивно значење: *довођење објекїа (наїчеїїе људскої биїа) у неко (наїчеїїе неїаїїивно) расїоложење* (Клајн 2002: 234). Код глаголског пара *їлашиїи се* и *їойлашиїи*, префиксом *їо-* уноси се значење дистрибутивности, односно, информација да се радња обавља на већем броју објеката (Стевановић 1964: 460; Клајн 2002: 243). Дакле, постоје статични глаголи код којих се значење узроковања радње може исказати само префиксираним глаголом, али је у тим случајевима значење узрочно-сти допуњено специфичним значењима датог префикса.

Будући да је питање семантике глаголских префикса врло сложено и да захтева обраду већег глаголског корпуса, нећемо се, у овом раду, детаљније њима бавити. Ипак, сматрамо неопходним да се у будућим семантичким истраживањима емоционалних глагола приступи класификацији префиксираних облика и да се јасно одреде значења префикса којима се мења значење основног глагола.

Табела 4. Префиксална узрочна трансформација

беснети ⁹	разбеснети	<i>изазваїи код некоїа бес, учиниїи бесним, разїариїи, ражесїиїи.</i>
патити ¹⁰	напатити	<i>изложїи їаїїїи, муци, намучиїи.</i>

⁹ Под одредницом *беснеїи* у РСАНУ наведено је секундарно значење *беснеїи некоїа*: индив. (некога) *јако љуїиїи*; *доводиїи до беснила*. Будући да је у питању значење које је дато као последње, оквалификовано као индивидуализам и осликано једним примером, нисмо га узели у обзир као релевантно емоционално значење, сматрајући га необичним и неспецифичним за савремени језик. Такође, сматрамо да нам испитаници у упитницима нису навели глагол *беснеїи* у прелазном значењу, већ да су имали на уму значење *осећаїи бес*. Ово мишљење поткрепљујемо чињеницом да су сви глаголи који чине нашу грађу они којима се означава субјекат као носилац емоције и емоционалног стања.

¹⁰ Под одредницом *їаїиїи* у РМС наведено је секундарно значење *їаїиїи некоїа*: (прел.) *чиниїи да ко їрїи, мучиїи (коїа), задаваїи бол (коме)*. Будући да смо на почетку рада објаснили да ћемо се бавити само при-

стидети се	застидети	<i>изазвајћи код некога осећање сћидга, учинићи да неко осејћи сћид, срамоју, йосјидејћи; нанејћи нечему сћид, срамоју.</i>
стидети се	постидити	<i>учинићи да се ко сћиди.</i>

5.1.2.3. Комбинована узрочна трансформација. Трећу групу чине глаголи код којих се јавља комбинована узрочна трансформација, тј. узрочни парњаци су или нереклексивни облици статичног глагола или префиксирани облици истог (*бринући се/бринући, забринући; нервирати се/нервирати, изнервирати* и др.) (в. табелу 5).

Табела 5. Комбинована узрочна трансформација

бринути се	бринути	<i>задавајћи брију, немир, сћрах (некоме), забрињавајћи.</i>
бринути се	забринути	<i>учинићи да неко засћрејћи, задајћи брију, немир, сћрах.</i>
гневити се	гневити	<i>срдјићи, љутићи.</i>
гневити се	разгневити	<i>разљутићи, расрдјићи.</i>
љутити се	љутити	<i>изазивајћи у некоме осећање љутиће, срибе, срдјићи, йневићи некога.</i>
љутити се	наљутити	<i>изазвајћи чију љутићу, срибу, разљутићи, расрдјићи, разйневићи.</i>
љутити се	разљутити	<i>довесћи у сћање љутиће, наљутићи, разйневићи, расрдјићи.</i>
нервирати се	нервирати	<i>чинићи некога нервозним, узнемиривајћи, раздраживајћи, узрујавајћи.</i>
нервирати се	изнервирати	<i>учинићи некога нервозним, веома узнемирићи, раздражићи, узрујаћи.</i>
плашити се	плашити	<i>чинићи да се неко боји, изазивајћи, задавајћи сћрах, сћрашићи.</i>
плашити се	заплашити	<i>улићи, задајћи сћрах (некоме), уйлашићи, засћрашићи.</i>
плашити се	наплашити	<i>изазивајћи сћрах код некога, уйлашићи, зайлашићи, засћрашићи, йрейасћи.</i>
плашити се	поплашити	<i>изазвајћи, задајћи сћрах, йресћрашићи.</i>
плашити се	преплашити	<i>учинићи да (ко) осејћи сћрах, задајћи (коме) сћрах, йресћрашићи.</i>
плашити се	расплашити	<i>йлашећи расћераћи.</i>
плашити се	сплашити	<i>уйлашићи, усћрашићи.</i>

марним емоционалним значењима глагола, ово прелазно значење глагола *йајћи* није ушло у анализу.

плашити се	уплашити	<i>изазвати сѝрах, усѝрашиѝи, ѝрејасѝи некоѝ, баѝиѝи у сѝрах.</i>
радовати се	радовати	<i>сѝвараѝи ѝријаѝносѝи, задовољсѝво (некоме, нечему), чиниѝи веселим, добро расѝоложеним, веселиѝи.</i>
радовати се	обрадовати	<i>развеселиѝи, учиниѝи радосним, веселим.</i>
срдити се	срдити	<i>чиниѝи некоѝа срдѝиѝим, љуѝиѝи, доводиѝи некоѝа у сѝање љуѝиње, раздражљивосѝи, у срибу.</i>
срдити се	насрдити	<i>изазвати нечију срибу, расрдѝиѝи, наљуѝиѝи некоѝа.</i>
срдити се	расрдити	<i>изазвати срибу у некоме, разљуѝиѝи, наљуѝиѝи.</i>

5.2. Анализом грађе утврдили смо да је, од три наведена типа трансформација, у нашем корпусу најзаступљенија комбинована узрочна трансформација (нпр. *радоваѝи се/радоваѝи, обрадоваѝи* некога); на другом месту су глаголи са правом узрочном трансформацијом (нпр. *одушевиѝи се/одушевиѝи* некога), а последњу групу чине глаголи са префиксалном узрочном трансформацијом, код којих се узрочност остварује префиксацијом основног, статичног глагола (*сѝидеѝи се/засѝидеѝи, ѝосѝидиѝи* некога).

6. Кратак осврт на основна питања. Закључна разматрања.

6.1. Емоционални глаголи у српском језику обухватају глаголе којима се означавају психолошка стања, расположења и осећања. Две основне семантичке улоге које се додељују аргументима емоционалних глагола јесу *носилац* емоције и *изазивач* емоционалне промене. Ако је носилац емоције субјекат, глагол припада групи статичних емоционалних глагола, а ако је доживљавач емоције објекат, глагол је узрочан.

6.2. Постоји група статичних глагола које није могуће трансформисати у узрочне (нпр. *волеѝи, мрзеѝи, надаѝи се* и сл.). Они изражавају емоције које су унутрашње, неприметне и које се најчешће не испољавају специфичним понашањем, гестикацијом, вербализацијом и сл. Њихово основно значење може се исказати глаголом *осећаѝи/осеѝиѝи* и именицом којом се означава конкретна емоција (*волеѝи* значи *осећаѝи љубав*).

6.3. Другу групу чине статични глаголи чије је значење могуће трансформисати у узрочно. Узрочност се исказује на два начина: нереклексивним обликом статичног глагола или префиксацијом. Нереклексивним обликом глагола исказује се искључиво узрочно значење, дакле мења се само носилац семантичке улоге доживљавача емоције и глагол постаје каузативан. Глаголи који префиксацијом поста-

ју узрочни, осим значења узрочности, добијају и друге значењске нијансе, које су одређене префиксом који учествује у њиховој творби. На основу анализе грађе издвојили смо три основна типа узрочних трансформација: *йраву*, *йрефиксалну* и *комбиновану*.

6.4. Општа дефиниција. Разноликост дефиниција која се јавља у лексикографској пракси указала је на потребу да се што прецизније и једноставније дефинише значење емоционалног глагола. Предложили смо две опште дефиниције које својим значењем обухватају различите варијације које се у речницима јављају. Основно значење статичних емоционалних глагола одредили смо изразом: *осећаџи/осеџиџи+именица* којом се означава конкретна емоција (*џиџоваџи* значи *осећаџи џиџу*). Основно значење узрочних емоционалних глагола одредили смо изразом *изазиваџи/изазваџи+именица осећање+именица* којом се означава конкретна емоција (*наџиџиџи* значи *изазваџи осећање џиџе*). Приметили смо да се при дефинисању статичних глагола користи општи глагол *осеџиџи/осећаџи* и једна именица којом се означава која је емоција у питању (*волеџи* значи *осећаџи љубав*). Код узрочних глагола као да постоји потреба интензификације емоције, тако што се испред именице којом се означава врста емоције, обавезно наводи именица *осећање* (нпр. *наџиџиџи* значи *изазвати осећање љутње*, наспрам *изазвати љутњу*; *разбеснеџи* значи *изазвати осећање беса*, наспрам *изазвати бес* и сл.).

6.5. Основно обележје свих емоционалних глагола јесте обавезно постојање стимулуса који узрокује промену емоционалног стања, питање је само, да ли је он исказан или није. Дакле, у реченицама Ана воли¹¹/Ана воли *Марка*/Ана воли *Марка збоџ џоџа џиџо је добар йрема њоџ* значење глагола *волеџи* јесте *осећаџи љубав*. У сва три случаја објекат је стимулус који изазива емоцију у субјекту, а оно чега нема јесте намера да се дата емоција изазове. За разлику од глагола *волеџи*, код којег објекат нема намеру изазивања емоције, код глагола типа *вређаџи*, *йонижаваџи* та интенција постоји. Ова особина специфична је за каузативне глаголе код којих постоји свесно вршење радње која у објекту изазива промену емоционалног стања (*бодриџи*, *џеџиџи*, *веселиџи*, *нервираџи* некога и сл.).

6.6. Важним за разумевање емоционалног догађаја сматрамо елементе као што су вербална експресија, специфично понашање, физиолошке промене, гестикулација и др., који у глагол уносе додатне информације и усложњавају емоционалну ситуацију која се њим

¹¹ Глагол *волеџи* у овој реченици може имати значење *знаџи волеџи*, *имаџи џисобносџи вољења*, и у том случају се понаша као непрелазан глагол.

описује. На основу таквих информација могуће је приступити финијим семантичким класификацијама. Наиме, постоје глаголи којима се означавају различити аспекти емоционалности, у чијим су конкретним реализацијама доминантније неке друге компоненте: вербална (*викајџи*, *кукајџи*, *јаукајџи* и сл.) (в. Штрбац 2006), физиолошка реакција (*џлакајџи*, *дрхџајџи*, *џребледејџи*, *џоцрвенејџи* и сл.) или специфично понашање и гестикалација која се везује за цео емоционални контекст (*Чујала је косу од беса*; *Скакала је до неба од среће* и сл.).

6.7. Да бисмо резултате нашег истраживања могли да уопштимо и њима обухватимо све глаголе који припадају класи емоционалних глагола у српском језику, неопходно је сличну анализу спровести на већем језичком узорку који би обухватио појединачна значења глаголских лексема, укључујући и она секундарна значења која имају функцију означавања емоције. То би значило да се, на пример, за глагол *жалијџи* у обзир узму четири његова значења која гласе: (1) *имајџи нејпријајџино осећање*, *бијџи нерасџоложен (збој нечеја)*, *бијџи џиужан*, *ојжалошћен*; (2) *џребацивајџи себи*, *кајајџи се*; (3) (некога) *осећајџи сажаљење*, *самилосџи (џрема некоме)*, *сажаљевајџи* и (4) (за неким, некога, ређе за нечим, нешто, или без допуне) *осећајџи жалосџи*, *џиујовајџи за умрлим*, *ојлакивајџи*; *нарицајџи*.

6.8. Сматрамо да је за разумевање семантике глагола важно да се анализа усмери на једну глаголску класу и сва значења њених чланова. Једино се тако може открити природа датих глагола и могу се уочити оне специфичности на основу којих ће се правити финије семантичке класификације.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Екман 1999: Paul Ekman, Basic emotions, in: *Handbook of Cognition and Emotion*, eds. T. Dalgleish, M. Power, John Wiley and sons Ltd., 45–60.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, 1, Слајање и џрефиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Крофт 1993: William Croft, Case marking and the semantics of mental verbs, in: *Semantics and the lexicon*, ed. R. Pustejovsky, Netherlands: Springer, 55–72.

- Левин 1993: Beth Levin, *English verb classes and alternations. A preliminary investigation*, University of Chicago Press.
- Миливојевић 2008: Zoran Milivojević, *Emocije*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Московљевић-Поповић 2008: Јасмина Московљевић-Поповић, Класе глагола за изражавање психолошких стања, осећања и расположења у савременом српском језику, *Научни састај слависта у Вукове дане* 37/1, Београд, 87–98.
- Ортони–Тарнер 1990: Andrew Ortony, Terence Turner, What's basic about basic emotions?, *Psychological Review* 97/3, 315–331.
- Поповић 2007: Људмила Поповић, Аргументска структура глагола емотивног стања у словенским језицима, *Зборник Мајнице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 481–497.
- Принц 2004: Jesse Prinz, Which emotions are basic?, in: *Emotion, Evolution, and Rationality*, eds. D. Evans, P. Cruse, Oxford University Press, 1–19.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*, Монографије 1, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Соломон 2008: Robert Solomon, The Philosophy of Emotions, in: *Handbook of Emotions*, eds. Lewis et al., New York – London: The Guilford Press, 3–16.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнोजезичка норма. I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научно дело.
- Џејмс 1884: William James, What is an Emotion?, *Mind* 9/34, 188–205.
- Штрбац 2006: Гордана Штрбац, О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2, Нови Сад, 73–102.

ИЗВОРИ

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

Ana V. Milenković

THE EXPERIENCER AND STIMULUS SEMANTIC ROLES IN THE
ARGUMENT STRUCTURE OF EMOTIONAL VERBS IN THE
SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this study is to analyze the meaning of a group of verbs denoting psychological states, moods and feelings (called *emotional verbs*) in the Serbian language. We will consider the meanings of emotional verbs to be part of a wider emotional situation in which the relationship between the subject and object is causally-consequential. Depending on whether the semantic role of the experiencer is attributed to the subject or object of the emotional verb, we will divide verbs into two classes: stative (subject_experiencer) and causative (object_experiencer) verbs. We will then try to determine which stative emotional verbs are able to transform into causative emotional verbs, and which grammatical mechanisms allow these changes.

Key words: emotions, emotional verbs, argument structure, semantic roles, experiencer, stimulus, reflexiveness, prefixation, lexicographic definition.

УДК 811.163.41'373.422
811.163.41'374(038)(049.32)

МИЛЕНА М. ЈАКИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 16. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

НЕФОРМАЛИЗОВАНА УПОТРЕБА АНТОНИМА У ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ЧЛАНЦИМА РЕЧНИКА САНУ**

У раду се обрађују неформализовани начини употребе антонима у лексикографским чланцима Речника САНУ, тј. без квалификатора су-пр., предвиђеног *Уџуџсџвима за израду Речника САНУ* за идентификацију антонима. Анализа је показала да се антоними често, поготово код именица и придева, употребљавају у оквиру описног дела дефиниције, иза негације, у оквиру неколико различитих формула, које смо у овом раду уочили. Такође, приметили смо да су описне дефиниције антонимског пара често конструисане према истом моделу, а неретко се као илустрација значења наводе примери који поред кључне речи садрже и њен антоним. Образлажемо неоправданост употребе негираног антонима у описном делу дефиниције, у случају контрарних антонима, где чланови антонимског пара не исцрпљују садржај надређеног појма. Закључујемо да неформализовани начини употребе антонима могу лексикографима бити користан инструмент, али нису адекватна замена формалне идентификације антонима из неколико разлога. Не само што је овакав поступак мање прецизан, већ не обезбеђује ни исцрпну претрагу електронске верзије речника, а такође је мање јасан корисницима речника чији матерњи језик није српски, или када се дефинише мање позната реч.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, Речник САНУ, антоними.

* Milena.Jakic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Линџисџичка исџираживања савременој срџској књџжевној језика и израда Речника срџскохрваџској књџжевној и народној језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

0. Сажети приказ наших досадашњих истраживања везаних за употребу антонима у Речнику САНУ

У претходним радовима приказали смо детаљну анализу формалне употребе антонима у Речнику САНУ, тј. употребу антонима иза специјализованог квалификатора супр., којим се сигнализира однос антонимије (Јакић 2015). На основу анализе дошли смо до тога да су антоними у *Ујујисџивима за израгу Речника САНУ* (у даљем тексту: *Ујујисџива РСАНУ*) обрађени веома штуро, те да се лексикографска пракса употребе антонима разликује од *Ујујисџива РСАНУ*. Приметили смо да се у односу на обрађени лексички фонд антоними веома ретко користе у Речнику САНУ, те да њихова дистрибуција по томовима није хомогена, али да она не зависи од њихове дистрибуције у језичком систему (Јакић 2015: 169–174). Такође смо уочили да се антоними сразмерно често приписују одредницама ограниченог домена употребе, или терминима, док великом броју лексема општег лексичког фонда антоним није приписан, иако постоји у језичком систему (Јакић 2014:187). Лексикографи Речника САНУ најчешће се одлучују да лексеми припишу *јрави антионим* (везан за примарно значење), нешто ређе *конџекџуални* (везан за неко од секундарних значења), а најређе *лексички* (везан за читаву полисемантичку структуру одреднице). Најчешће се за одредницу наводи само један антоним, и најчешће се приписује именицама. На крају, утврдили смо да је свега трећина антонима наведена симетрично, тј. код оба члана антонимског пара (Јакић 2015: 173). Циљ овог рада је да представи друге начине употребе антонима у лексикографским чланцима Речника САНУ.

1. Увод

Многи истраживачи у области лексичке семантике указују на значај односа антонимије међу речима. Тако на пример С. Џонс тврди да је антонимија фундаментални механизам организације искуства (Џонс 2002: 3), а у прилог овоме говори то што када учимо језик, значење речи боље разумемо уколико знамо шта је њена супротност. Такође, деца однос антонимије усвајају већ око трећег рођендана (Васић 1976; Круз 1986: 197), а у тестовима слободних асоцијација антоними су веома често навођени као одговори (Чарлс–Милер 1989; Фелбаум и др. 1993: 26–27; Драгићевић 2007; Савић–Костић 2008). У многим приручницима лексикографије могу се наћи упутства о употреби антонима при дефинисању одредница. На пример, Кифер и

Штеркенбург у приручнику лексикографије сачињеном од радова неколико аутора наводе да се антонимима употпуњава дефиниција, односно да се најчешће дају као додатна информација (Кифер–Штеркенбург 2003: 358). Сличну идеју износи и Л. Згуста, у познатом приручнику лексикографије, тј. да се антоними често користе иза описног дела дефиниције, као њена допуна, те је стога могуће наводити и делимичне антониме (Згуста 1991: 245).¹ Поред тога, овај аутор упућује на наводе из литературе према којима су антоними корисни јер се на основу њих могу потврдити нова значења (Згуста 1991: 257). Аткинсова и Рандел, у свом приручнику лексикографије, наводе четири типа антонимских односа и описују корист од њихове употребе у речницима и примере њихове употребе у лексикографским дефиницијама (Аткинс–Рандел 2008: 142–143). Према овим ауторима при дефинисању придева и прилога корисна је употреба *комплементарних* и *поларних* антонима (нпр. мртав–жив; добар–лош). Уколико је у речнику потребно навести антоним, у ову сврху користе се и *дирекционални* антоними (нпр. север–југ), док се *конверзивни* у дефиницији користе уколико је неку одредницу тешко дефинисати (нпр. муж–жена). П. Штеркенбург наводи да се у оквиру дефиниције антоними могу користити и иза негације (Штеркенбург 2003: 131). Исту тврдњу износи и Ј. Апријан, који каже да, будући да антоними имају велики део међусобног преклапања у значењу, њихово негирање јесте користан поступак при дефинисању (Апријан 2008: 98). Имајући све ово у виду интересовало нас је на који начин се антоними користе у најобимнијем општем описном речнику српског језика – Речнику САНУ.

2. Упућива за израду Речника САНУ

У *Упућивима РСАНУ*, интерном документу Института за српски језик САНУ, чији сарадници израђују Речник САНУ, важе следећа правила о употреби антонимије при изради лексикографског чланка:

Чл. 70: Одмах иза дефиниције дају се најпре синоними (са ознаком „син.“) и антоними (са ознаком „супр.“), затим упућенице (са ознакама „вар.“ и „исп.“), као и речи које је потребно ради допуне дефиниције споменути на том месту.

¹ Л. Згуста ову тврдњу експлицитно наводи за синониме, а имплицитно за антониме.

Након тога, у Чл. 98 наводи се готово иста информација као у претходно наведеном члану:

Чл. 98: Иза дефиниције (и иза евентуалног синонима) даје се по потреби и антоним, одвојен од претходног текста тачком и запетом, са ознаком „супр.“ в. пр. код белац (2) и бео.

3. Циљеви

Као што смо раније већ напоменули, у претходном раду дали смо детаљну анализу формалне употребе антонима у овом речнику, а поред тога дали смо и предлог допуне *Ујујисїава РСАНУ* заснован на налазима тог рада (Јакић 2015: 175). Циљ овог рада је да прикаже неформализоване начине употребе антонима у Речнику САНУ, тј. начине на које се антоними при дефинисању користе, а који нису описани у *Ујујисїивима РСАНУ*, те да продискутује оправданост њихове употребе.

4. Анализа

4.0. Делови лексикографског чланка. Типичан лексикографски чланак у Речнику САНУ састоји се од одреднице, заглавља, дефиниције и примера. Употребу антонима у заглављу одреднице обрадили смо у претходном раду (Јакић 2015). У овом раду приметили смо да се антоними јављају и у другим поменутим деловима лексикографског чланка. Кренимо редом.

4.1. Антоним у главном/описном делу дефиниције. Прегледом лексикографских чланака одредница које имају антониме приметили смо да се лексикографи служе различитим поступцима како би указали на повезаност значења две речи по супротности. Тако се у неким случајевима у дефиницији појављује негирани антоним како би се објаснило значење дате речи, као што уосталом наводе Ј. Апресјан и П. Штеркенбург (Апресјан 2008: 98; Штеркенбург 2003: 131). Негирање се најчешће остварује помоћу устаљених формула.

4.1.1. Формуле придевских дефиниција. Најпродуктивнија формула у којој се у оквиру описног дела дефиниције придева користи антоним јесте који није + придев. У оквиру ове формуле употребљени придев може бити **творбено повезан** са одредницом која се дефинише, што је најчешћи случај при дефинисању придева који су изграђе-

ни неким од префикса за творење антонима (без-, ин-, не-). Дакле, у дефиницији се користи мотивни придев уз негацију:

асиметричан, -чна, -чно *који показује асиметрију, који није симетричан*²

бесмртан, -тна, -тно **а.** *који није смртан, који не умире, који вечито траје;*

бесујетан, -тна, -тно *који није сујетан, неуображен, скроман.*

безопасан [...], -сна, -сно [...] **1.** *који није опасан, који не може да нанесе штету, да шкоди, нешкодљив.*

инкомпетентан, -тна, -тно (према лат. in- и competere) *који није компетентан, надлежан, овлашћен, меродаван, стручан (да нешто решава, оцењује, суди о чему и сл.), ненадлежан, неовлашћен, немеродаван*

неадекватан [...], -тна, -тно *који није адекватан, неодговарајући, нејодесан, нејпримерен.*

неагресиван, -вна, -вно *који није агресиван, који не напада, ненајдачки.*

неаристократски, -а, -о *који није аристократски, несвојствен аристократијама.*

небајат, -а, -о нераспр. *који није бајат, који није ствар, свеж.*

неадекватан, -тна, -тно *који није адекватан, неодговарајући, нејодесан, нејпримерен.*

неапстрактан, -тна, -тно *који није апстрактан; конкретан.*

неберићетан, -тна, -тно *који није берићетан, од којеј нема среће ни користи.*

неблаг, -а, -о *који није бла, који се не одликује благошћу; прилично суров, немилосрдан.*

недосадан [...], -дна, -дно заст. *који није досадан, који не изазива досаду.*

недуг, -а, -о **1.** *који није ду, који је незнајне дужине, крајак, краћи.*

некрилат, -а, -о *који није крилат, који нема крила*

У ретким случајевима мотивна реч је дефинисана негираним антонимом који је изграђен помоћу префикса за творење антонима:

² Подвлачење је наше, а из навођених лексикографских чланака Речника САНУ изоставили смо информације које нису релевантне за наше излагање (акценат, граматичке информације, примере, ирелевантне делове дефиниције и сл.).

диферентан [...], -тна, -тно индив. *који је значајан, који није индиферентан.*

У оквиру формуле **који није + придев** придев може бити и **творбено неповезан** са одредницом у чијој се дефиницији налази:

бајат, -а, -о [...] **2.** *који није скораињи; давнаињи.*

благ, блага, благо [...] **3.** [...] **б.** *који је одмерен, ишакитичан који није жучан.* [...] **8.** *(о природним појавама) а. који није њлах, који није шкодљив.*

говорљив, -а, -о **1.** *а. који радо, много говори, који није ђуиљив; речити.*

директан, -тна, -тно [...] **1.** [...] **б.** *који није заобилазан, који је без увијања, отворен.*

зависан, -сна, -сно **1.** [...] **б.** *који није самосталан, којему су слобода, права, моћност или сл. ограничени нечијим утицајем, комитетијима или нечијом моћи, подређен, потчињен.*

заклоњен, -а, -о *који није изложен, заклони, скрови.*

једноставан [...] -вна, -вно **3.** *а. који се лако схвата (уочава, изводи и сл.), који не садржи ништа необично, који није сложен и тежак, разумљив, јасан, јрост.*

крњ, крња, -е [...] **2.** *који није целовит, нејотитун, недовршен; недовољан, мањкав.*

матор, -а, -о **3.** *в. који није свеж, бајити, устјајао.*

нежан [...] -жна, -жно **2.** *д. који није оштар, који не уводи строје, круће мере, бла (о закону, наредби и сл.).*

У ретким случајевима у дефиницији се користи творбено неповезани антоним и при дефинисању придева изграђених помоћу префикса за творење антонима, тј. када постоји мотивни придев помоћу кога је изграђен:

ирелигиозан, -зна, -зно [...] *који није побожан, нерелигиозан.*

У претходно наведеним случајевима донекле је и јасно оклевање лексикографа да међу одредницама успоставе однос антонимије, будући да се ради о контекстуално ограниченим значењима, односно антонимима везаним за њих. За разлику од тога, у наредним примерима лексикографи су се определили за посредно успостављање овог односа иако би већина изворних говорника српског језика потврдила однос праве антонимије:

бајат, -а, -о [...] **1.** који није свеж; супр. тазе; [...] **јефтин**, -а, -о **1. а.** који мало кошћа, који није скућ
мртав [...], -тва, -тво [...] **1.** који није жив, у коме нема биолошких манифестација животи
низак, ниска [...] ниско [...] **1. а.** који је мали расћом, који је мале висине, који није висок (о људима, односно о људском сћасу, узрасћу).

Оваква лексикографска одлука за сада нам није сасвим јасна, поготово када узмемо у обзир да су приказане дефиниције заправо примарна значења одредница.

Поред поменутих формула, антоним се у оквиру описне дефиниције придева може појавити и на други начин, нпр. као зависни члан именичке синтагме,³ што би представљало још већи степен избегавања успостављања односа антонимије:

асоцијалан, -лна, -лно коме недосћаје социјалност, који нема социјалној смисла, недрушћивен; нехуман, себичан
бесполан, -лна, -лно **1. а.** који нема пола, који је без полних орћана
2. који није ћосћићунућ полним ћућем.
неслан, -а, -о **1. а.** који није (довољно) зачићен сољу, који нема слан укус, бљућав.
низак, ниска [...] ниско [...] **15. б.** који нема висок ћоложај у заједници, који није цећен у друшћиву; ћросћ, неућедан.

Такође, интересантан је случај када се у оквиру дефиниције наводи морфолошки сложен синоним одреднице, који је изграђен помоћу префикса за творење антонима. Када би се тај префикс одстранио, остао би антоним одреднице која се дефинише (истокоренски или разнокоренски):

бескористан [...] -сна, -сно [...] **1.** који није од корисћи, који нишћи не дойриноси, некорисћан, сувишан, бесцћљан.
беспокретан [...] -тна, -тно **в.** нећокрећан, који се не ћокреће, који није исћућен крећанћем.
беспринципан, -пна, -пно који нема начела, који се не држи ћринциј, нећоследан; који није заснован на ћринцијима; исп. беспринципијалан, беспринципски.

³ Сличан случај посредне употребе парадигматских односа у дефиницијама Речника САНУ уочили смо и са синонимима (Јакић 2014: 177, фуснота 8).

исправан, -вна, -вно **1. а.** *који није у квару, сјособан за функционисање, неошћен.*

небрачни, -а, -о заст. *који није рођен у озакоњеном браку, ванбрачни (о деци); који није у браку; који не живи у законитом браку са неким.*

Антоним се у неким придевским дефиницијама употребљава на још посреднији начин, тако што се користи нека од ниже поменутих формула, а потом речи из друге морфолошке класе, најчешће именица која је у творбеној вези са потенцијалним антонимом одреднице која се дефинише. Чини се да су формуле који је без + *⁴ именица, који није + * именица и који нема + * именица продуктивније од других:

директан, -тна, -тно [...] **1. б.** *који није заобилазан, који је без увијања, ошворен.*

нељубак [...], -пка, -пко **а.** *који није љубак, који је без умилносци, дојадљивосци, шарма.*

гњно, гњила, гњило [...] **3.** *који је без чврстине, који се утиба, мек: жидак.*

млад², млада, младо [...] **1.** [...] **в.** [...] **3)** *који је без искуства, поchetник у неком послу*

бешчулан, -лна, -лно **1.** *који је без чула, без сјособносци примања ушисака; исп. бешћутан, бешћутљив*

2. *који није изазван чулима, најчулан.*

бешећеран, -рна, -рно *који је без шећера; који није зашећерен*

небрадат, -а, -о нераспр. *који није брадаш, који је без браде; коме брада не расће; исп. ћосав.*

атоналан, -лна, -лно (нем. atonal) муз. *који није заснован на одређеном тоналитету; исп. дисхармоничан*

бесузан, -зна, -зно *који нема суза, који није праћен сузама.*

бескласан, -сна, -сно (одр. бескласни, -а, -о) *који нема класа, који није подељен на класе, сталеже.*

апартан, -тна, -тно [...] **2.** *који није у шесној вези са целином, посебан, оделиш, неовезан.*

безвременски, -а, -о грам. *који није везан за одређено време;*

али у неким случајевима то може бити и нпр. глагол у чијем корену можемо потражити антоним одредничког придева:

⁴ Звездицом смо означили да се унутар формуле може појавити и још нека реч, осим наведених.

жив, жива, живо [...] **1.** *који живи, у којему постоје појаве својствене биолошким појавима и организмима, биолошки процеси; који није умро, уинуо (о људима и животињама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама)*

4.1.2. Формуле именичких дефиниција. Слична ситуација је и са дефинисањем именица. Често је у употреби формула: онај који није + именица или она која није + именица.

Најчешће се користе именице које су творбено повезане са одредницом у чијој се дефиницији налазе:

неаристократ(а) м онај који није аристократија.

небогослов м нераспр. онај који није богослов;

нелевичар [...] м онај који није левичар, који није припадник неке левичарске странке или поборник левичарских схватања.

немислилац, -иоца м онај који није склон размишљању, онај који се не одликује размишљањем, који није мислилац.

немудрац, -аца м онај који није мудрац, онај који не мудрује, не размишља.

нечобанин м (мн. нечобани) онај који није чобанин, онај који се не бави чувањем стоке.

непотписница ж она која није потписница, која није потписала нешто (нпр. конвенцију, уговор, споразум и сл.) (обично о држави, земљи).

неприја [...] ж покр. она која није прија (у родбинским односима); рђава, лоша прија.

несродница [...] ж она која није сродница, која нема сродничке везе, женска особа несродник.

несвештеница [...] ж она која није свештеница; она која се у даљој прилици, дајим околностима не појављује као свештено лице.

невила ж покр. у ири речи са „вила“: она која није вила; исп. вила (1а).

Ипак, понекада се у оквиру ове формуле користе и именице које нису у творбеној вези са именицом у чијој се дефиницији налазе, иако творбено повезане именице постоје у језичком систему:

небежа м (ек.) покр. онај који у опасности не бежи, онај који није кукавица; исп. бежа.

нељубазница ж заст. она која није грађа, грађана; исп. љубавница (в).

Код именичких дефиниција постоје и друге формуле, додуше, чини се, знатно мање продуктивне:

одсуство + именица⁵:

бесрдачност, -ости ж индив. особина оноја који није срдчан, одсуство срдчаности, ирубости.

неблагод, -ости ж особина оноја који није блаї, оноја шїо није блаїо, одсуство блаїости, доброїе; нейоїусїљивости, немилосрдности.

нециничност, -ости ж [...] одсуство заједљивости

кукавичлук м 1. одсуство, недосїаїак храбрости, смелости, велика їлашљивости, сїрашљивости, бојажљивости.

недосїаїак + именица⁶:

беспштење с заст. в. нейошїење, недосїаїак їошїења.

бесрећност, -ости ж недосїаїак среће, немање среће.

неапегит, -ита м нераспр. недосїаїак айейїїа, їубиїак айейїїа, їрохїева за јелом.

небриткост, -ости ж [...] недосїаїак ошїїрине, їроницљивости.

кукавичлук м 1. одсуство, недосїаїак храбрости, смелости, велика їлашљивости, сїрашљивости, бојажљивости.

особина оноја шїо је без + именица:

нећудоредност [...] -ости ж особина [...] оноја шїо је без ћудоредности;

Такође, као и код придева, понекада се у дефиницији именица користе формуле иза којих следи реч из друге морфолошке класе, најчешће, али не увек, придев, творбено повезан са именицом која се дефинише. Нпр.:

особина/сїање оноја који/шїо није + придев:

бесрдачност, -ости ж индив. особина оноја који није срдчан, одсуство срдчаности, ирубости.

небриткост, -ости ж особина, сїање оноја који није бридак, ошїїар, оноја шїо није бриїко, ошїїро;

нецивилизованост [...], -ости ж особина оноја који није цивилизован, оноја шїо није цивилизовано, заосїалости, їримїїїивности

⁵ Именица у дефиницији може бити творбено повезана или творбено неповезана са именицом која се дефинише.

⁶ В. фусноту 5.

нециничност, -ости ж особина оноћа који није циничан

нећудоредност [...] -ости ж особина оноћа који није ћудоредан

4.2. Конструисање дефиниција антонима по истом моделу

Прегледање дефиниција антонимских парова скренуло нам је пажњу на још једну важну појаву при дефинисању антонима у РСА-НУ (Јакић 2014: 179). Ако нпр. упоредимо дефиниције именица *дан* и *ноћ*, приметимо да су оне веома сличне:

дан м [...] **1.** [...] **б.** време од изласка до заласка Сунца, време док је свејло; дневна, Сунчева свејлост, видело.

ноћ, ноћи [...] ж [...] **1. а.** време од заласка до изласка Сунца; џама, мрак у џом временском инјервалу.

Обе имају два своја дела, одвојена тачком и зарезом. У првом делу обе дефиниције употребљен је одговарајући члан засебног антонимског пара: *излазак*–*залазак*. У другом делу дефиниције речи *дан* употребљена је реч *свејлост*, а у одговарајућем делу дефиниције *ноћ* употребљени су антоними *свејлост*: *џама* и *мрак* (Јакић 2014: 179). И уопште, често су антонимски парови обрађени по истом моделу, користећи исте речи у дефиницији, исту архисему, исте формуле, а кључна семантичка разлика исказана је другим антонимским паром. Исти случај постоји и код парова *велик*–*мали*, *далек*–*близак*, *жив*–*мрт*, *волеј*–*мрзеј* итд.⁷

велик, -а, -о [...] **1.** који је џо размерама изнад џросечној, нормалној (у једној или више димензија)

мали, -а, -о [...] супр. велик(и) **1.** који је џо димензијама (у једном џравцу или у више џраваца) испод џросечној, нормалној или оноћа сачим се ујоређује [...]

далек, далека, далеко [...] **1. а.** који се налази на великом одсјојању од некоћа или нечеја.

близак, блиска, блиско [...] **1. а.** који је на малом одсјојању од нечеја, недалек, суседан, оближњи.

жив, жива, живо [...] **1.** који живи, у којему џостјоје џојаве својсјивене биолошким џкивима и орјанизмима, биолошки џроцеси; који није умро, ујинуо (о џудима и животињама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама).

мрт, мртав [...] **1.** који није жив, у коме нема биолошких манифестација животиња а. који је умро, ујинуо (о живим бићима —

⁷ В. и друге наведене примере у Јакић 2014: 179–180.

људима и животињама); у којему више не постоје појаве и процеси својствени биолошким живима, који је престао да функционише, одумро (о телу и органима живих бића).

волеги [...] несвр. **1. 1. а.** (некога, ређе некоме) осећајући љубав, бијући непријатељски расположен, наклоњен, везан осећањима (за некога).

мрзети [...], -зим несвр. **1. 1. а.** (некога, нешто, ређе на некога, на нешто) осећајући мржњу према некоме или нечему, бијући непријатељски расположен према некоме или нечему, тешко односећи некога или нешто.

4.3. Антоним у примеру

Даље, примећујемо да се код неких одредница, антоним уопште не појављује у дефиницији, у било ком њеном делу, али се лексикограф при избору примера којима илуструје значења дате речи одлучује да употреби баш оне у којима се осим циљне речи налази и њен антоним. На пример, значење одреднице *дан* које се семантички супротставља једном од значења речи *ноћ* дефинисано је под бројем **1.6.**

дан м [...] **1.** [...] **б.** *време од изласка до заласка Сунца, време док је светло; дневна, Сунчева светлост, видело.* — [...] У њ ратују дневи са ноћима (Њег. 7, 214).⁸ [...] Како то исто сунце једнима дуге данове даје а кратке ноћи (Кур. 5, 48).

Примећујемо да нигде у дефиницији није употребљена реч *ноћ*, али јесте у два од пет примера за наведено значење (Јакић 2014: 179). Исти случај налазимо и код одреднице *ноћ*:

ноћ, ноћи [...] ж [...] **1. а.** *време од заласка до изласка Сунца; тама, мрак у тој временском интервалу.* — Сунце осветљава половину Земље, и на тој половини је дан, а друга је половина у сенци, тј. на њој је *ноћ* (Телеб. 2, 5). [...] Ево, дан пролази ... за ноћи би се могло доћи до Таре (Лал. 3, 240).

Одредница *ноћ* у РСАНУ има три значења са подзначењима. Значење **1.а** значењски се супротставља горенаведеном значењу речи *дан*, али то није био довољан разлог за лексикографа да идентификује супротност ове две речи по значењу. Уместо тога, у два од једанаест примера за дато значење *ноћи* употребљена је реч *дан*.

⁸ Разрешење скраћеница извора дато је у XIX тому Речника САНУ (стр. VIII–CXIII).

И у многим другим лексикографским чланцима уочили смо појаву антонима у примеру којим се илуструје неко од значења, без обзира на то да ли је антоним употребљен и у другим деловима лексикографског чланка:

замрзети [...], -зим свр. [...] **П.** ~ **се** уз. *йовр. од замрзейти (I, 1a).* — Оне се или заvole због једне ситнице ... или се замрзе исто тако (Петр. В. 5, 95).

низак, ниска [...] **ниско** [...] **1. в.** *који не расіе високо (о биљкама).* — [...] Набављаје се и високи коњи ... ал ипак већи тал свита има ниске, обичне коње (Лукић Л., ЗНЖ 24, 147).

1. г. *који има релативно мало, невелико јружање од доње до јорње тачке (о бреју, њланини и сл.).* — [...] По висини горе се дијеле на ниске ... средње ... и високе (Калм. Р. 1, 135).

2. а. *који је јосіављен, који сіоји, који је саіраћен и сл. на малом одсіојању од іла, од јодлоіе:* ниске јасле, ~ прозор. — На пашњацима су сеоски бунари с ђермом, а уз њих високи валови за краве и коње и ниски валови за свиње (Марков. 1, 31).

5. а. спорт. *ударен іако (о лоііи) или је на іакав начин изведен (о ударцу, врсіи ударца лоііом) да се креће јо јовршини іерена или мало изнад јовршине, односно, у зависносіи од сіоріске ііре, ііик изнад мреже.* — С тим се захватом одлично свладавају високе лопте, али је врло неспретан за ниске (Брикси 1, 19). Постоје углавном двије врсте волеја ... високи волеј, кад се лопта удара изнад висине мреже, и ниски волеј, кад се лопта удара испод висине мреже (И., 49).

5. в. спорт. *који се изводи, заузима и сл. у јоінуіом јоложају іе-ла, у јоложају наінуіосіи, јовіјеносіи (о іірчању, о сіавовима у различіиім сіоріским дисціілинама); који се изводи у клечећем јоложају (о сіаріу).* — Разликујемо [у куглању] високи и ниски почетни став (Хорв. 3. 1, 49).

5. г. *који се креће у јоінуіом јоложају (нір. сірој).* — У опште трпе мање стројеви танки, ретки и ниски, а више, дубоки, густ и високи (Ђурић Д. 1, 100).

15. в. *јадан, убоі, бедан; који одражава іакове особине.* — Више ваља поштовати и ценити добродетељна човека ниска порекла, него ли порочна од висока рода (Поп. Ђ. 7, 295).

жив, жива, живо [...] **2. б.** *који и даље јосіоји као акіівна јіро-родна јојава (који се ніје уіасіо, који ніје јресакнуо и сл.).* — Тих вулкана има „живих“ и „мртвих“ т.ј. њеки још и данас бацају огањ, а други су већ угасили (Радић А., Дом 1900, 156).

2. в. *који се још уіоіребљава, који има своје носіоце, јредсіав-ніке; који се још неіује, чува, одржава.* — Познавао је готово све мрт-ве и живе европске језике (Бар. 5, 123).

8. а. који се чује у њовору, који је у ујојџреби, усмен; који није смишљена, вешџачки уобличена џворевина, слободан, сјонџан. — Знамо да „жива реч“ више делује и чини него „мртво слово“ на хартији (Позор. 1872, 31).

мртав [...], -тва, -тво [...] **4. в.** који се више не ујојџребљава, који више нема своје џредсџавнике, носиоце; који се више не нејџје, не чува, не одржава; који више није акџуелан, који не исџуњава савремене захџеве, неакџуелан, засџарео. [...] Нови и живи нагони сударају [се] с мртвом традицијом и старим поретком (Прод. 3, 200).

9. а. који је без живосџи, без јаркосџи, неизразитџи (о боји). — Једна боја може бити живља или мртваџа (Марк. Б. 1, 28).

Оваква ситуација може указивати на две могућности. Једна могућност је да је лексикограф имао на уму да ове две речи образују пар речи супротних по значењу, те је то на неки начин и сугерисао, јер му је интуитивно јасно да је значење једне речи лакше схватити, уколико се спомене и њен антоним. Притом лексикограф није користио формални апарат.⁹ Друга могућност је да се ове две речи толико често јављају заједно у реченичном контексту, да је случајни избор примера приказао њихову заједничку употребу, неvezано од лексикографових намера. Дакако, могуће је да су по среди обе ове ствари, али ближи одговор на ово питање захтева посебно истраживање антонимије у контексту.

5. Резиме, дискусија, закључак

На основу анализе коју смо спровели у претходним радовима (Јакић 2014; Јакић 2015), као и у овом раду, на лексикографским чланцима одредница у Речнику САНУ у којима се антоним при дефинисању не употребљава на формализован начин, описан у Ујуџсџвима РСАНУ, дошли смо до следећих налаза:

Антоними се у Речнику САНУ веома ретко употребљавају у дефиницији иза квалификатора супр., специјализованог за идентификацију антонимије, тј. у свега 0,2% обрађених одредница (Јакић 2015: 160, 170). Међутим, антоними се знатно чешће користе на неформализован начин, тј. интегрисани у описни део дефиниције, без посебне ознаке, често у оквиру формула којима се негирају. Овај тип употребе антонима приметили смо при дефинисању именица и придева. У придевским дефиницијама јављају се формуле: *који није* + *џридев*, *који је без* + * *именица*, *који није* + * *именица*, *који нема* + * *именица*,

⁹ В. и друге сличне примере наведене у Јакић 2014: 179.

а у именичким: *онај који није* + *именица*, *она која није* + *именица*, *одсуство* + *именица*, *недостатак* + *именица*, *особина онога што је без* + *именица*, *особина/стање онога који/што није* + *придев*. Постоје и друге формуле, али, чини се, знатно ређе употребљаване од наведених.

Међу лексикографима и теоретичарима лексикографије не постоји универзално мишљење о негирању антонима као поступку при дефинисању. У два лексикографска приручника наводи се да негирање антонима може бити корисно при дефинисању (Апресјан 2008: 98; Штеркенбург 2003: 131), али могу се наћи и мишљења да овај тип дефиниције није добар јер се негацијом антонима каже „да нешто није, а не да нешто јесте“ (Лалевић 1983: 53–54). Уколико се подсетимо класификације антонима према логичким односима међу појмовима које означавају, можемо доћи до разјашњења ових привидно опречних ставова. Зависно од тога да ли се антонимима исцрпљује обим надређеног појма или не, антоними се могу класификовати на контрадикторно-координиране и контрарно-координиране (Књазев-Адамовић–Новаковић 1986: 27–28; Петровић 1987: 36). Разлика међу њима у литератури се често објашњава управо на основу узајамне зависности истинитости исказа. Тако на пример Д. Грос и сарадници наводе да контрарност појмова подразумева да само један од њих може бити тачан, али оба могу бити погрешна (Грос и др. 1989: 94). Пример за ово био би пар *леј–ружан*, јер исказ *X је леј* имплицира да *X није ружан*, а такође је исправно рећи *X није ни леј ни ружан*. Ово је могуће јер постоји једна или више „трећих“ могућности (нпр. *лејушкаси*, *ружњикав*, *ни леј ни ружан*). Са друге стране, контрадикторност појмова подразумева да истинитост једног појма собом повлачи неистинитост другог, али такође и неистинитост једног појма повлачи истинитост другог (Грос и др. 1989: 94). Дакле, исказ *X је жив* имплицира *X није мртав*, али важи и да исказ *X није жив* имплицира *X је мртав*.

Имајући ово у виду, донекле можемо сматрати оправданим дефинисање негирањем антонима (на било који од поменутих начина) у случајевима када се антонимима исцрпљује цео обим надређеног појма, као на пример:

неаристократ(а) м *онај који није аристократ(а)*.

нечобанин м (мн. нечобани) *онај који није чобанин*

небрачни, -а, -о заст. *који није у браку; који не живи у законитом браку са неким*.

мртав [...], -тва, -тво [...] **1.** *који није жив*

некрилат, -а, -о *који није крилат, који нема крила*

асиметричан, -чна, -чно [...] *који није симетричан*

бесмртан, -тна, -тно **а.** *који није смртан*

За разлику од тога, чини се да је недовољно прецизно дефинисати контрарне појмове помоћу дефиниције са негираним антонимом. Другим речима, будући да контекстуални антоними *бајаи* и *скораињи* не исцрпљују у потпуности појам који би се везао за скалу „свежина“ или „ситароси“, није упутно при дефинисању придева *бајаи* употребити дефиницију *који није скораињи*. Исти случај би се односио и на дефиниције:

матор, -а, -о **3. в.** *који није свеж*

зависан, -сна, -сно **1.** [...] **б.** *који није самосталан*

низак, ниска [...] **ниско** [...] **1. а.** *који није висок (о људима, односно о људском ситасу, узрасу).*

бесрдачност, -ости ж индив. *особина онога који није срдчан*

кукавичлук **м 1.** *одсуство, недостицак храбрости, смелости*

небриткост, -ости ж [...] *недостигаак општрине, ироницивности.*

У оваквим случајевима, употреба специјализованог квалификатора супр. чини нам се не само као боља јер омогућава исцрпну претрагу у електронској верзији речника, већ би овакво решење било и прецизније: када се каже да је *низак* супротно од *висок*, не имплицира се да је *низак* свако ко *није висок*, а свима је јасно да постоји низ прелазних случајева између *ниског* и *високог*.

Даље, уочили смо да се чланови једног антонимског пара понекада дефинишу на сличан начин, тј. дефиниције се конструишу према истом моделу (нпр. **велик** = *који је по размерама изнад просечне, нормалне*, **мали** = *који је по димензијама испод просечне, нормалне*), а такође лексикографи често као илустрацију значења користе примере који поред циљне речи садрже и њен антоним (код речи *дан* и *ноћ* није идентификована антонимија, али су код обе, у значењима у којима се ове две речи супротстављају, у примерима употребљена и кључна реч и њен антоним).

Описани неформализовани начини идентификације антонимије јесу корисни, али нису адекватна замена формализованог начина идентификације антонимије. Принципи којима су се руководили лексикографи при обради антонима у Речнику САНУ, нису до краја јасни. У неким случајевима вероватно је у питању теоријско уверење, но уколико се оно не експлицира, теже је подложно евалуацији. У другим случајевима могуће је да се ради о страху од постулирања односа који није сасвим теоријски јасан, а вероватно у неким случајевима долази и до пропуста. Поред тога, јасно је да традиционална лек-

сикографија, где се речник објављује у папирном облику, има просторно ограничење, те се лексикографи труде да се информације не понављају. На пример, уколико кажемо да је „**бесрдачност** особина онога који није срдчан, одсуство срдачности, љубоси

ниту редундантним да се антоним и експлицира путем формалне ознаке „супр. срдачност“. Међутим, будући да у ери дигиталне лексикографије просторно ограничење готово да не постоји (в. Фелбаум 2014: 378), могуће је унети сваки потребан податак под сопственом формалном ознаком. Такав начин конструисања дефиниције вишеструко је користан јер текст постаје конзистентнији, лексикографу се дају експлицитна упутства о томе које све делове дефиниција треба да поседује и само на тај начин омогућава се напредна аутоматска претрага речника. Из угла корисника речника неформализовани начин идентификовања антонимије неадекватна је замена формализованог начина (помоћу квалификатора резервисаног за однос супротности) јер не мора бити увек јасан, поготово корисницима чији матерњи језик није српски, или у случајевима када се дефинише мање позната реч.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 2008: Jurij Apresjan, *Systematic Lexicography*, Oxford University Press.
- Аткинс–Рандел 2008: B. T. Sue Atkins, Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Васић 1976: Smiljka Vasić, *Razvojne govorne norme u naše dece*, Beograd: Prosveta – Institut za pedagoška istraživanja.
- Грос и др. 1989: Derek Gross, Ute Fischer, U. and George A. Miller, The organization of Adjectival Meanings, *Journal of Memory and Language* 28, 92–106.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Јакић 2014: Милена Јакић, Парадигматски лексички односи у српским описним речницима, у: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 167–193.
- Јакић 2015: Милена Јакић, Формално означавање антонимије у Речнику САНУ, *Зборник Мајмике српске за филологију и лингвистику* LVI-II/1, 155–178.

- Кифер–Штеркенбург 2003: Ferenc Kiefer, Piet van Sterkenburg, Design and production of monolingual dictionaries, in: *A practical guide to lexicography*, ed. Piet van Sterkenburg Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 350–365.
- Књазев-Адамовић–Новаковић 1986: Светлана Књазев-Адамовић, Станиша Новаковић, *Лојика са методологијом* (за IV разред усмереног образовања, за струку делатности у области културе и јавног информисања у преводилачку и архивско-музејску струку), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Круз 1986: D. Alan Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лалевић 1983: Миодраг Лалевић, *Речник српскохрватског књижевног језика Мајице српске I–VI, анализе и најомене*, Београд: ауторско издање.
- Петровић 1987: Gajo Petrović, *Logika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Савић–Костић 2008: Irena Savić, Aleksandar Kostić, Proporcije kategorija asocijata i struktura semantičke memorije, *Psihologija* 41 (1), 103–120.
- Упутства РСАНУ: *Упутства за израду „Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].
- Фелбаум и др. 1993: Christiane Fellbaum, Derek Gross, Katherine Miller, Adjectives in WordNet, in: *Five Papers in WordNet*, eds George A. Miller, Richard Beckwith, Christiane Fellbaum, Katherine Miller, Technical Report, Cognitive Science Laboratory, Princeton University, 26–39.
- Фелбаум 2014: Christiane Fellbaum, Large-scale Lexicography in the Digital Age, *International Journal of Lexicography* 27/4, 378–395.
- Чарлс–Милер 1989: Walter G. Charles, George A. Miller, Context of antonymous adjectives, *Applied Psycholinguistics* 10, Cambridge University Press, 357–375.
- Џонс 2002: Steven Jones, *Antonymy. A Corpus-based perspective*, London – New York: Routledge.
- Штеркенбург 2003: Piet van Sterkenburg, Onomasiological specifications and a concise history of onomasiological dictionaries, in: *A practical guide to lexicography*, ed. Piet van Sterkenburg, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 127–143.

ИЗВОРИ

РСАНУ (1959–2014): *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: САНУ.

Milena M. Jakić

NON-FORMALISED USAGE OF ANTONYMS IN LEXICOGRAPHIC ARTICLES OF SASA DICTIONARY

Summary

In this paper we analyze non-formalised ways of using antonyms in lexicographic articles of SASA dictionary, i.e. usage of antonyms without the qualifier *supr.* (=opp.) which is used for formal identification of antonyms in this dictionary. In previous articles we analyzed formal usage of the qualifier *supr.* and concluded that an antonym is formally attributed to a relatively small percentage of entries (0,2%). Hence we explored whether antonyms are used in other ways in lexicographic articles. Analysis showed that antonyms are often used, especially for nouns and adjectives, in a descriptive part of a definition, after negation, as a part of different formulas listed in this paper. We also noticed that descriptive parts of definitions are often constructed according to the same model for members of an antonymous pair, and the examples used as an illustration of the meanings often contain not only the target word, but also its antonym. We elaborate the inadequacy of a usage of a negated antonym in a descriptive part of a definition in the case of contrary antonyms, where members of an antonymous pair do not exhaust the content of a superordinate term. We conclude that non-formalised ways of an antonym usage can be a useful lexicographic tool, but cannot be an adequate substitution for a formal antonym identification for several reasons. Not only is non-formalised antonym usage less precise, but it does not provide detailed search in electronic version of a dictionary either. Furthermore non-formalised antonym usage is less clear, especially to users that are non-native speakers of Serbian, or when a less common word is defined.

Key words: Serbian language, lexicography, SASA dictionary, antonym.

УДК 811.163.41'367.625'37

НАТАША М. МИЛАНОВ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 13. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

О ЗАЈЕДНИЧКИМ СЕМАНТИЧКИМ КОМПОНЕНТАМА ПОЛИСЕМИЧНИХ ТРАНСФОРМАТИВНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се анализирају глаголи са примарним значењем модификације/трансформације. Овим се глаголима у основном значењу именује радња чијим ће завршетком објекат или субјекат делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике. Циљ је да се представе најпродуктивнија секундарна значења ових глагола, утврди да ли постоји одређена системност у семантичкој дисперзији полисемичних трансформативних глагола (која је условљена заједничким семама), као и да се испита на које се сфере стварности ови глаголи секундарно најчешће односе.

Кључне речи: МТ глаголи, модификација, трансформација, лексема, значење, полисемија, сема, секундарно значење.

1.1. Општа дефиниција глагола да су они врста речи које означавају радње, стања и збивања потврђује се прегледом значења глагола у дескриптивним речницима. И у оквиру полисемантичке структуре једног глагола често се могу запазити различите семантичке нијансе, па један глагол, према својим значењима, може припадати раз-

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

личитим семантичким групама.¹ Досадашња проучавања полисемије у српском језику углавном нису била усмерена на глаголе.² Разлог за то лежи у њиховој сложености, као и у чињеници да су несамосталне речи на чије значење „велики утицај има семантика именица на које се односе“ (Драгићевић 2007: 173).

1.2. У раду ћемо на основу анализе полисемантичке структуре лексичко-семантичке групе глагола којима се у примарном значењу именује модификација/трансформација представити најпродуктивнија секундарна значења која се јављају код ове групе лексема. Одлучили смо се за ову групу глагола³ јер смо, прегледом полисемичних глагола⁴ у тезаурусном *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, установили да се великим бројем полисемичних глаголских лексема означава неки вид модификације – преко 140 полисемичних глагола у свом основном значењу именује радњу којом се објекат (и ређе, субјекат) мења, модификује.⁵ Зато нам се учинило

¹ О критеријумима за семантичку класификацију глагола в. Тошовић (1997). Овај аутор у свом раду износи сумњу у могућност универзалне семантичке класификације глагола која је, по мишљењу неких лингвиста (нпр. Кузњецове), тешко остварива због њихове изузетно сложене семантичке структуре „која се не може лако формализовати и класифицирати“ (Тошовић 1997: 114).

² Различити аспекти анализе појединих лексичко-семантичких група глагола, као и семантичко-синтаксичка проучавања одређених група глаголских лексема постали су предмет детаљнијих истраживања тек у новије време у србистичкој литератури (исп. нпр. Влајић-Поповић (2002), Ристић (2004), Вујовић (2009), Лазић-Коњик (2010), Штрбац (2011)).

³ Према нашим сазнањима, у српском језику нема радова који за предмет имају семантику МТ глагола, већ су неки од глагола ове групе анализирани у оквиру других ЛСГ глагола (исп. фусноте 2, 9 и 15).

⁴ Под полисемичним глаголима у истраживању подразумевамо лексеме са најмање 15 значења (у тај број су уврштена и подзначења).

⁵ МТ глаголе смо поделили у осам подгрупа у зависности од тога који је део објекта обухваћен радњом или који део субјекта трпи радњу, односно каква се промена дешава на објекту/субјекту након завршетка радње: МТ глаголи са значењем уклањања нечега са/из објекта (нпр. *јулијии (се)*, *ис-ијресити (се)*); МТ глаголи са значењем одвајања дела од целине (нпр. *дели-иити (се)*, *одваљивајити (се)*); МТ глаголи са значењем снабдевања површине објекта нечим (нпр. *најирунијии (се)*, *осујии (се)*); МТ глаголи са значењем разбијања целине на делове (нпр. *гробити (се)*, *ломити (се)*); МТ глаголи са значењем пуњења и пражњења (нпр. *издушијии (се)*, *најунијии (се)*); МТ глаголи са значењем модификације просторне величине објекта (нпр. *зайејну-иити (се)*, *ослабијии (се)*); МТ глаголи са значењем релативне модификације

важним утврђивање повезаности међу секундарним значењима у оквиру ове бројне групе глагола.⁶

1.3. Прегледом полисемантичких структура глагола којима се означава модификација/трансформација (даље МТ глаголи) установили смо системност у развијању значења која се односе на неке важне појаве у стварности.⁷ Та системност је некад уочљива на нивоу читаве групе, а некад на нивоу неколико сродних подгрупа.⁸ Због ограничености простора, у раду ћемо се бавити само продуктивним значењима уоченим на нивоу целе групе МТ глагола. Циљ нам је да представимо најпродуктивнија секундарна значења ових глагола, утврдимо да ли у развоју њихове семантике постоји одређена системност (условљена заједничким семама) и испитамо на које се сфере стварности ови глаголи секундарно најчешће односе будући да су у основној семантичкој реализацији те промене физичке природе. Приликом анализе користили смо се методом компоненцијалне анализе и теоријом семантичке валентности.

објекта (нпр. *заклоићии (се)*, *одрешићии (се)*); МТ глаголи са општим значењем модификације (нпр. *најрдићии (се)*, *ојрављаћии (се)*).

⁶ Глаголе које смо на основу примарне семантичке реализације уврстили у модификативно-трансформативне одликује широк распон у броју значења – од 15 до чак 70.

⁷ М. Дешић је утврдио да се у српском језику полисемијом одликују речи из свакодневног живота које се односе на делове тела или на оно што је у вези са деловима тела, на породицу и друштвени живот, на предмете из свакодневне употребе, на биљке и животиње са којима се овдашњи човек најчешће сусреће (Дешић 1991: 3–9), односно утврђено је да законитости развоја полисемије зависе од тога колико је за човека важан појам који се њеним механизмима именује.

⁸ На пример, код глагола којима се у примарном значењу именује радња додавања нечега на површину објекта секундарно је веома продуктивно значење „(о)брукати, (о)срамотити некога“ (нпр. *најпрунићии*, *ојојанићии*), код глагола који примарно означавају пуњење или пражњење објекта секундарно се денотира значење које се односи на преувеличан став о сопственој вредности „понашати се уображено“ (нпр. *надуваћии се*, *најећии се*) итд.

2. Под МТ глаголима⁹ у раду подразумевамо све оне полисемичне глаголе којима се примарно означава радња чијим ће завршетком објекат (који може бити живо биће, предмет или неки апстрактан појам) делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике (нпр. код примарног значења глагола *гробити* објекат се трансформише тако што престаје да постоји као целина и разбија се у делове /мајка *гроб*и бели хлеб у шољу/,¹⁰ код примарног значења глагола *ојушити* промена на објекту је привремена /пао је и *ојуши*о колена/ или трајна /закољу једног брва, *оју*ле га и припеку/, код глагола *надимати* мења се запремина објекта /свеж ваздух *над*има јој груди/ итд.). Осим њих, у овој групи су и глаголи код

⁹ У литератури се под трансформативним глаголима подразумевају глаголи са значењем радње којом се мења постојећа стварност (в. Грубор 1953: 13, 16–17; Мразовић–Вукадиновић ²2010: 78; Танасић 2014: 22), приближније, вршењем глаголске радње објекат се мења или квалитетом, или квантитетом или и једним и другим (Гортан-Премк 1971: 32), на објекту се од једног његовог облика прави други, односно друкчији облик (Стевановић ⁴1989: 552), односно објекат се мења квалитативно или мења положај, али не мења место (Бјелаковић 2009: 267). Б. Левин (1993: 240–248) глаголе овог типа назива глаголима промене стања (verbs of change of state) и дефинише их као глаголе којима се означавају специфичности новонасталога физичког стања ентитета (да ли је нешто сломљено, подељено, испуцало и сл.).

¹⁰ Неки од МТ глагола могу се сврстати и у ЛСГ глагола деструкције објекта (нпр. *гробити*, *кида*ти итд.), пошто објекат након извршене радње више не постоји као целина. Глаголи, иначе, различито исказују радњу у погледу деструктивности. С. Танасић наводи да неки глаголи подразумевају потпуно уништење објекта, а неки делимично. На пример, у реченици *мост је срушен*, и после рушења обично остаје нешто што се зове мост, он је претрпео велику промену, али није уништен, па се стога овде глагол *срушити* може схватити као трансформативни. За разлику од овог глагола, код глагола *сјали*ти, *уби*ти подразумева се апсолутно уништење објекта. Међутим, Танасић истиче да се код глагола *сјали*ти, у примеру *трава је сјаљена* може претпоставити и да трава више не постоји или да је само оштећена услед изложености сунцу (2014: 33–34), односно да је припадност глагола одређеној лексичко-семантичкој групи контекстуално условљена.

О контекстуалној условљености значења глагола говори и Е. Кузњецова, која каже да глагол по својој основној функцији представља граматички центар реченице, и у исто време је његово лексичко значење у значајној мери условљено ситуационо, као и контекстуално (зависи од лексичког окружења и синтаксичке конструкције). Она наводи и статистички податак да је код глагола основни фактор семантичког варирања синтаксичко-фразеолошко окружење лексеме, које у 85–95% случајева има предност над логичком повезаношћу између лексема (в. Кузњецова 1967: 210).

којих глаголском радњом бива модификован/трансформисан субјекат независно од своје воље (такви су глаголи *исцјуцајџи*, *ослабијџи* итд.).

3. Грађа показује да полисемични МТ глаголи, са синхронизског аспекта, могу бити творбено немотивисани (нпр. *јулијџи*, *герајџи*, *којајџи*, *млајџијџи*), могу бити изведени од именичких или придевских основа (нпр. *љушџијџи* (*се*), *мујџијџи* (*се*), *мрчијџи* (*се*)), а обе наведене групе могу даље бити основа за различите полисемичне префиксирани деривате (нпр. *ољушџијџи* (*се*), *најрдијџи* (*се*), *излијџи* (*се*), *огбијајџи* (*се*), *ојџресџи* (*се*)).¹¹

4.0. Значења смо класификовали на основу архисеме. Тако је код активних МТ глагола архисема 'чинити/учинити друкчијим', а 'постати/постајати друкчији' код медијалних глагола. Након прегледа полисемантичких структура МТ глагола установили смо да се њима секундарно означавају најразличитији процеси, радње и стања.¹² Но, ипак се може уочити системност у погледу распрострањености појединих значења – посебно се издвајају секундарне семантичке реализације којима се означавају различите врсте кретања, говорење, физичко деловање на објекат, физиолошке радње. Међу појединим ЛСГ глагола могу се уочити семантичке паралеле, јер се значења развијају на истоветан или сличан начин у правцу који може бити више или мање очекиван (в. Влајић-Поповић 1993: 125).¹³

¹¹ У највећем броју случајева, ако основни полисемични глагол има значење модификације/трансформације, има га и префиксирани (нпр. *љушџијџи* – *ољушџијџи*, *сеђи* – *огсеђи*, *ломијџи* – *јоломијџи* и сл.).

¹² Д. Шмељов наводи да полисемични глаголи који примарно означавају конкретне физичке радње и стања, секундарно већином не припадају значењској сфери примарног значења датог глагола, већ се чешће односе на мање конкретне радње и психичке процесе (*јронађи* врата – *јронађи* физички закон, *расјалијџи* ватру – *расјалијџи* страст итд.) (1977: 96).

¹³ Е. Кузнецова (1989: 83), пишући о поклапању у семантици глагола који у најширем смислу припадају једној ЛСГ, износи запажање да се ЛСГ глагола који имају различиту семантику често преклапају у својим секундарним значењима. На пример, у периферну сферу глагола приближавања објекта својим секундарним значењима спадају глаголи премештања (*Враг гребет [захвативае] богатства невероятные*), глаголи удаљавања (*Он стал совладельцем фирмы, выкачивал [добывал] нефть*), глаголи раздвајања (*Три раза поднимали людей в атаку, хотели аанцию отбить [захватить]*), глаголи снажног физичког деловања на објекат с циљем да се из њега извуче оно што је затворено унутра (*Материалы для своего „Бюллетеня“ буквально выколачивал [добывал] у каждого*). Разлог за то она налази у деловању „центрифугалних сила“ [сила које одвлаче од центра] у оквири-

4.1. Као једно од најпродуктивнијих значења МТ глагола из дваја се значење **кретања**, пошто готово сви глаголи из грађе имају бар једно значење са архисемом 'кретати се'. Овај податак је очекиван с обзиром на то да кретање представља најраспрострањенији процес у свету који нас окружује и да је садржано у човековој природи. Глаголи кретања су, према наводима Д. Вујовић, „пратеће обележје готово свих глагола којима се означава вршење неке радње“ (Вујовић 2012: 349), а 'покрет', као примарна физичка и визуелно-просторна појава, један је од основних елемената у човековој концептуализацији света (в. Стаменковић 2013: 12).

Глаголима ове групе секундарно се означавају различити аспекти кретања, у зависности од доминантне диференцијалне семе 'брзо/споро кретање', 'кретање без циља', као и различите фазе кретања (ингресивна, финална) и сл. Семантичке реализације МТ глагола које имају значење „кретати се“ често се додатно одређују различитим лексичким интензификаторима којима се спецификују начин кретања, брзина кретања, учесталост кретања и сл. (нпр. Јопст *се одби* с места *муњевитом брзином*, Вукић. И. 1, 49; Јово *сваки час кид* у град, Радић Д. 6, 70; *кресао* је *чврстим кораком*, Ђурић. М. 1, 391).

Кретање се може реализовати уобичајеном брзином или пак брже или спорије од тога. Значења која денотирају уобичајену брзину кретања „*кренути/кретати*“ и „*отићи/одлазити*“ најчешће су заступљена код глагола који примарно означавају трајну трансформацију објекта: *навијајџи се, навијџи, одбијџи, одбијајџи, одвалијџи, оџикинујџи, оџирунујџи, оџиријајџи*. Већина ових глагола у основној семантичкој реализацији садржи семе 'нагло' или 'силом'.

Примери: Вазда ми у дружини ... јунаци млади! Куд гођ *се* с њима *навијао*, свуда срећу задобијај, БВ 1893, 57; Разкмет испи чашу вина и *нави* џадам, Јов. Ал. 2, 142; Он *се одби* стазом ка шуми, Павл. Ж. 2, 221; Сутрадан сване, народ *се оџрави* цркви, Нак. 2, 336; Ја *се оџикинем* за њим, Десн. 3, 186; Консули *оџирише* пут бијела града, Петр. Мир. 1, 63; Роје се по бријегу људи, нити куд *оџирижу*, нити се смирују, Сиј. Ћ., Живот 1955, 3/114.

Је ли давно *одвалила* војска?, НП Херм. 2, 596; *Одбијао се*, кадгод би му се прохтјело, у Истру, Кур. 5, X; Радојица *одби* преко друма, Вукић. И. 1, 49; *Оџикиде се* лађа од Будимског града, НП Вук 1, 406; *Оџирише се* момак од приморја, НП Херм. 1, 176.

ма ЛСГ, које узрокују укључивање глагола једне групе у периферне делове полисемичне структуре глагола друге групе.

У семантичкој реализацији која се може уопштено описати као „кретати се удаљавајући се на одређен начин“, заступљене су и додатне семантичке компоненте, једна, која се односи на време за које радња треба да се изврши, те у семантичком садржају глагола учествује сема 'што пре', и друга, која се односи на степен брзине извршења радње, 'брзо'. Осим тога, важна је и сема која се односи на сврху кретања – да ли је циљ кретања да се стигне од једне тачке до друге или се пак кретање одвија са намером да се неко стигне, ухвати. Овде имамо следећа значења: „журно ићи/отићи“, „бежати/побећи“, „нагло кренути, јурнути“, „јурити/појурити, гонити (некога)“, а она су карактеристична за разноврсне МТ глаголе: *дeраиџи*, *загреиџи*, *кидаиџи* (се), *крииџи* (се), *ломиџи*, *муџиџи*, *одбиџи*, *одвалиџи*, *ожеџи*, *оџалиџи*, *оџруџиџи*, *осукаџи*, *охладџиџи*, *очисџиџи* (се), *џеџџаџи*.

Примери: Он би се ... склањао с пута ... због ... сељана што с толико страха *деу* кроз љескаре, Ћоп. 12, 25; Прегазимо Дрину, па *загремо* у богату Мачву, Нев. 2, 65; Јово сваки час *кида* у град, Радић Д. 6, 70; Да ја метнем ове ствари у бисаге, па да *кидамо*, Нуш. 10, 66; Напоље! *Кидајџе* ми се с очију, СР 1920, 19/1; *Ломи* Шарац кроз Вуков планину, НП Бос., 282; Како *муџе* и разгоне Турке | Кано вуџу у планини овце, НП Чојк., 321; *Криџи* ми се испред очи, Лесковац, Требј. Р.; *Одби*, бре! – гурао их је жандар, Радић Д. 6, 89; Хајд, *одвали*!, околина Крагујевца, Радој. Вл.; *Ожеџоше* једним козјим путељком, БК 1896, 776; *Оџалим* ти ја пешке чак у Панчево, Конф. 4, 24; За њим *оџруџише* момци и слуге, Новић 7, 135; Слатињани *осукали* преко границе, Лал. 8, 313; Овај, богме, *олади* ... Пази га, заборавио и штап, Срем. 4, 196; Он на то *очисџи*, и не видех куд се деде, Шапч. 8, 34; Боље ти је да се за времена *очисџиџи* из овога хатара!, Јакш. Ђ. 18, 323; А ти [Јоване] *џеџџај* – марш!, Трифк. К. 2, 135.

На основу наведених примера може се запазити да је већина глагола експресивно употребљена (у прилог томе говори и чињеница да су у лексикографском чланку обележени стилским квалификаторима: експресивно, погрдно, пејоративно, разговорно), а радња се често реализује само императивно, у заповести, наређењу, са значењем „одлази, губи се!“.

Семантичка реализација која као доминантну диференцијалну сему има сему 'кретање без циља' заступљена је код глаголâ *мешаџи*, *млаџиџи* се, *моџаџи* се, *муџиџи*, *обијаџи* у значењу „кретати се тамо-амо, лутати, тумарати“. Ово значење настало је метафоричком трансформацијом уз учешће семе 'у разним правцима', где се подразумева неорганизованост, неуређеност активности.

Примери: Војске има доста и све једнако *муџи* овамо и онамо, Гар. И. 1, 35; У тај час један *мијешао* кроз војску покуцкујући у таламбас, Мул. 1, 86; Пре си *се млатио* само по цркви, а сад се млатиш и по школи, Срем. 13, 61; Неки дебео полициски писар по ваздан *се моџао* по тој улици, Чол. 2, 33; Кад се је у потреби нашао, почео је по соби *обијати* тамо амо, НПр Босна, 54.

Значење успореног, отежаног кретања „полако се кретати, милети“ и „кретати се на коленима, пузати“ потврђено је само код глагола *лизати* (лађица ... с напорима *лиже* према копну, Вил. 3, 111; *лизала* је око олтару ... на искрвављеним голим коленима, Божић 3, 269).¹⁴

4.2. Следеће продуктивно значење које одликује целу групу МТ глагола је **говорење**, односно значење којим се описује неки вербални акт. Сам чин 'говорења' представља интегрални елемент глагола који имају комуникативну функцију, док се диференцијалним семама комуникативни глаголи додатно спецификују, и то у погледу начина артикулације, висине тона, садржаја поруке, намере говорног лица итд. На основу примера запажа се да се овим глаголима често означава комуникација која се у колективном схватању сматра негативном, непожељном – псовање, лагање и сл.

Грађа показује да МТ глаголи са значењем говорења често као диференцијалне семе имају семе које се односе на начин говорења, па се говорни чин може окарактерисати као 'груб', 'оштар' и сл. Диференцијална компонента означава намеру говорника да се саговорнику обрати са одређеним циљем (грдња, наредба и сл.). Овакво значење секундарно показују МТ глаголи: *дераџи се, заклоиџи, засеџи, исиџеси, косиџи се, кресаџи, наџрдиџи (се), одбиџи, одсеџи, одвалиџи, ожеџи, окресаџи, оџресаџи се, оџресџи, оџриџи се, џараџи*.

Примери: Ви сте човјек необразован, па вам не замјерам што *се* на мене *дерете*, Чол. 1, 169; Је ли се само тицало милосрђа ... увек је умео свакога тако *заклоиџи*, да је овај морао добро размислити, Рак. Мита 6, 19; Одлази гаде, тешко увријеђен *засијече* Тодор, Буд. 2, 55; *Исиџесу* им [мужевима] све што никад нису смеле рећи, Чол. 1, 118; Шћепан ... је био осоран и љут ... *косо се* на свакога, Ћор. С., СКГл 12, 967; *Креше* Среја речито, Ђукић Д. 1, 11; Сад бар могу ... да се из свег срца *наџрдим* шпијуна, Змај 1866, 66; Краљ Александар уопште

¹⁴ С. Ристић (2004: 122) запазила је да експресивни глаголи са архисемом 'кретање' најчешће означавају радње које се односе на начин кретања (*бауџаџи, џамизаџи*), количину (*накрцаџи се, накрољаџи се*), одсуство циља (*муваџи се, луњаџи*) и употребу императива (*бриџи, носи се*).

тешко је могао *одбиџи* коме шта у очи, Јов. С.; Ја бих му *одвалио*, да и ми у опанцима знамо којешта, Вел. 1, 111; Не да Марти ни да дахне, већ оштро *ожеџа* по стрини, Плеп. 1, 136; Шала је, *окреса* Милка брзо, Ћор. С., СКГл 16, 565; Нисам доживио да се келнер *оџреса* на мене, Николиш 1, 215; Немам када! *оџресе* она, О-А 2, 173; „Није!“, *оџсече* друг Стојан, Давичо 2, 222; Што си полудио? – *оџаре* се отац на њ, Ћип. 6, 243; Главно је да жена језиком не *џара*, не ће јој ни гуза патит’, Божић, АСК 1955, 30.

Ови примери потврђују значења „ређи/одговорити оштро, грубо“, „викати/викнути на некога, издерати се, одбрецнути се“, „звонати, приговарати“, којима се имплицитно износи и податак о емоционалном стању говорника и његовом негативном ставу према некоме или нечему.

Значењима „(из)говорити нешто неумесно, псовати/опсовати“, односно „говорити бесмислице“ денотира се комуникативна ситуација која се одвија уз употребу погрдних, непристојних, неодговарајућих или вулгарних речи и израза, који не одговарају околностима, ситуацији. Потврђено је код глагола којима се примарно означава одвајање дела од целине или разбијање неке целине: *дробџиџи*, *зацеџиџи*, *ломиџиџи*, *млаџиџиџи*, *одвалиџи се*, *одваџиваџи*, *окресаџи*.

Примери: Шта ми ту цабе *дробимо*, Ћоп. 2, 124; *Зацеџи* [значи] опсовати, скресати, Врање, Влај. 1; Ужасавају [се] кад ко пред њима *наџрди* име божје, Марк. Св. 9, 21; И што је било радова, то су више или мање празне студије ... у којима се *млаџило* свачега доста, С. Зан. 1899; Чује се бучан разговор, *одвали се* по која масна узречица, Маш. 4, 47; Јеремија *одваљује* нешто, и војници око њега прскају у смех, Ћурић А. 3, 8; Копилад! – *ломио* је ужасне псовке, Рен. М. 1, 275; *Окреса* судцу двије три масне, Ћор. С. 5, 50.

Семе ’отегнуто’, ’испрекидано’, ’с лакоћом’, ’неправилно’ активирани су код глагола са различитим доминантним диференцијалним семама у оквиру МТ групе глагола. То су глаголи: *дробџиџи*, *извиџиџи*, *издуџиџиџи*, *заџезаџиџи*, *круниџиџи*, *моџаџиџи*, *одреџиџиџи*, *оџуџиџиџи*, *оџеџнуџиџи*, *оџезаџиџи*, *оџкриваџиџи*, *оџкриџиџи*, *оџресаџиџи* и они илуструју значења „говорити или певати отегнуто, успорено“, „говорити испрекидано“, „изговорити лако, без напора, у једном даху“, „ређи, одговорити отворено, без устезања“, „ређи, изговорити (с уздахом, олакшањем и сл.)“, „опширно излажући развуђи/говорити надугачко и нашироко“.

Примери: Она *дробџи* малко словенски, Назор 28, 402; Вук ... Оњушка мало, па онда *„изви“* ... колико игда може, БВ 1894, 40; Ко сам?!

– једва *издуши* он, Нуш. 16, 296; Цигани ... онако мало *зайежесу* по цигански, Шушњево, Божићевић Ј., ЗНЖ 11, 209; Шолаја је *крунио* реч по реч, заобилазећи ... постављена питања, Рен. М. 1, 105; *Моџа*-*ла* је Маре једва ријечи, загледана у дијете, Лоп. Н. 2, 245; Потеци ... по субашу за новце. Али му овај *огриешу* да је већ сва залиха продата, Мул. 2, 87; Ух, славу му ... *одуши* он пошто се докопа прве веће шикаре, Ћоп. 16, 53; Ја сувише *оџеџох* причу о воденици, Мил. М. Ђ. 25, 266; Учитель *оџеџао* неку дугачку песму, Ранк. С. 2, 71; Сувише сам *оџезао* неке описе, Бан. 11, 28; Не могу! *оџежући* рече Кате, Ћип. 2, 198; Ја сам им већ почео у очи *оџкривајући*, да су они свему ... криви, Гар. И. 1, 226; Војвода му *оџкри* да је науман установити некакво економско друштво, Мат. 14, 116; Поп је *оџресао* најлепшу здравицу, Шапч. 14, 42.

У семантичкој реализацији „(с)лагати, изнети/износити неистине (против некога)“ пружају се неистините информације о некоме/нечему, а ово значење карактеристично је за глаголе: *мазати*, *муџиџи*, *наџруниџи*, *одвалиџи*, *одваљиваџи*.

Примери: Почне [га] обузимати нетрпјељивост, бојећи се, да му није ко што *наџрунио* код везира, Невес. 1, 44; Овако је код великаша, кад *мажу* коме, да ће му липо бити, па потље преваре, Стој. М. 1, 161; Он почео *муџиџи* и лагати и одрицао је све, Новић 8, 48; Ја *одвали* како сам болестан, Радић Д. 1, 82; Јеси л' га чула само, како *одваљује*!? Е што то по неки људи воле да слажу, то је за чудо!, Срем. 3, 63.

4.3. Значење **физичког деловања на објекат** заступљено је као секундарна семантичка реализација код већег броја МТ глагола (*де-раџи*, *зайеџуџи*, *изравнаџи*, *исџуцаџи*, *исџеџуџи*, *кресати се*, *кро-јиџи*, *љуџиџиџи*, *мазати*, *млаџиџи*, *набијаџи*, *одвалиџи*, *одваљиваџи*, *ожеџи*, *окресати се*, *ољуџиџиџи*, *оџалиџи*, *оџариџи*, *оџасати*, *оџружиџи*, *оџеџуџи*, *оџресати*).¹⁵ Овде смо сврстали активне глаголе са значењем ударања, где је објекат живо биће или део тела, затим малобројне медијалне глаголе где део тела трпи радњу, као и повратне облике МТ глагола јер је радња остала иста, а само је промењен објекат.

¹⁵ Различитим аспектима значења ових глагола у српском језику бавиле су се Ј. Влајић-Поповић (2002), Ј. Милошевић (2012) и Н. Ристивојевић-Рајковић (2015), која глаголе ударања у српском језику анализира у компаративном оквиру.

За реализацију значења важне су семе 'сила' која је обично јака, 'додир', 'звук' и 'средство' (део тела или предмет).¹⁶ Најфреквентнија су значења „јако ударати/ударити (некога, по нечему)“ и „тући/истући, млатити/измлатити“, односно „тући се, млатити се“.

Примери: Преузевши бичаље за танки крај *зайеину* из све снаге по Тахирбеговом лицу, Кик. 1, 369; Кад у човјека буде крух испуцан, треба да и он своју жену *исџуца* (тј. истуче) јер га није добро уредила, ГЛЗМ 1907, 332; Овај ти *исџеже* песницом те изби Стевици зубе, Звоно 1910, 190/2; Само ти њега *ожежи*, па нека он после тражи правицу код суда, Борј.; Није га богами ударио, но *оџеио*, Станић Мил. 4; Стрина Маца дугачким гвозденим жарачем *набија* просјакова леђа, Јакш. М. 2, 41; Он се ражљути, узме тољагу, те стане жену *мазати* уздуж и попреко, НПр Ник. Ат., 130; Прутићем га ти *исџуцај*, Комарница, Никит.; Слепац је ... *одвалио* заушку дечаку-вођи, Марков М. 1, 226; Сви од реда у циркусу [му] *одваљују* шамаре, Нуш. 3, 247; *Дере* га ко вола у купусу, НПосл Вук; Здравља ми мога, тебе би требало добро *изравнати*, Стипч. 1, 162; Кундак *љушти*: по глави, по прсима, Миленковић Т., Вој. сп., 132; *Ољуштили* [сељаче] ка' вола у купусу, Радић Д. 6, 101; Мајстор га тако *ојалио* дланом, да га је свега облила крв, Ком. 1, 330; Док збораше, шибом га *ојари*, Тице 1, 114; Врана коња натраг приповрну, | *Ојаса* га троструком канцијом, НП Вук 2, 559; Кад спопаднем какову тољагу | Те т' *ојружим* преко леђа њоме, Јурк. Ј. 1, 114; Турчин и циганин ... повале рају, те му *ојресу* обила-то дегенека, НПр Врч. 1, 78; Многе сам лопове *млатио*, Чол.1, 126; Док се ја с тројицом *кресах*, хтједоше она двојица да ми иза леђа дођу, Јурк. Ј. 1, 48; Боме се њи двоје вавије ... *мажу* (тј. туку се и бију), Лика, Богдановић Ј., РЈА; Бабо ... кренуо ... према Црној Гори, да се тамо *окреше* са хајдучима, Ћор. С. 11, 19; Стаде га *кројити*, тј. тући, Бачка, Дунђ.

Глаголи који се односе на промену просторне величине објекта могу имати значење „физички кажњавајући повући (за ухо, уши)“, а за ово значење била је важна сема 'чинити дужим': нема старог господина шефа, *исџеио* би он са теби уши, Петр. П.; *наџеинућу* ја теби уши, кад те ухватим, Лика, Арс.

Мањем броју МТ глагола својствено је и значење „тући/потући, побеђивати/победити (у борби, рату)“: *збрисати*, *ломити*, *млати* - *ити*, *најрдити*, *одвити*, *ојрашити*.

¹⁶ Глаголи ударања се према сили којом се делује на пацијенс могу поделити на оне са употребом јаке силе, средње или слабе, могу се затим поделити према начину наношења ударца, према пратећим звучним ефектима и сл. (в. Априсјан ²1995: 251).

Примери: Здружени батаљони Козарачког одреда *збрисали* су пет ... непријатељских боја, Ч–М 1, 124; У страшним партизанским јуришима *ломићемо* непријатеља, Дед. В. 1, 332; Срби [су] почели озбиљно војску босанску *млаићиии*, Бот. 2, 363; Кад оно беше битка на Каменици, и кад већ хтедоше да *одвију* Власи, онда наши кретоше, Мил. М. Ђ. 19, 78; Имаћемо много мука ако будемо морали с рањеницима да се повлачимо по планинама. Авијација ће нас *наирдгити*, Дед. В. 2, 66; *Ойрашили* Швабу по свим фронтама, Мишк. 3, 54.

4.4. МТ глаголи секундарно могу означавати и **физиолошку радњу узимања хране и пића**. Када имају овакво значење, уз глаголе се често јављају и интензификатори којима се указује на висок степен извршености радње – ’много’, ’нагло’, ’неумерено’. Објекат је најчешће алкохолно пиће или храна које субјекат радо конзумира, али може бити и неукусна, једнолична храна.¹⁷ Дакле, опште значење ових глагола било би „пити/попити односно јести/појести (често много/неумерено/нагло)“. Навешћемо полисемичне глаголе који секундарно реализују ово значење: *јулићии, дераићии, збрисаићии, изврнуићии, изврџаићии, исџресџићии, кидаићии, кресаићии, лизаићии, љуићииићии, мазаићии, моићаићии, набијаићии, наливаићии се, налићии се, облићии се, одвалићии, ољуићииићии, остџрвићии се, осукаићии, осуићииићии*.

Примери: Шта *јулиш* толику водурина? НПосл Вук; Сташе *гријеић* вино и ракију, Њег.; Попи у подне ракије! ... воли да *изврне*, Никол. Д. 1, 19; Под „Јежином шатром“ поседали старији, па само *изврћу* једну по једну, Срет. М. 4, 93; Дела *исџресџи* то, па да наточим друго, Глиш. 2, 18; Каже се за онога који воли да пије алкохолна пића: *лиже*, Дин.; Много *љуићиимо* ону ракичину, Глиш. 8, 43; Они који ... *се наливају* пивом целог дана, не плаћају на време дуг пивару, Миј. Ч. 4, 65; Срамота! ... *налићии се* ракијом к’о последња пијаница у селу!, Срет. М. 7, 90; *Одвали* пола бардака, Делић С., ГлЗМ 1907; Дошли да *ољуићу* ... ракицу, Гол. Мих. 1, 76; Али ако и *осуче* једну, он [поп] неће више, него се диже, Буковица, Ард., ЗНЖ 7, 254; Видим ја да су тебе стигли они полићи што си их данас *осуио*, Лаз. Л. 2, 159;

¹⁷ На семантичке паралеле код експресивних и ономатопејских глагола са значењем *ударитићии*, као изворних, и *јесџићии*, као циљних, указала је Ј. Влајић-Поповић (1993: 125–132). Ова ауторка налази два начина повезивања значења ’ударати’, као полазног, и ’јести’, као циљног – један је ономатопејски, подражавањем звукова који су приликом ударања слични онима који се јављају приликом јела, уз учешће семе ’халапљиво’. Други начин би био путем међузначења „набити, натрпати“ (храну у стомак), а резултат је ситост (в. Влајић-Поповић 1993: 127).

Мом Милану очи сјевну, | *збриса* крофне као мухе, Бан 9, 199; Богме тај *кида*, у чинији не остаје ништа, Банија, Грч. М.; Еси ли видео како онај *креше*? река' би да ни лани није ио, Лика, Богдановић Ј., РЈА; *Љушићи* пасуљ и проју, Ђорђ. Кон. 1, 134; Како *маже*, као да није јео читаве недјеље, Јонке 2, 399; Смеју се и поднаредници, *мошјају* подварак, Јањуш. 1, 31; Добро зна како господа официри *набијају* шкембе, Вин. 2, 45; *Гуле* само проју и пасуљ, Пел. 1, 54; Баш сам се добро *осићвила* – нахранила, БВ 1899, 190.

Значење „*јести/пити*“ код МТ глагола најчешће је могло настати уз учешће семе 'уклонити' (глаголи типа *исићресити*, *јулитити*, *кресити*, *млаитити*, *осушити*) где се објекат уклања, одстрањује уношењем у стомак. За глаголе типа *набијајити* значајна је сема 'пунити унутрашњост нечега', у овом случају, стомак се пуни храном.

МТ глаголи су у оваквим значењима експресивно употребљени и карактеристика су разговорног језика. Иначе, сви експресиви са значењем задовољења потреба за јелом и пићем своју експресивну функцију заснивају на параметру количине/интензитета (в. Ристић 2004: 129). Одлика наведених глагола је да и именице са којима контактирају често припадају групи именица субјективне оцјене (нпр. *вогурина*, *ракичина*, *ракица*).¹⁸

4.5. Значења о којима смо говорили (говорење, кретање, физиолошке радње, ударање) очекивано су продуктивна и фреквентна јер означавају појаве у стварности с којима се човек свакодневно сусреће, радње које свакодневно обавља. Зато је било помало изненађујуће да су код већег броја глагола ове ЛСГ забележена и значења „*(почети) пуцати (из ватреног оружја)*“, односно „*испалити/испаливати (метке, ватру и сл.) (о ватреном оружју)*“. Наведене семантичке реализације не означавају радње које су део свакодневног човековог живота, већ описују радње које се обављају у одређеним ситуацијама (у ратним окршајима, приликом прославе неких догађаја и сл.).¹⁹

Честа допуна глаголâ у овом значењу су именице *ваитра*, *йушка*, *йой* и сл. Агенс може бити живо биће које рукује ватреним оружјем, али се у улози агенса јавља и само ватрено оружје (пиштољ, пушка и сл.). Глаголи код којих смо уочили ова значења су: *дераити*,

¹⁸ Анализирајући глаголске експресиве, С. Ристић је закључила да највећу продуктивност у погледу експресивности показују глаголи са значењем кретања, ударања, говорења, задовољења физиолошких потреба и понашања према другима (2004: 126).

¹⁹ У будућим истраживањима биће занимљиво да се види да ли је ова појава својствена и другим ЛСГ полисемичних глагола и, ако јесте, шта повезује полисемантичке структуре тих група глагола.

исџуцаџи, исџресџи, кидџи, кресџи, мрчиџи, надуџи, обориџи, одуџиџи, ожеџи, окресџи, оџалиџи, осџиџи, оџварџи, оџвориџи, оџрџиџи.

Примери: Кад јих [бадњаке] наложу, *геру* из пушака, Далм., Милиновић С., Арк. 5, 216; Из чопора [људи] *дере* пиштољ, Ћип. 3, 8; Побјегао ђогат од мејдана, | На њег многа пушка *исџуцала*, НП Херм 1, 568; Њихов митраљез ... *исџресе* одједном по педесет метака, Чол. 5, 231; Трже оба ... пиштоља ... па загрме као гром небески: „*Кидџ*, ил' да окидам“, Весел. 12, 227; Цукић је стајао ... с напереним пиштољима Петру у груди ... – *Креџи*, господару! – рече Петар, Тод. П. 1, 28; Г. Винкл је пуцкарао, и *мрчио* и димио, не постижући никакав стварни резултат ... неки пут би потерао сачму изнад глава, Мил. В. 8, 304; Од чардака огањ оборише, | а на Сењу *надуше* топови, НП Херм. 2, 386; Када везир ферман прифатио, | Он на граду *обори* топове, Њег. 3, 4; У то два топа један за другим *одуџише*, Ћип. 8, 26; Хајдуци ... падоше на земљу па *ожеџише* из пушака, Видовдан 1862, 112; Трже Јанко пиштољ и *окреса* [га] у ветар, Мил. М. Ћ. 33, 39; Ја *оџалим* револвер, Шапч. 8, 152; Одилазе, па се враћају [авиони], нишане и *осџиџу* из митраљеза, Јак. С. 4, 350; Он би се бранио, као и многи други *оџвориџ* јаку паљбу одозго на непријатеља, Срем. 3, 93; *Оџрџе* седам лубарада, | Јер удари Козлић Хурамага, НП Марј. Л. 3, 46.

Везу значења, полазног, МТ глагола, и циљног глагола са значењем „пуцати/запуцати“, „испалити/испаљивати“ можемо успоставити преко семе 'одвојити/одвајати део од целине', где се под делом подразумева муниција којом је ватрено оружје напуњено. Ову сему препознајемо код глагола типа *измеџиџи, исџресџи, кидџи, одуџиџи, оџрџиџи* и др.

5. Глаголи који су представљени у раду имају разноврсну семантику. Њима се примарно означава конкретна радња током које се објекат/субјекат мења, модификује, а секундарно разноврсне конкретне и апстрактне активности, стања, ситуације и сл. Најпродуктивније семе су 'додир', 'сила' и 'звук'. На нивоу читаве групе продуктивна су значења која се односе на кретање, говорење, физиолошке процесе, физичко деловање на објекат, дакле, на појаве распрострањене у свету који нас окружује и које се тичу човековог свакодневног живљења. Заједничка значења која окупљају разноврсне глаголе говоре нам о томе да у језику постоје нека семантичка правила, одређена системност захваљујући којој се повезују лексеме различите семантике. У наредним истраживањима би требало утврдити семантичку сличност и у оквиру других семантичких група глагола чиме ће се стећи увид у најпродуктивније лексичке појаве на нивоу свих глаголских лексема.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан ²1995: Юрий Д. Апресян, *Лексическая семантика, Избранные труды, I*, Москва: Восточная литература РАН.
- Бјелаковић 2009: Исидора Бјелаковић, Рефлексивни пасив у језику Срба у периоду 1813–1855 (реализована радња), *Научни састјанак славистица у Вукове дане* 38/1, Београд, 267–278.
- Влајић-Поповић 1993: Јасна Влајић-Поповић, Један семантички помак код експресивних и ономотопејских глагола: 'ударати' → 'јести', *Научни састјанак славистица у Вукове дане* 21/2, Београд, 125–132.
- Влајић-Поповић 2002: Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вујовић 2012: Душанка Вујовић, Семантичка и деривациона обележја глагола отежаног кретања, у: *Грамађика и лексика у словенским језицима*, ур. Срето Танасић, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Институт за српски језик, 349–359.
- Гортан-Премк 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без њредпоја у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Грубор 1953: Ђуро Грубор, *Асијектна значења*, Рад ЈАЗУ 293, Загреб.
- Дешић 1991: Milorad Dešić, *Iz srpskohrvatske leksike*, Nikšić: Univerzitet-ska riječ.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кузнецова 1967: Эра В. Кузнецова, Полисемия и ее отношение к слову и понятию, у: *Язык и мышление*, Москва, 208–214.
- Кузнецова ²1989: Эра В. Кузнецова, *Лексикология русского языка*, Москва: Высшая школа.
- Лазич-Коњик 2010: Ивана Лазич-Коњик, *Глаголи са еизистенцијалним значењем у српском језику*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Левин 1993: Beth Levin, *English Verb Classes and Alternations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Милошевић 2012: Јованка Милошевић, Глаголи са значењем ударања у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа), у: *Савремена проучавања језика и књижевности* III/1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филум, 153–164.

- Мразовић–Букадиновић ²2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ристивојевић-Рајковић 2015: Наташа Ристивојевић-Рајковић, Полисемија глагола ударања у норвешком и српском језику, научни скуп *Језик, књижевност, значење*, књига сажетака, Ниш: Филозофски факултет, 95.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стаменковић 2013: Душан Стаменковић, *Глаголи људској крећану у енглеском и српском језику у свейлу коинитивне семантике*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стевановић ⁴1989: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Танасић 2014: Срето Танасић, *Синтакса јасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Тошовић 1997: Бранко Тошовић, Универзална семантичка класификација глагола, *Научни састанак слависта у Вукове дане 27/2*, 113–123.
- Шмелов 1977: Дмитрий Н. Шмелев, *Современный русский язык. Лексика*, Москва: Просвещение.
- Штрбац 2011: Гордана Штрбац, *Дојуне комуникативних глагола (синтаксичко-семантички и лексикографски аспекти)*, Нови Сад: Филозофски факултет.

ИЗВОРИ

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

Наташа М. Миланов

К ВОПРОСУ ОБ ОБЩИХ СЕМАНТИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТАХ
МНОГОЗНАЧНЫХ ТРАНСФОРМАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В
СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной работе анализируются глаголы с первичным значением модификации/трансформации, обозначающие действие, с окончанием которого объект или субъект частично или полностью меняют свои количественные или качественные характеристики. Анализ показывает закономерность в семантической дисперсии данных глаголов – значения движения, речи, физиологических процессов, физического воздействия на объект, широко распространенных явлений в окружающем мире, которые относятся к повседневности являются продуктивными на уровне целой группы. Общие значения, объединяющие разнообразные глаголы, указывают на наличие определенных семантических правил в языке, благодаря которым лексемы с разнообразной семантикой связываются в группы.

Ключевые слова: МТ глагол, модификация, трансформация, лексема, значение, многозначность, сема, вторичное значение.

НИКОЛА М. САНКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 3. новембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

О АКЦЕНАТСКИМ ДУБЛЕТИМА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА**

У раду су на речничкој грађи анализирани акценатски дублети једносложних и вишесложних именица мушког рода. Једносложне именице разврстане су према парадигматским облицима у којима постоји дублетизам. Истакнути су облици са највећим бројем дублетних варијаната. Дублети вишесложних именица класификовани су према паровима акценатских типова у које улазе, а издвојени су типови који обухватају највећи број дублета.

Кључне речи: српски језик, именице мушког рода, акценатски дублети, акценатски типови.

1. Увод

Сложени прозодијски системи који укључују различите акценатске категорије и у којима постоји велики број прозодијских могућности по правилу се одликују нестабилношћу. Нарочито је то карактеристично за системе са политонијском акцентуацијом, што се показује и на примеру српског језика. Један од израза нестабилности прозодијског система јесте и акценатски дублетизам, који се јавља као резултат преплитања и укрштања великог броја различитих акценатских типова. Стални и динамични процеси те врсте, у савременом

* sankovicnikola@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израза Речника српскохрватског књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

језику углавном усмерени ка упрошћавању сложеног система и у различитом степену карактеристични за све идиоми са новоштокавском акцентуацијом, дају мноштво акценатских дублета у стандардном српском језику. Поред тога, дублетизам у оквиру прозодијске норме једним делом је последица прихватања акценатских облика који су различито регионално заступљени, али и тежње да се као нормативни очувају поједини облици који су данас углавном потиснути у стандардном језику. Зато у речницима савременог језика постоји знатно више дублета у односу на Вук-Даничићев акценатски систем (исп. Дешић 2004). Њихов број био би већи када би у дескриптивним речницима били представљени сви парадигматски облици променљивих речи.

Акценатски односи уопште, а тиме и дублетни односи у различитим категоријама речи, зависе у великој мери од њихове слоговне структуре и граматичких особина, иако неке појаве у акценатском систему превазилазе границе морфолошких врста (Пешикан 1969: 122). Речи са већом морфолошком сложености обично су и акценатски сложеније, па имају више акценатских дублета. Променљиве краће речи имају мање прозодијских могућности у основном облику, али често поседују значајне варијације акцента у парадигмама, те су углавном прозодијски сложеније од речи са више слогова. Тако једносложне именице мушког рода могу имати у основном облику само две прозодијске могућности (постоји једино опозиција по квантитету), али због сложености парадигматског акцента спадају у акценатски најсложеније речи у српском језику (Стевановић 1991: 112). С обзиром на сложеност обличних категорија, међу променљивим речима највише акценатских дублета имају глаголи и именице.

У овом раду анализиран је акценатски дублетизам именица мушког рода. Акценатске карактеристике једносложних именица мушког рода разликују се од осталих (нпр. поједини акценатски типови се преклапају, тако да дублетизам не захвата целу парадигму, већ само поједине облике, што је знатно ређе код именица које имају више од једног слога у основном облику), па су оне посебно анализиране. У анализи се полази од грађе из *Речника српскога језика* (РСЈ), који садржи око 150 једносложних именица мушког рода са бар једним акценатским дублетом у парадигми (што чини око 14% свих једносложних именица мушког рода обрађених у овом речнику) и преко 1700 вишесложних именица са статусом акценатског дублета. Као контролни корпус послужиле су једносложне именице мушког рода забележене у *Речнику српскохрватској књижевной и народной језика САНУ* (РСАНУ), шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевной језика* Матице српске (РМС) и *Великом речнику сѣраних речи и*

израза (Клајн–Шипка ⁶2012). Једносложне именице груписане су према парадигматским облицима у којима постоји акценатски дублетизам, док су код вишесложних истакнути парови акценатских типова у које улази највећи број дублета.

Циљ истраживања јесте да се покаже који акценатски типови и (посебно за једносложне именице) парадигматски облици имају најзначајнију улогу у дублетним односима, који типови се најчешће укрштају и који прозодијски фактори имају највећу улогу у дублетним варијацијама. Поред тога, један од задатака је и указивање на повезаност акценатског дублетизма са творбеном структуром неких вишесложних именица.

2. Акценатски дублети једносложних именица мушког рода

Према акценатској типологији заснованој на студијама Ћ. Даничића, која је уз мање или веће модификације примењивана приликом истраживања акценатског система новоштокавских говора, једносложне именице мушког рода обично се, на основу акцента у ном. и ген. јд.,¹ поједностављено сврставају у шест акценатских типова.² Даље поделе, ограничене само на поједине типове и на именице које имају облике множине, врше се према акценту у ном. мн. Таква типологија обично подразумева следеће акценатске типове једносложних именица мушког рода:

1. *сѣас-сѣаса*,³ а) *ѣраг-ѣрага-ѣрагови*, б) *раг-рага-рагови*;
2. *мир-мира*, *краљ-краља-краљеви*;

¹ У предговору првом издању РСЈ стоји да се акценатске алтернације наводе „редовно код именица ако се тичу односа номинатив – генитив“ (РСЈ 2007: 8). У овом раду све именице чији генитив једнине није наведен у РСЈ третиране су као именице без акценатске алтернације у односу ном. јд. – ген. јд.

² У различитим типологијама акценатски типови обухватају различите парадигматске облике. На пример, код именица акценатски тип може укључивати све облике једнине и множине (Дешић 2013: 24) или само одабране облике. На речничку грађу не може бити примењена типологија која укључује све парадигматске облике, јер се у описним речницима наводе целе акценатске парадигме само код мањег броја значењски богатијих речи (оних које припадају основном лексичком фонду).

³ Неке именице имају само облике у једнини, па се не сврставају у типове према множинским падежима, већ само улазе у основни тип (нпр. *сѣас-сѣаса*, *мир-мира*, *лег-лега*). Нису наведени акценатски типови малобројних именица које немају проширење *-ов/-ев-* у множинским облицима (такве именице немају значај за акценатски дублетизам).

3. *лѣд-лѣда*, а) *крѣј-крѣја-крѣјеви*, б) *мѣсѣ-мѣсѣа-мѣсѣови*;
 4. *сѣѣ-сѣѣла-сѣѣлови*⁴;
 5. *брѣѣ-брѣѣа*, а) *глѣн-глѣна-глѣнови*, б) *скѣк-скѣка-скѣкови*;
 6. *крѣч-крѣча*, *крѣсѣ-крѣсѣа-крѣсѣови*.

Акценатски ликови готово свих једносложних именица мушког рода са статусом дублета (или речи са тројаким акцентима) у РСЈ на-стају укрштањем наведених типова. У следећој табели парови акце-натских типова једносложних именица разврстани су према парадиг-матским облицима у којима постоје дублетне варијанте.

Табела 1: Једносложне именице мушког рода према дублетним парадигматским облицима

дублетни облици	типови	пример	остале именице
1) сви облици у парадигми	1б и 5а	крѣм и крѣм, крѣмови и крѣмови	ас, лаз, ⁵ пух, сквер, сплав, страх, стрес, трут
	1б и 5б	тѣм и тѣм, тѣмови и тѣмови	трѣ
	1б и 6	тѣс, тѣса и тѣс, тѣса, тѣсови и тѣсови	/
	1 и 6	бѣт, бѣта и бѣт, бѣта	цол, шкољ, шлог ⁶
	2 и 5б	трѣм, трѣма и трѣм, трѣма, трѣмови и трѣмови	бик ⁷ , дрен
	2 и 6	каљ, каља и каљ, каља	/
2) номинатив једнине	3а и 5а	змѣј и змѣј, змѣја, змѣјеви	смер
	3б и 5б	збѣр и збѣр, збѣра, збѣрови	бок, под, твор

⁴ Овај акценатски тип обухвата (у РСЈ) само именице *во*, *воњ*, *руј*, *сѣѣ* и *сѣѣѣ*, које немају дублетне варијанте.

⁵ У РСЈ дата је предност облицима *лаз* и *лазови*.

⁶ Имајући у виду наведене типове, на основу акценатских дублета у једнини може се закључити да дублетизам постоји и у множинским облици-ма ових именица. Исто важи и за именицу *каљ*.

⁷ У РСЈ се даје предност облицима *бѣк*, *бѣка*, *бѣкови*.

	4 и 6	вр̑х и вр̑х, вр̑ха, вр̑хови	гром, строп ⁸
3) сви падежи једине	1а и 5а	чл̑н и чл̑н, чл̑нови	зар, рт, слив ⁹ , стил, цин, шал
4) зависни падежи једине ¹⁰	1б и 2	г̑ј, г̑ја и г̑ја, г̑јеви	кип, паж, храм
	3б и 4	д̑м, д̑ма (д̑ма), д̑мови	/
	5б и 6	тр̑ч, тр̑ча и тр̑ча, тр̑чеви	блеф, граб
5) множински падежи	1а и 1б	бр̑к, бр̑кови и бр̑кови	брус, жлеб, јеж, кљун, кнез, кос, крес, крин, луг, мех, низ, пир, пуж, рам, слап, спреј, срп, ћук, чуњ, шмрк
		в̑к, в̑кови (в̑кови)	крак, лист, руж, спруд, стан, струк, тим, чин, чун, штаб, шум
	3а и 3б ¹¹	кр̑ј, кр̑ја, кр̑јеви и кр̑јеви	бој
	5а и 5б	ј̑р, ј̑рови и ј̑рови	/
6) сви падежи изузев ном. јд.	1а и 2	ст̑б, ст̑ба и ст̑ба, ст̑бови и ст̑бови	ум ¹²

⁸ Именица *с̑рој* није забележена у множини, али имајући у виду наведену типологију, једини акценат у множинским облицима може бити краткоузлазни на првом слогу.

⁹ У РСЈ даје се предност облику *слив*.

¹⁰ Због акценатске алтернације у лок. јд. (која се обично губи код именица са кратким акцентом у том падежу), дублетизам се елиминише у том облику код именица које означавају нешто неживо, нпр. *хра̑м*, ген. *хра̑ма* и *хра̑му*, лок. (*y*) *хра̑му*.

¹¹ Акценат множинских облика појединих именица трећег типа у РСЈ значајно је измењен у односу на досадашњу праксу бележења ових акцената у речницима и приручницима, нпр. *бр̑ђеви*, *сл̑ђеви*, *с̑̑ђеви*, *с̑̑р̑ђеви* уместо *бр̑ђеви*, *сл̑ђеви*, *с̑̑ђеви*, *с̑̑р̑ђеви*, како је у РМС. Ћ. Даничић (1925: 24) наводи именице трећег типа са узлазним акцентима (3б), а као изузетке бележи облике *кр̑јеви* и *р̑̑ови*.

¹² У РСЈ дата је предност облику *умови*.

	1б и 3а	мâх, мâха и мǎха, мáхови и мǎхови ¹³	/
	1б и 3б	вôз, вôза и вǒза, вóзови и вǒзови	ток
	1б и 4	гôл, гôла и гǒла, гóлови и гǒлови	/
	5а и 6	спрǎт, спрǎта и спрǎта, спрǎтови и спрǎтови	збег, кит, меч, сеф, скеч, спор, срез, трик, шеф, шиф

Дублетни облици у ген. мн. и синкретичким множинским падежима са наставком *-има* типа *īrǎdōvā* и *īrādóvā*, *īrǎdovima* и *īrādovima* забележени су само уз именице *īrag*, *син* и *рег*.¹⁴

Од свих једносложних именица мушког рода ексцерпираних из РСЈ, једино је именица *гах* посведочена са троструким акценатским варијантама у неким облицима: *гǎх*, *гǎха* (*гǎха*), *гǎхови* (*гǎхови*) и *гǎх*, *гǎха*, *гǎхови*.

У посебну групу треба издвојити и именице које у облицима једнине (свим или само појединим) имају дублетне акценте, док множинске облике немају или они нису дати у РСЈ (тако да није сигурно постоји ли дублетизам и у тим облицима): типови 1 и 2 – *ћâр*, *ћâра* и *ћára* (и *кал*, *īрай*,¹⁵ *шйар*); 1 и 3 – *лôл*, *лôла* и *лǒла*; 1 и 5 – *слûх* и *слûх* (и *īнев*, *ђус* 'изједначење' у неким спортовима, *жбир*, *звон*, *јен*, *кам*, *лаи* 'листић чашице цвета', *њух*, *їев*, *їрах*, *раб*, *рис* 'пакет хартије за писање', *склад*, *слеђ*, *смех*, *īромб*, *їуњ*, *цик* 'први почетак, освит, освитак', *шйил*); 1 и 6 – *шâй*, *шâйа* и *шǎй*, *шǎйа*; 3 и 5 – *мâј* и *мǎј*, *мǎја* (и *їну*, *крок*, *смok*,¹⁶ *сīвор*, *їеј*); 3 и 6 – *кôй*, *кôйа* и *кǒй*, *кǒйа*; 5 и 6

¹³ Дублети су представљени као резултат укрштања двају акценатских типова, иако би се, с обзиром на начин бележења акцента у речницима, неки примери, попут именице *мах*, могли и другачије тумачити: *мâх*, *мâха*, *мáхови* (1б), *мâх*, *мâха*, *мǎхови* (1а) и *мâх*, *мâха*, *мǎхови* (3а). Ипак, забележене су и две дублетне именице које настају укрштањем више типова: *вôд*, *вôда* и *вǒд*, *-а* и *вôда* мн. *вôдови* и *вǒдови*, као и *лôм*, *лôма* и *лôма* и *лôм*, *лôма* мн. *лôмови*.

¹⁴ Облици *īrādóvā*, *īrādovima* итд. у правом су дублетном односу са облицима *īrǎdōvā*, *īrǎdovima* само код говорника који их чувају у свом говору, док су за остале архаични или стилски маркирани (Јокановић Михајлов 2012: 60). И у другим речницима ови се облици наводе као прави дублети.

¹⁵ У РСЈ даје се предност облику *īрайа*.

¹⁶ У РСЈ даје се предност облику *смôк*.

– *хр̑и̑, хр̑и̑а и хр̑и̑а* (и *ба̑и̑* 'велики чекић, маљ, млат', *і̑ри̑и̑*,¹⁷ *ке̑љ, ким, кич, клак, кр̑и̑, ку̑и̑, рум, фил*).

Представљени акценатски типови указују на то да поред општих дистрибутивних ограничења у парадигмама анализираних једносложних именица мушког рода важе и додатна ограничења: а) кратак акценат у основном облику подразумева акценат истог квантитета у осталим облицима; б) уколико је у ген. јд. (и осталим падежима једнине са истим акцентом) један од кратких акцената, и у облицима множине остаје акценат истог квантитета; в) ако се у зависним падежима једнине налазе узлазни акценти, у ном. мн. (и другим множинским облицима са истим акцентом) нема акценатске алтернације; г) узлазни акценат у ном. мн. не разликује се по квантитету од акцента у зависним падежима једнине. Именице *бор, кец* и *ѣук* својим дублетним облицима у РСЈ не уклапају се у ова ограничења: *к̑ѣц, к̑ѣца, к̑ѣчеви* (*к̑ѣчеви*); *б̑ор, б̑ора, б̑орови* и *б̑орови*; *ѣ̑ук, ѣ̑ука* и *ѣ̑ук, ѣ̑ука, ѣ̑укови*. Неравноправни дублетни облик *к̑ѣчеви* подразумева силазни акценат у ген. јд., чини се пре свега дугосилазни (*к̑ѣца*), који је дат у РСАНУ (али као неравноправан са акценатским ликом из РСЈ). Облик *б̑орови* указује на то да у ген. јд. поред наведеног акцента постоји и дублетни облик са једним од дугих акцената, и то, судећи по раширеном изговору, такође са дугосилазним акцентом (*б̑ора*), забележеним у РСАНУ (с тим што се облику *б̑ора* даје предност). Својим дублетним облицима именица *ѣук* улази у акценатске типове 1 и 6, стога у множинским падежима поред лика *ѣ̑укови* треба да буде наведен и бар један од два акцента карактеристична за први акценатски тип: *ѣ̑укови* или *ѣ̑укови*.

Највећи удео у укупном корпусу једносложних именица у РСЈ имају први и пети тип (обухватају готово једнак број именица, заједно око 75% свих једносложних именица мушког рода), па је њихова улога најважнија и у дублетним варијацијама. Поред ових типова без алтернације у односу ном. јд. – ген. јд. значајан је и шести тип. Изложена грађа показује да је акценатски дублетизам једносложних именица посебно карактеристичан за одређене парадигматске облике, а издвајају се следећи облици са значајним бројем дублета: 1) множински облици именица првог акценатског типа; 2) двосложни облици у једнини и множински облици именица петог и шестог типа; 3) облици једнине именица првог и петог типа.

Прва група обухвата именице које у множинским падежима могу имати краткосилазни или дугоузлазни акценат (типови 1а и 1б).

¹⁷ У РСЈ даје се предност облику *і̑ри̑и̑а*.

Однос ових типова један је од примера ограничених промена у оквиру норме у односу на акценатске типове које је изложио Ђ. Даничић у својим студијама. Наиме, код Даничића (1925: 20) само „неколико речи“ првог акценатског типа има дугоузлазни акценат на првом слогу множинских облика. Описни речници показују да је тип 1б касније постао заступљенији, а многе именице првог типа забележене су са дублетним варијантама у множини. Бројни дублети и различито акцентовање појединих именица у речницима указују на извесно колебање између ових типова: *вѐкови* (*вѐкови*), *жлѐбови* и *жлѐбови*, *кнѐзови* и *кнѐзови*, *кра́кови* (*кра́кови*) (РСЈ); *вѐкови* и *вѐкови*, *жлѐбови*, *кнѐзови*, *кра́кови* (РМС); *вѐкови* и *вѐкови*, *жлѐбови*, *кнѐзови*, *кра́кови* и *кра́кови* (РСАНУ). И други примери показују да је у РСЈ повећан број именица првог типа са дугоузлазним акцентом,¹⁸ којем се код неких дублета даје предност у односу на краткосилазни.¹⁹

Друга група обухвата дублете настале укрштањем типова 5 и 6. Дублетне варијанте у двосложним облицима именица са кратким акцентом у основном облику заступљеније су у говорном језику. Једним делом то је последица различитог стања у новоштокавским говорима, али и ширења облика без алтернације у говору већих урбаних средина, попут београдске, где се у кратким акцентованим слоговима махом укида опозиција по тону у корист краткосилазног акцента.²⁰ У речницима су потврђене невелике разлике у акцентовању именица овог типа.²¹

¹⁸ Постоје извесне разлике и између двају издања овог речника, нпр. *ни́зови* и *ни́зови* (РСЈ 2007), *ни́зови* (*ни́зови*) (РСЈ 2011).

¹⁹ О неравноправном статусу типова 1а и 1б говори и податак да у РСЈ није забележен дублет са прихватљивијим краткосилазним акцентом: или су оба прозодијска лика равноправна или је облику са дугоузлазним акцентом дата предност. Такође, веома мали број именица страног порекла прозодијски се прилагођава само именицама типа 1а, нпр. *клуб*, *клубови*. Поред тога, неке именице забележене само са краткосилазним акцентом у ном. мн., нпр. *ждрѐлови*, *свѐтлови*, уобичајене су данас и са дугоузлазним акцентом: *ждрѐлови*, *свѐтлови*.

²⁰ Елиминисање тонске опозиције нарочито је карактеристично (у београдском говору) за први слог двосложних речи испред кратког последњег слога (Петровић 1996: 93), тако да се ово одступање односи и на двосложне облике именица шестог типа.

²¹ У описним речницима те разлике су минималне, нпр. *кѐљ*, *кѐља* и *кѐља*; *кѕй*, *кѕја* и *кѕја*; *лѕм*, *лѕма* (*лѕма*); *мѐриш* (РСЈ); *кѐљ*, *кѐља*; *кѕй* (акценат ген. јд. није забележен, па се може сматрати да нема алтернације), *лѕм*, *лѕма*; *мѐриш*, *мѐриша* (РМС); *кѐљ*, *кѐља*; *кѕй*, *кѕја*; *лѕм*, *лѕма* и *лѕма*; *мѐриш*, *мѐриша* (*мѐриша*) (РСАНУ). Разлике у акцентовању речи страног порекла

домаћим речима (што је и посведочено у неким новоштокавским говорима).

У трећу групу примера улазе именице са дублетним ликовима у основном, једносложном облику (и у осталим облицима једнине). Највећи број примера из грађе настао је укрштањем најзаступљенијих акценатских типова (1 и 5). Акценатске разлике у речницима овде су нешто веће, а промене које су у РСЈ учињене у односу на РМС иду углавном у правцу ширења дублетних варијаната: нпр. *а̋с*, *ђӳс*, *јѐн*, *крѐм*, *й̋ра̋х*, *ри̋и*, *сквѐр*, *си̋рѐс*, *и̋ри̋* (РМС); *а̋с* и *а̋с*, *ђӳс* и *ђӳс* итд. (РСЈ).

3. Дублети вишесложних именица мушког рода

Акценатски дублетизам код вишесложних именица сложенији је у односу на једносложне у погледу броја акценатских типова и броја дублета, који су вишеструко већи (нарочито код именица са мање од пет слогова у основном облику), али су дублетни односи једноставнији у самим акценатским парадигмама. Чланови дублетног пара углавном припадају типовима који се у парадигматским облицима не преклапају, па је дублетизам који не обухвата све облике речи сразмерно мало заступљен.²⁵ Међу мноштвом акценатских типова издвајају се они парови око којих се групише већи број дублета.²⁶

3. 1. За двосложне дублете карактеристичан је, на пример, пар акценатских типова са краткоузлазним акцентом и кратким неакцентованим слогом (*а̋зои̋*), односно са краткоузлазним акцентом и дугим неакцентованим слогом у основном облику, који алтернира са дугоузлазним акцентом на другом слогу у осталим облицима (*а̋зо̋и̋*, *а̋зо̋и̋а*). У грађи има око 280 дублета који улазе у ове типове, а доминантна је група изведеница грађених суфиксима *-и̋ћ* и *-чи̋ћ* (око 200 именица), док су остали дублети већином различите именице страног порекла (*й̋дол* и *й̋дѐл*, *ко̋рне̋и̋* и *ко̋рне̋и̋и̋*, *й̋а̋мфле̋и̋* и *й̋а̋мфле̋и̋и̋*, *и̋ран-*

²⁵ РСЈ бележи мали број вишесложних именица са непотпуним дублетизмом: *амби̋јени̋*, ген. *амби̋јени̋а* и *амби̋јени̋а̋*; *ја̋йла̋ц*, ген. *ја̋йла̋ца* и *ја̋йла̋ца̋*; *ко̋ко̋и̋*, ген. *ко̋ко̋и̋а* и *ко̋ко̋и̋а̋*; *кр̋је̋љ*, ген. *кр̋је̋ља* и *кр̋је̋ља̋*; *и̋а̋кма̋ц*, ген. *и̋а̋кма̋ца* и *и̋а̋кма̋ца̋*; *ко̋ра̋к*, лок. *ко̋ра̋ку* и *ко̋ра̋кӳ*, ген. мн. *ко̋ра̋ка̋* и *ко̋ра̋ка̋̋*; *ла̋на̋ц*, ном. мн. *ла̋нци̋* (*ла̋нци̋и̋*); *й̋а̋вр̋а̋н*, ген. мн. *й̋а̋вр̋анѐв̋а̋* и *й̋а̋вр̋анѐв̋а̋̋*, дат., инстр. и лок. мн. *й̋а̋вр̋анѐв̋има̋* и *й̋а̋вр̋анѐв̋има̋̋*; *ја̋бл̋а̋н*, ген. мн. *ја̋бл̋анѐв̋а̋* и *ја̋бл̋анѐв̋а̋̋*; *ко̋ба̋ц*, ген. мн. *ко̋ба̋ца̋* и *ко̋ба̋ца̋̋*.

²⁶ Домаће именице и именице страног порекла које су се потпуно прилагодиле акценатском систему српског језика нису одвајане од новијих именица страног порекла (код којих акценатски дублетизам може бити последица непотпуне адаптираности).

зий и *īrānzīyī* итд.). Дублетизам код изведеница са суфиксима *-ић* и *-чић* настао је под утицајем акценатских варијаната у новоштокавској говорној бази, и то нормирањем облика са дужином на творбеном форманту, који су у већој мери одлика источнијих четвороакценатских говора.²⁷

И друге веће групе двосложних акценатских дублета углавном садрже једну најбројнију скупину изведених речи. Тако у групу дублета типа *бун̄ар* и *бун̄ар* (нешто више од 100 именица) улази већи број изведеница са суфиксом *-ар* од различитих типова творбених основа: *бодљар*, *ілодар*, *домар*, *јамар*, *кровар*, *машӣар*, *месар*, *иисар*, *сӣаклар*, *шесар*, *шорбар* итд.²⁸

Парови акценатских типова а) *бòдеж* и *бóдеж* (око 100 дублета), б) *й̄ска̄з* и *й̄сказ* (нешто више од 40 дублета), односно в) *р̄а̄з-і̄л̄ас* и *р̄а̄зілас* карактеристични су за двосложне девербативе изведене нултим суфиксом од префиксираних глагола: а) *до̄йус̄и* и *до̄йус̄ӣ*, *й̄р̄ескок* и *й̄р̄ескок̄*, *й̄р̄олаз* и *й̄р̄олаз̄*, *р̄а̄змак* и *р̄а̄змак̄*, *ӯкор* и *ӯкор̄* (око 60 девербатива); б) *й̄с̄іа̄д* и *й̄с̄іа̄д̄*, *й̄до̄і̄р̄ес* и *й̄до̄і̄р̄ес̄*, *ӯй̄а̄д* и *ӯй̄а̄д̄* (око 30 девербатива); в) *й̄до̄р̄ас̄ӣ* и *й̄до̄р̄ас̄ӣ̄*, *р̄а̄зіл̄ас* и *р̄а̄зілас̄* итд. Готово све изведенице овог творбеног типа у српском језику улазе у три акценатска типа чијим укрштањем настају наведени парови.²⁹ Којем акценатском типу припада именица, најчешће зависи од префикса ко-

²⁷ У Вуковом *Ср̄іском р̄јечнику* (1852) суфикс *-ић* готово увек је без дужине: *кр̄с̄іӣћ*, *л̄іс̄іӣћ*, *н̄о̄жић*, *н̄о̄сић*, *о̄р̄лић* итд. Углавном је тако и у *Ср̄іским акцен̄іӣма* Ћ. Даничића: *бӣчић*, *бр̄е̄шчић*, *в̄ен̄чић*, *вр̄ан̄чић*, *вр̄а̄ӣӣћ*, *кр̄с̄іӣћ* (1925: 28), мада има и примера са дужином на суфиксу: *і̄р̄а̄д̄ић*, *м̄л̄а̄д̄ић* (1925: 35) или са краткосилазним акцентом: *бр̄а̄ӣӣћ*, *б̄ӯквић*, *к̄о̄і̄лић*, *м̄й̄ӣӣћ*, *і̄л̄е̄мић* (1925: 32). Дублетност у овој групи именица највећа је у РСЈ и РСАНУ, док у РМС поред дублета, нпр. *в̄о̄зић* и *в̄о̄зіћ*, *і̄л̄асић* и *і̄л̄ас̄ић*, *к̄љ̄ӯчић* и *к̄љ̄ӯчић̄*, постоје и именице које припадају само једном од наведених типова: *бр̄е̄жић*, *ћ̄а̄чић*, *к̄љ̄ӯнић*, *к̄ӯмић* и *і̄а̄ј̄ић*, *ж̄б̄ӯнић* итд. У грађи се налази и мањи број дублета изведених суфиксима *-ић/-чић* који не спадају у највећу дублетну групу, већ настају мешањем других типова: а) *м̄л̄ин̄чић* и *м̄л̄ин̄чић̄*, *с̄в̄е̄ж̄нић* и *с̄в̄е̄ж̄нић̄*, *ћ̄ӯй̄чић* и *ћ̄ӯй̄чић̄*, *ш̄ан̄чић* и *ш̄ан̄чић̄*; б) *д̄е̄-і̄л̄ић* и *д̄е̄і̄л̄ић̄*, *м̄й̄ӣић* и *м̄й̄ӣић̄*, *і̄й̄і̄рић* и *і̄й̄і̄рић̄*; в) *к̄он̄чић* и *к̄он̄чић̄*.

²⁸ Слично као код изведеница са суфиксима *-ић* и *-чић*, и у овој групи именица у РСЈ је извршено извесно уједначавање акцента (како углавном постоји и у РСАНУ), тј. повећање броја дублета.

²⁹ Изузеци су доста ретки, нпр. *на̄й̄а̄д* и *на̄й̄а̄д̄*, *р̄ас̄іа̄д* и *р̄ас̄іа̄д̄*.

јим су грађени глаголи у основи.³⁰ Најмање су заступљене именице типа *йскāз*, *рāзлāс* итд.

У грађи се налази и око 100 дублета типа *рййшам* и *рййшам*. То су махом именице страног порекла, међу којима не постоји јасна формална веза, са изузетком именица на *-ер*: *квекер*, *кийер*, *махер*, *сервер*, *скуйтер*, *снайер*, *сйринийер*, *йшасийер*, *йшендер*, *йприлер*, *фласийер*, *хамер*, *шусийер* итд.

3. 2. Код већих skupина тросложних дублета такође је видљива веза између (творбене) структуре именица и акценатског дублетизма. У следећој табели представљене су најбројније групе тросложних акценатских дублета у *Речнику срјскоја језика*.

Табела 2: Најбројније групе тросложних акценатских дублета у *Речнику срјскоја језика*

пар акц. типова	бр.	карактеристике дублета и примери
ёконом и екёном	63	– речи са везаним основама страног порекла (суфиксоидима и префиксоидима): <i>дијаирам</i>, <i>еийирам</i>, <i>сйеноирам</i>, <i>йшелеирам</i>, <i>холоирам</i>, <i>еийираф</i>, <i>йшелеираф</i>, <i>хроноираф</i>, <i>биоской</i>, <i>сйеййоской</i>, <i>йшелеской</i>, <i>хороской</i>, <i>еийидерм</i> итд. – друге именице страног порекла: <i>абонос</i>, <i>бесйселер</i>, <i>дебаланс</i>, <i>инйелекйй</i>, <i>каййолик</i>, <i>нокауйй</i>, <i>обелиск</i>, <i>окййоих</i>, <i>йреййерийй</i>, <i>йшомахавк</i> итд. – сложенеце с нултим суфиксом: <i>дрвојед</i>, <i>мравојед</i>, <i>родољуб</i>, <i>рукойвор</i>, <i>йирбосек</i> итд. – изведенице са суфиксима <i>-йй/-чић</i>: <i>йавранийй</i>, <i>деве-рийй</i>, <i>йуййольчић</i>, <i>ййилимчић</i>, <i>йййагорчић</i>
ёбјектйв и објёктйв	61	– изведенице са суфиксима <i>-ик/-ник/-еник</i> и <i>-њак/-ењак</i>: <i>деоник</i>, <i>жрййвеник</i>, <i>кажњеник</i>, <i>милосник</i>, <i>семенник</i>, <i>хаййшеник</i>; <i>даждевњак</i>, <i>кичмењак</i>, <i>самоийњак</i>, <i>чаробњак</i> итд. – именице страног порекла: <i>йрамофон</i>, <i>дикййафон</i>, <i>ксилофон</i>, <i>микрофон</i>, <i>саксофон</i>; <i>лајйймоийив</i>, <i>лаксаййив</i>, <i>седаййив</i>, <i>фрикаййив</i>; <i>йлацијал</i>, <i>еоцен</i>, <i>имбецил</i>, <i>саркофај</i>, <i>йтеријер</i>, <i>хидројен</i>, <i>хлорофил</i> итд.
колёрит и колёрйт	55	– именице са везаним основама страног порекла: <i>анйломан</i>, <i>йрандоман</i>, <i>клеиййоман</i>, <i>наркоман</i>, <i>франкоман</i>;

³⁰ То показује и акценат именица које немају статус дублета: *гёвод*, *гёвоз*, *гёскок*, *йзнос*, *йзвоз*, *йзрез*, *йсийййй*, *навод*, *налеййй*, *нанос*, *наййлав*, *ёгвод*, *ёгмор*, *ёййкуйй*, *йрэвод*, *йрэвоз*, *йрэлом*, *рāзвод*, *рāзлаз*, *рāзмах*, *рāзрез* итд.

		<i>іркофил, русофил, србофил, филмофил, царофил; анлофоб, русофоб, србофоб, франкофоб</i> итд. – друге речи страног порекла: <i>доломий, ерудий, језуий, монолий, паразий, фаворий, иаиријарх, револвер, филиран</i> итд. – изведенице са суфиксом <i>-ић</i> : <i>кайуић, квадравић, кромјирић, манилић, иаирић, шеширић</i>
алкохол и алкохол	50	– изведенице са суфиксом <i>-лац</i> од гл. основа: <i>бајалац, іледалац, ірабилац, жетіелац, кудилац, куйицац, кушалац, машијалац, мислилац, іраишалац, рушицац, слушацац, чистицац</i> итд. – именице страног порекла: <i>ваучер, камерман, каубој, каучук, конірабас, іреферанс, суфициј, шииријус</i> итд.
закључак и закључак	36	– изведенице са суфиксима <i>-лац, -ац</i> и <i>-ак</i> : <i>іаишалац, давалац, кајкавац, іриморац, сірадалац; зализак, наіласак, разломак</i> итд.
ватромет и ватромет	23	– сложенице са нултим суфиксом: <i>водовод, водоііок, іасовод, крвоііок, носороі, іоііловод, цевовод</i> итд.

3. 3. Код четворосложних дублета највећу групу чине сложенице (претежно придевско-именичке) са суфиксом *-ац*, које имају краткоузлазни акценат на спојном вокалу или дугоузлазни на првом слогу именичке основе (око 45 именица), нпр. *белдокожац* и *белодокожац*, затим *боііносац, бодљокожац, ілавоножац, једнобожац, кљунорожац, Средоземац, ішврдокрилац, Црноііорац, црнокожац, чанколизац* итд.

Неки прозодијски модели превазилазе оквире слоговне структуре речи. Поменути акценатски типови *азоіі, азодоііа* и *колдоііи, колорііиа*, који се обично укрштају са типовима *азоіі, азодоііа* и *колдоііи, колдоііиа*, показују да њихова веза и улога у дублетним односима не зависи првенствено од броја слогова. То потврђују и четворосложни дублети типа *камидоііей, камиоііейа* и *камидоііей, камидоііейа*. И у овој групи дублета, као код тросложних именица, доминантне су речи страног порекла, највише оне са суфиксоидима: *библиоман, меііаломан, аусіірофил, библиофил, маііарофил, словенофил, аусіірофоб, іерманофоб, словенофоб; ајііолах, анііисемиі, јеромонах, лакііобацил, хаііишериф* итд. Код једног броја речи са постпозитивним формантима страног порекла дублетизам се такође јавља независно од слоговне структуре, нпр. код речи са формантом *-ііиіс/-ііиіс*: *броііхііиіс* и *броііхііиіс*, тако и *дермаііиіиіс, еііцефалиіиіс* итд.

3. 4. Дублетни акценатски ликови разликују се по бар једном од три основна прозодијска фактора: тону, квантитету (у акцентова-

ном или неакцентованом слогу) и месту акцента, који различито утичу на дублетно варирање вишесложних именица. Код двосложних дублета најчешће су опозиције по трајању неакцентованог слога и тону кратког акцентованог слога (нпр. типови *àzōīī* и *àzoiī*, *būnār* и *būnār*). По тонској компоненти, понекад удруженој са променом места акцента, разликује се највећи број тросложних дублета (нпр. типови *ěконом* и *екòном*, *òбјектíйв* и *објèктíйв*). Може се закључити да најзначајнију улогу у дублетним варијацијама имају акценатски типови са краткоузлазним акцентом.

4. Закључне напомене

Анализирана речничка грађа показује да су дублетне акценатске варијанте у парадигмама појединих једносложних именица мушког рода карактеристичне углавном за следеће облике: 1) множински облици именица типа *вѣк-вѣка*; 2) зависни падежи једнине (и множински падежи) именица са кратким акцентом у основном облику; 3) једносложни облици именица без акценатске алтернације у ген. јд. и 4) множински облици именица типа *квѣрѣи-квѣрѣа* (углавном страног порекла). Дублетне варијанте вишесложних именица махом обухватају целу парадигму. Највише двосложних дублета уклапа се у акценатске типове *àzōīī* и *àzoiī*, *būnār* и *būnār*, *rīīam* и *rīīam*, *bòдеж* и *бóдеж*, *йскāз* и *йсказ*, док су за тросложне акценатске дублете карактеристични типови: *ěконом* и *екòном*, *òбјектíйв* и *објèктíйв*, *колòриī* и *колòриīī*, *āлкохол* и *āлкохол*, *зāкључак* и *зāкључак*, *вāйпромеī* и *вāйпромеīī*. Четворосложних и других вишесложних дублета има знатно мање. Важну улогу у дублетним односима има и творбена структура вишесложних именица, што је показано на примеру именица са суфиксима *-ић/-чић*, *-ар*, *-ик/-ник* и са различитим постпозитивним компонентама страног порекла.

ЛИТЕРАТУРА

- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценцији*, Београд.
- Дешић 2004: Милорад Дешић, Акценатски дублети у савременом језику и Вук-Даничићева акцентуација, *Српски језик* IX/1-2, Београд, 149-160.
- Дешић 2013: Милорад Дешић, Акценат изведених и сложених ријечи у савременом српском језику с обзиром на акценат основе, *Српски језик* XVIII, Београд, 23-34.

- Јокановић Михајлов 2012: Јелица Јокановић Михајлов, *Прозодија и јо-ворна култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петровић 1996: Драгољуб Петровић, Фонетика, у: *Српски језик на крају века*, ред. Милорад Радовановић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 87–102.
- Пешикан 1969: Митар Пешикан, О основама штокавске акцентуације, *Јужнословенски филолоџ XXVIII/1–2*, Београд, 107–142.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Књиџа о акценџу књижевноџ језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ИЗВОРИ

- Караџић 1852: Вук Стефановић Краџић, *Српски рјечник (исџумачен њемачкијем и лаџинскијем ријечима)*, Беч.
- Клајн–Шипка⁶ 2012: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- РСМС: *Речник српскохрватскоџ књижевноџ језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватскоџ књижевноџ и народноџ језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскоџ језика*, Нови Сад: Матица српска, ¹2007, ²2011.

Никола М. Санкович

К ВОПРОСУ ОБ АКЦЕНТОЛОГИЧЕСКИХ ДУБЛЕТАХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ МУЖСКОГО РОДА

Резюме

В данной работе анализируются дублетные ударения односложных и многосложных существительных мужского рода на словарном материале. Подчеркиваются парадигматические формы односложных существительных с наибольшим количеством акцентологических вариантов. Многосложные существительные, обладающие статусом акцентологического варианта, распределены по парам акцентологических типов, особенно выделяются типы с самым большим количеством дублетов. Связь словообразовательной структуры существительных с их акцентологической вариативностью представ-

лена на примере производных слов с суффиксами *-ић/-чић*, *-ар*, *-ик/-ник* и существительных с словообразовательным формантом иностранного происхождения. В работе рассматриваются самые важные просодические факторы для акцентологического дублетизма.

Ключевые слова: сербский язык, существительные мужского рода, акцентологические дублеты, акцентологические типы.

Прилози

УДК 811.163.41'367(091)

ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Докторске студије
Српског језика и књижевности)*

Оригинални научни рад
Примљен 29. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

ЛЕКСЕМА *ОДНОСНО* У НЕКИМ ЈЕЗИЧКИМ СТИЛОВИМА 19. ВЕКА**

У раду се анализира развој и употреба речи *односно* у неким језичким стилевима 19. века. Прати се лексема *односно* у функцији предлога са генитивом и у функцији објашњивачког везника. Грађа је ексерципирана из одабраног узорка текстова научног, административно-правног и новинарског стила. Утврђено је да се реч *односно* чешће јавља у функцији предлога него у функцији везника. Претпоставља се да је предлошка функција добијена позајмљивањем из руског језика, док је везничка служба плод унутрашњег развоја. Дата је релативна хронологија појаве две употребе ове речи, при чему је нарочито значајан крај 19. када се напоре до јављају обе функције.

Кључне речи: *односно*, предлог, објашњивачки везник, 19. век.

*jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com

**Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стилова савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Први пут је презентован у оквиру истраживања на Докторским студијама Српског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу у оквиру предмета *Српски књижевни језик у историјској перспективи* код проф. Владимира Поломца. Нешто шири верзија рада, под називом „Употреба и значење облика *односно* у току 19. и почетком 20. века“ изложена је на VII научном скупу младих филолога Србије *Савремена проучавања језика и књижевности*, одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 28. марта 2015. године. Овом приликом захваљујем се професорима Владимиру Поломцу и Милошу Ковачевићу на добијеним сугестијама у току израде рада.

1. Увод

У току нашег ранијег истраживања језика *Стилистичких бележака о седницама Народне Скупштине за 1898. годину* (Павловић 2014: 445–454) приметили смо да се лексема *односно* у овом документу с краја 19. века јавља подједнако и у функцији везника и у функцији предлога. То нас је навело да, на одабраном корпусу докумената из административно-правног, новинарског и научног стила, утврдимо контексте у којима се среће лексема *односно* и претпоставимо како се развијала њена употреба.

2. Историјски оквир

Деветнаести век представља занимљив период у историји српског језика. Језик се у првој половини века развија интензивно. После званичне победе Вукове језичке реформе 1868. године, спољашњи чиниоци језичког развоја полако уступају место унутрашњим факторима и српски књижевни језик улази у епоху своје стабилизације, која траје до Првог светског рата (Брозовић–Ивић 1988: 99–102; Гортан Премк 1971: 10; Грицкат 1994: 5; Ивић 1986: 200; Јовић 2012: 15; Станојчић 1973: 5–7, 120; Станојчић 1990: 4). У току 19. века долази и до зачетка различитих функционалних стилова, што представља последицу општег развоја друштва у Србији. Највеће одступање од Вукове језичке базе догађа се на плану „урбанизације и интелектуализације језика“ (Луковић 1994: 73, курзив у оригиналу). Две употребе лексеме *односно* везане су за различите аспекте „интелектуализације језика“ и за формирање два посебна језичка подсистема – система падежних конструкција за исказивање узрока у значењу „повод“ и система објашњивачких везника. Први подсистем издваја се у оквиру административно-правног и новинарског стила, док се други претежно реализује у научним текстовима.

3. Теоријско-методолошке основе рада, циљеви рада и ексцерпирана грађа

На синтаксичке промене у језику утичу унутрашњи и спољашњи чиниоци, што потиче из саме језичке природе: „комуникативни фактори могу изазвати промену, али је она ограничена унутрашњим принципима граматике, како конкретног језика, тако и универзалним структурама“ (Грковић Мејџор 2004: 119). Јасмина Грковић Мејџор наводи као три главна механизма синтаксичких промена: реанализу,

генерализацију и позајмљивање (исто: 130). При проучавању синтаксичких промена треба имати на уму, како истиче Слободан Павловић, да у сваком синхроном пресеку постоје три слоја: „преовлађујући елементи актуелног језичког система“, „периферни остаци претходних језичких нивоа“ и „рубни замеци језичког стратума који долази“ (Павловић 2013: 5–6).

Уважавајући историјски контекст и принципе који условљавају синтаксичке промене, покушаћемо да одговоримо на следећа питања: (а) колико се често и у којим значењима јавља лексема *односно*; (б) какав је ужи и шири контекст у којем се јавља; (в) каква је њена дистрибуција у стилovima (административно-правном, научном и новинарском) у којима се најбоље види процес интелектуализације; (г) какво је порекло лексеме *односно* у српском језику.

Грађа је одабрана случајним узорком, а трудили смо се да буду заступљени административно-правни, новинарски и научни стил. Такође, тежили смо да укључимо примере који репрезентују 19. век. Ексерципирали смо грађу из *Гласника Друштва српске словесности, Српских новина*, доступних књига које илуструју научни стил из Дигиталне библиотеке Матице српске, из устава издатих у току 19. века, као и из *Стиенографских бележака о седницама Народне скупштине за 1874/5. и 1898. годину*.

4. Дефиниција употребе лексеме *односно*

Милица Радовић Тешић у раду „Лексикографска и граматичка дескрипција партикуле *односно*“ анализира дефиниције лексеме *односно* у речницима српског језика (2007: 759–765). Како се анализи прилази са аспекта лексикографије, она не одговара на питања која смо ми поставили. Због тога, одлучили смо се да изнесемо елементе дефиниција из речника које сматрамо битним за наше истраживање.

У *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића не налазимо лексему *односно* (Караџић 1964; Караџић 1986–7). Речник ЈАЗУ не помиње реч *односно*, али региструје придев *односан* и дефинише га као „*онај који се на што као односи, протеже. Рijeч је наћиена и новije vrijeme prema rus. adj. istog značenja* *относительный (a ovaj prema lat. relativus od reffere, odnositi, upravo: natrag nositi)*“ (РЈАЗУ 1922: 611). Констатација изнета у РЈАЗУ наводи на закључак да се ради о неологизму који је настао током 19. века под утицајем руског или руско-словенског језика. Речници руског језика бележе предлог *оѣносиѣтельно* са рекцијом у генитиву (РСХ 1965: 423), али, колико је нама познато, нема потврда о овој лексеми у функцији објашњивачког везника.

РСАНУ 2006: 151–152 бележи три функционално-семантичке реализације лексеме *односно* и њихове категоријалне вредности: (а) речца „за *истїицање догаїної їрецизниїеї објашњења*“, подударна са *заїраво, уїраво, у сївари, їо јесї*, а која се може јавити и као везник „*їри їојединачном набрајању*“ са сличном функцијом као и везници *или, и*; (б) прилог са ознаком застарелог „у *сразмери на друїо шїо (околносїи, моїућносїи, їојаве и сл.)*“, а у овој функцији лексема *односно* подударна је са речима *донекле, релатїивно*; (в) предлог са генитивом уз ознаку застарело, при чему се као синонимне наводе конструкције у *вези са (нечим,неким), у їоїледу (нечеїа, некоїа), шїо се їиче (нечеїа, некоїа), кад је реч о (некоме, нечему)*. РСМС 1971: 55 наводи реч *односно* као предлог са генитивом (Судбина Србије зависила је од *їоїодбе* на коју се буду сложиле Русија и Француска *односно Турске*) и као речцу синонимну са *уїраво, їо јесї, или*.

Са становишта савременог језика, различито се тумачи употреба речи *односно*. Мирна Велчић је третира као „приложни експликативни конектор“, то јест као „конектор појашњења“ (1987: 72–73). Милош Ковачевић је дефинише као „координирани везник објаснидбене семантичке вриједности“ (1998: 61), док Милица Радовић Тешић каже да се ради о партикули која „показује динамичност и модификације прелазом ка још двома класама речи – према прилозима и према предлозима“ (2007: 761). По тумачењу ауторке, вредност партикуле је примарна над вредношћу везника, што се слаже са описом ове лексеме у РСАНУ 2006: 151.

Овом приликом, приказаћемо примере који илуструју лексему *односно* у следеће две употребе: (а) у функцији предлога са рекцијом у генитиву; (б) у функцији објашњивачког везника.

Због недовољног броја потврда, примере у којима се *односно* јавља у функцији прилога изоставићемо из анализе. На самом почетку, ипак, треба констатовати да све наведене употребе повезује инхерентно значење „довођења у везу, повезивања“, или „тражења објашњења, појашњења“.

5. Лексема *односно* у предлошкој функцији

Период 19. века је време када се може пратити развој категорије узрочности у српском језику. Развој средстава која изражавају узрок кретао се од узрока типа „ефектор“, који се увек везује за оно што се може опазити чулима, преко узрока типа „мотив“ и „разлог“, који укључују и психолошке категорије, до узрока типа „повод“, који се и дефинише као „неделујући узрок“ (Ковачевић 2012: 53). Ако само бацимо поглед на *Србску синїаксу* Ђуре Даничића, видећемо да

се у њој не налазе облици генитива са предлозима *односно* и *йоводом*, а да се предлог *збої* наводи са веома малим бројем потврда уз опаску да се ради о речи која још увек своје значење везује за речи од којих је настала (Даничић 1858: 169).

Сматра се да је реч *односно* у српски језик дошла позајмљивањем руске речи *относительно*. Дворецки (1986: 659) преводи реч *relatio, ōnis, f [refero]* и као „перекладывание, перенесение (criminis C)“, „возмещение, вознаграждение, воздаяние (r. gratiae Sen)“, „сообщение, доклад, предложение (в сенате), предмет доклада“, „донесение, передача, рассказ (r. rerum gestarum Just)“, док је реч *relativē* преведена као „(со)относительно, соответственно“. У *Француско-српском речнику* Настаса Петровића уз реч *relativement* стоји превод *односно, ииіо се ииіче* (Петровић 1898/2003: 1241). У српско-немачким речницима облици *beziehenhentlich* и *relative* доводе се у везу са речју *односно* (Ристић–Кангрга 1936: 243–244, 1185; Шамшаловић 1986: 195, 728).

Може се претпоставити да је на ширење употребе лексеме *односно* утицао развој административно-правног, новинарског и научног стила. На развој књижевног језика у Србији велики утицај су извршили Срба из Аустроугарске монархије који су боравили или радили у Србији после стицања њене независности, а који су са собом носили славеносрпску писменост и знање руског (рускословенског) и немачког језика. Такође, после прихватања Вукове реформе јача утицај француских ђака на развој српског правног система (Луковић 1994: 32–59).

У нашој грађи предлошка употреба први пут је потврђена у тексту из *Српских новина* из 1867. године. Ради се о преводу са немачког: *Односно првога основа вели*, да се една друштвена установа не може јошће и тиме правдати... (*Найновия испитиваня односно питаня о укиданю смртне казни*. од др-а Митермаера, превео М. Дамяновић) (*Српске новине*, 5. јануар 1867, бр. 2, стр. 6); *Односно Олденбурга* можемо по увераваню едногъ найискусниіегъ и великогъ судіе *навести*, да є истина 1862. едно убиство учинѣно... (*Српске новине*, 5. јануар 1867, бр. 2, стр. 6). *Односно* може бити замењено речју *йоводом* (*йоводом йрвої основа вели, йоводом Олденбуріа можемо навести*)¹. У примеру из наслова *најновија исиїиїивања односно ииїіања о укидању смртїне*

¹ Када мењамо оригинални пример конструкцијом која би се могла јавити у савременом језику или када је мењамо конкурентном конструкцијом, то чинимо ради објашњења и трагања за разликом у њиховој употреби. Наглашавамо да овакви примери нису емпиријски потврђени и да служе само да поткрепе теоријска разматрања.

ишвање, недоумица). Свим примерима је заједничко то да се конструкцијом *односно* + генитив експлицира почетна тачка у вршењу радње. Радња може бити двојака – најчешће се наводи подстрек за наставак дебате (ако се ради о скупштинским дебатама или дебатама у одборима), или се ради о радњи која се наводи као почетак акције (често и конфронтације) на ширем плану: Овде је пало много речи *односно* *поштовања председника указом или предписом*. Ја сам одсудно противан томе, да се указни председници постављају у варошима (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, 400); Заиста има тих *расправа и свађа између учитеља и школског одбора односно школа* (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 554).

Начелно, сви примери припадају субпољу узрока у значењу „повод“. Ипак, употреба им није јединствена и долази до интерференције са узроком са значењем „разлога“³ и са конструкцијама са значењем „материјалне садржине“⁴. Примери се могу поделити у три групе.

У прву групу спадају они примери са значењем „материјалне садржине“ усменог или писменог исказа и они примери који у савременом језику имају значење *у вези са неким/нечим* (*ишвање односно нечеја, мњење односно нечеја, члан односно нечеја, предлој односно нечеја*): Тако исто саопштио је г. министар финансије и *предлоје* оно што је поднео одбору његов заменик г. Никола Радовановић, трговац из Чачка, *односно реулисања Мораве и направе пута од Чачка к Сеници и Новој Вароши...* („Протокол тринајестог састанка, тргов.-занатлијског одбора, држаног 2. децем. 1868 г. у Београду“, *Србске новине*, 7. јануар 1869, бр. 3, стр. 10); У случају преке опасности за јавну сигурност може влада на неко време обуставити: *опредељења члана 27. односно личне слободе; члана 28. односно неоповредности обичајних; члана 32. односно слободе јавног и печата; члана 111. односно надлежности суда* (*Устав Књажевства Србије*, 1869, стр. 14); Друго је пак *ишвање односно поштовања председника*, и она нема везе са унутарњим уређењем општине (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 338); Овде је прочитан само *један предлој односно измене чл. 55, закона о акционарским друштвима...* (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 381); Циљ је *овога пројекта односно јеснионера*, по мом мишље-

³ О узроку са значењем „разлога“ у савременом српском језику говори Милош Ковачевић у књизи *Узрочно семантичко поље* (Ковачевић 2012: 127–169). У истој књизи издваја и узрок са значењем „повода“ (Ковачевић 2012: 170–173).

⁴ Значење „материјалне садржине“ Милош Ковачевић издваја када говори о неконгруентним атрибутима израженим конструкцијом *о* + локатив: „тим се атрибутом, наиме, именује предмет или тематика онога што је обилежено управном именицом, као нпр.: пјесма о љубави, закон о безбједности саобраћаја, роман о завичају, итд.“ (Ковачевић 2015: 24).

њу, тај, да се неоптерећује пенциони фонд... (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, 417); ...да се мало пре та иста таква *дебата* водила односно Чачка и Краљева (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 736). У овим примерима конструкција *односно* + генитив може бити замењена конструкцијама *поводом* + генитив / *у вези са* + инструментал, које изражавају узрок у значењу „повода“, али и конструкцијом *о* + локатив, која има значење „материјалне садржине“: *предлози у вези са реулисањем Мораве* / *предлози о реулисању Мораве*, *одређења члана 27. у вези са лично слободом* / *одређења члана 27. о личној слободи*; *ишњања поводом* *истављања председника* / *ишњања о* *истављању председника*, *предлој у вези са изменом члана 55* / *предлој о измени члана 55*; *ириис у вези са* *иенсионерима* / *ириис о* *иенсионерима*.

Другу групу примера чине они који изражавају узрок у значењу „повод“. Најчешће се у генитиву налази именица која значи предмет дебате у Народној скупштини, а која се у савременом језику може заменити конструкцијама *поводом* + генитив / *у вези са* + инструментал: *Односно најомене* *предговорника* *и*. *Јовановића* *имам да кажем*, да је члан 53. који је већ примљен, регулисао ово питање, а где се каже да повишице теку тек после пет година (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 549); *Ја бих имао да кажем само неколико речи односно земљишћа*... (расправа, *Стенографске белешке* 1898, стр. 995). И у овој групи примера могућа је замена како конструкцијама *поводом* + генитив / *у вези са* + инструментал, тако и конструкцијом *о* + локатив: *поводом најомене* *предговорника* *и*. *Јовановића* *имам да кажем* / *у вези са најоменом* *предговорника* *и*. *Јовановића* *имам да кажем* / *о најомени* *предговорника* *и*. *Јовановића* *имам да кажем*; *Ја бих имао да кажем неколико речи поводом земљишћа* / *ја бих имао да кажем неколико речи у вези са земљишћем* / *ја бих имао да кажем неколико речи о земљишћу*. Оно што другу групу примера одваја од прве јесте употреба конструкције *односно* + генитив као „повода“ за започњање говора/дебате о одређеној теми.

У последњој групи примера предлошко-падежном конструкцијом *односно* + генитив наводи се разлог за неку, најчешће, административно-правну акцију: *Надзор над* *оштинским властима односно* *иачносћи у вршењу и* *иримењивању овога закона*, припада надлежним полицијским властима... („Пројекат закона о риболову“, *Стенографске белешке*, 1898, 261); *Ако би Народна Скупштина била распуштена, иосиуиће се односно сазива Народној Предсјавништва* по члану 19. овог Устава (*Устав Србије*, 1901, стр. 9). У овој групи примера никако није могућа замена конструкцијом *о* + локатив: **Надзор над* *оштинским властима о* *иачносћи у вршењу и* *иримењивању овог закона*, *иријада надлежним* *иолицијским властима*; **Ако би Народна Скуиштина била расиуишћена, иосиуиће се о сазиву Народне Скуишћине*. Примећује се да

постепено, од прве ка трећој групи, расте семантичка нијанса „изазивача акције“, тако да се примери из треће групе налазе на граници узрока са значењем „повода“ и узрока са значењем „разлога“ (слика 1).

Контекстуално неусловљеним положајем (Силић 1984: 9) сматрали бисмо оне примере код којих се конструкција *односно* + генитив налази у постпозицији непосредно уз глагол, односно управну именицу: (а) контекстуално неусловљени положај лексеме *односно* уз глагол: Ако би Народна Скупштина била распуштена, *јосіујуће се односно сазива Народној Представништва* по члану 19. овог Устава (*Устав Србије*, 1901, стр. 9); (б) контекстуално неусловљени положај лексеме *односно* уз управну именицу: Код члана 68. има *одвојено* мњење члана *і. Илије Сіојановића односно јлаіа* (извештај одбора, *Сіеноірафске белешке*, 1898, стр. 332); Узалуд се представник Портин опирао томе, говорећи да су *руске јрејензије односно зашійије Срба* неосноване (Гавр. М. 4, 9; РСАНУ 2006: 152).

Код контекстуално условљеног положаја речи долази до нарушавања устаљеног реда, па се испитивана конструкција јавља у дистантном положају у односу на управну реч: (а) контекстуално условљени положај када је управна реч глагол: Господин Рајовић *навео је, како је у Енлеској односно избора* (расправа, *Сіеноірафске белешке*, 1898, стр. 351); (б) контекстуално условљен положај лексеме *односно* у односу на управну именицу: Заиста има тих распра и *свађа између учіијеља и школској одбора односно јіоіа* (расправа, *Сіеноірафске белешке*, 1898, стр. 554). Интересантни су примери код којих конструкција *односно* + генитив долази у иницијални положај у реченици, чиме се наглашава значај теме која се преиспитује: *Односно најомене јредіговорника і. Јовановића* имам да кажем, да је члан 53. који је већ примљен... (расправа, *Сіеноірафске белешке*, 1898, стр. 549); *Односно јіоіа, шііо су до сада биле злоуіоіребе у јоједним новчаним заводима*, хоћу да кажем, да у томе није кривица до управе него, да су у томе понајвише криви књиговође и касири што није било довољно надзора од стране надлежног одбора (расправа, *Сіеноірафске белешке*, 1898, стр. 385). Овакви примери карактеристика су скупштинских дебата. У последњем примеру лексема *односно* је саставни део сложеног везника *односно јіоіа шііо*.

Посебно је занимљив један пример који смо пронашли: Али мени се ипак чини да у овом члану има једна *јразнина, а јіо је односно одборника* (*Сіеноірафске белешке*, 1898, стр. 345) пошто се у њему између управне именице и подређеног члана налазе везник *а* и анафорска заменица *јіо*. Појава оваквих форми могла би бити карика у развоју лексеме *односно* у функцији везника, нарочито ако се има у виду да везничке конструкције као што су *а јіачније, а наиме, а јіо значи*

припадају истој семантичкој подгрупи објашњивачких⁵ реченица као и реченице са везником *односно* (Ковачевић 1998: 66).

У савременом језику изгубила се предлошка употреба лексема *односно*. Губљење је можда условљено њеном двофункционалношћу. Томе у прилог може говорити један пример из *Стиенографских белешака* из 1898. године у коме је лексема *односно* употребљена и као предлог и као координирани везник: *Надзор над ойштинским власиима, односно вршења овога закона, водиће среске, односно окружне власиш.* (*Стиенографске белешке* 1898: 255). Да би се уклонили могући неспоразуми, предлог *односно* повлачи се пред предлогом *йоводом*, који у савременом језику постаје главно средство за изражавање узрока са значењем „повода“.

6. Лексема *односно* у функцији објашњивачког везника

У савременом српском језику као објашњивачки везници јављају се *йо јесѝ* и *односно*. Уз помоћ оба везника добијају се реченице затворене структуре. Везник *односно* може се заменити везником *йо јесѝ* у већини случајева. Ови везници најближи су дисјунктивним конекторима (Ковачевић 1998: 63)⁶. Њихово значење може се одредити као: „*реименовање*, тј. нова формулација за исти референт који је именован првим чланом координиране везе“ (исто). Имају фиксирану позицију у структури реченице (Велчић 1987: 74).

Може се претпоставити да се везник *односно* у току 19. века развио као последица фактора унутрашњег развоја и да је настао реанализом од облика предлога⁷. Такав развој подстакнут је значењем

⁵ Милош Ковачевић овакве реченице назива објаснидбеним или експанативним координираним независносложеним реченицама (Ковачевић 1998: 58–79).

⁶ У раду прихватамо тумачење Милоша Ковачевића по коме су *односно* и *йо јесѝ* синонимни независносложени координирани везници (Ковачевић 1998: 62).

⁷ Томислав Маретић каже да се везници ретко добијају позајмљивањем, већ чешће унутрашњим развојем од постојећих језичких средстава. Истиче да је томе узрок то што су „основни везници“ настали у старо време, а да је касније, развој мисли допринео развоју сложенијих везничких конструкција из средстава постојећег лексичког фонда (1887: 3). Александар Белић наводи да велики број везника води порекло од демонстративних заменица или партикула (1958: 73). Јасмина Грковић Мејџор, говорећи о реанализи, наводи мишљење Хермана Паула „да неке речи, пре свега заменице и партикуле, које првобитно улазе у састав главне реченице, постају чланови којима се остварује веза између главне реченице и психолошки зависне

везника *или*, а прати општи процес интелектуализације, који је захтевао стварање нових видова изражавања, као што су објашњење или преформулација.

У нашем ограниченом корпусу примера из научних текстова нисмо наишли на лексему *односно* у улози објашњивачког везника. На месту где бисмо данас очекивали везник *односно* користи се везник *или* затворене структуре: *Анѣројолоїя, или наука о човеку*, тиче се тѣла и душе нѣгове (*Анѣројолоїя или наука о човеку*, 1850, стр. 2); *Теоретичный умъ (или духъ)*, коимъ се испознає, као една часть Психологіе, има задатакъ, да свати природу... (*Гласник друштва србске словесности*, 1851, бр. 3, стр. 63). У наведеним примерима везник *или* повезује две речи или две синтагме, при чему се повезују два различита назива за исти референт. У оба примера у савременом језику могућа је замена везником *односно* (*анѣројолоїја, односно наука о човеку; теоретични ум, односно дух*).

Везник *односно* повезује не само речи и синтагме већ и независно сложене реченице, па се у таквом значењу налази и везник *или*: Политички кругови угарске престонице веома су радознали на резултат борбе, која се води између горњег и доњег дома, *или боље рећи између угарских великаша и владе* (*Српске новине*, 3. јануар 1884, бр. 2, стр. 5). Примери у којима се јављају конструкције *или боље рећи* могу представљати прелазни ступањ у развоју конструкција са везником *односно*. Примери из грађе сугеришу да би до промене значења могло доћи у жанровима који подразумевају полемику или објашњење – научним полемикама, скупштинским расправама, новинским текстовима који коментаришу одређене догађаје.

Поред везника *или*, и везник *и* могао је подстаћи развој лексеме *односно* у функцији објашњивачког везника. Објашњивачки везник *и* је затворене структуре: Поредъ коренъ глагола треба разликовати јошъ оне, кои су чистіо сложени (*глаголе свршеноїъ дѣїствѣ*), *и. е. когъ кои є ѣросїый глаголъ нейоремеѣнъ осїао...* (*Гласник друштва српске словесности*, 1851, бр. 3, стр. 3); Та животињица нема уста, а хвата рану, *и. ј. грује животињице...* (*Београдске илустриране новине*, 1866, бр. 3, стр. 12); Казавши најпре ово, држим, *и* се *и*че *и*рвої *и*иѣања, зашїо је *и.ј. највише ручно ѣсмо уѣрављено не само на мене но и на ѣредседника цислаїїанскоїа министарсїѣа* (*Српске новине*, 10. јануар 1870, бр. 4, стр. 13); Ако скупштина одобри овај мој предлог, ништа закону не ће сметати, и

реченице'. Последица овога је да дате речи постају саставни део зависне реченице, односно везници" (2004: 130). Иако се *односно* јавља и у прилошкој служби, претпоставили смо да је везничка употреба проистекла из његове предлошке службе јер и везник и предлог повезује значење „појашњења, додатног објашњења“.

тако изабрани биће ѿ закону изабрани: ѿ. ј. вршином ѿласова, ако скуйишии-на на ѿо ѿрисиѿане (расправа, Сѿѿеноѿрафске белешке, 1874, стр. 6).

Супституција везника *односно* везником *ѿо јесѿи* не би била могућа у свим примерима. Без проблема замена би се могла извршити у прва два случаја: *Поред корена ѿлаѿола ѿреба разликоваѿи још и оне, који су чистио сложени (ѿлаѿоле свршеноѿ дејсѿива), односно [ѿлаѿоле] код којих је ѿросѿи ѿлаѿол нейромеѿен осѿѿао; Та живоишињица нема усѿѿа, а хваѿѿа рану, односно друѿе живоишињице*. Међутим, замена у трећем и четвртном примеру није могућа. Разлика између везника *ѿо јесѿи* и *односно* је та што везник *ѿо јесѿи*, поред значења преформулације, старе информације, носи и ново обавештење. На пример, у последњој реченици говори се о *закониѿиом избору*, а после се додаје и додатно објашњење о томе како тај избор изгледа. Дакле, у реченици уведеној везником *ѿо јесѿи* комбинује се стара информација (*да се ради о законѿиом избору*) и нова информација (*да се ѿај избор врши вршином ѿласова*). У овој реченици не може се наћи везник *односно*: *Ако скуйишииѿина одобри овај мој ѿредлоѿ, нишиѿѿа закону неће смеѿѿѿи, и ѿѿако изабрани: *односно* *вршином ѿласова, ако скуйишииѿина на ѿо ѿрисиѿане*. Овакви примери из последње трећине 19. века сугеришу да и везник *ѿо јесѿи* у току тог века полако стабилизује своје значење.

Једина потврда речи *односно* у функцији везника синониманог везнику *ѿо јесѿи* у нашој грађи налази се у *Срѿским новинама* из 1869. године, у тексту који показује мешање особина журналистичког и административно-правног стила: Треба приметити, да је то лист ѿфицизанѿ, који поредѿ осталогѿ, што му као таквоме у дужност спада, брани и саданѿимѿ дуализмомѿ *закрилѿне инѿѿересе Уѿарске, односно инѿѿересе владаѿућеѿ ѿлемена Мађарскоѿ* (*Срѿске новине*, 11. јануар 1868, бр. 5, стр. 11). У овом случају везник *односно* може се заменити везником *ѿо јесѿи*: *Брани и садѿѿим дуализмомѿ **закрилне** инѿѿересе Уѿарске, ѿо јесѿи инѿѿересе владаѿућеѿ ѿлемена Мађарскоѿ*.

Употреба везника *односно* у примерима из административно-правног стила слична је употреби везника *или* који реферише на два денотата, односно две могуће ситуације: *У случају кад би кѿаз умрео, или одрекао се досѿѿоинсѿѿива, или кад би био малоѿеѿѿан*, то поставља државни Совѿет три намѿестника који ће у име и мјесто Кѿаза управљати Србијом... (*Усѿѿав Кѿѿажевсѿѿѿива Србије*, 1835, издање из 1877, стр. 7); Ако би који одѿ притворени умр`о и сродници или ѿриѿѿѿѿѿѿѿи захтевали би да га они саране, судѿ ће имѿ га издати... (*Срѿске новине*, 15. јануар 1866, бр. 5, стр. 17). У оба примера везник *или* могао би се заменити везником *односно*: *У случају кад би кѿаз умрео, односно одрекао се досѿѿоинсѿѿива, односно кад би био малоѿеѿѿан; Ако би који од ѿриѿѿворени умр`о и*

сродници односно њијашељи захїевали би да ја они саране. У прегледаној грађи нисмо пронашли везник њо јесї у оваквој употреби.

У прегледаној грађи везник *односно* може бити по употреби еквивалентан везнику *и*: Жалбе противу осуда *среских односно окружних власїи*, разматрају и у последњем степену расправљају *окружне власїи, односно Минисїар Народне Привреде*, ако су поднесене у року од 8 дана („Предлог закона о унапређењу сточарства“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, стр. 255); *Таксе за рибарске карїе и закуї најлаћују и карїе, односно уверења о закуї издају*: 1. За Саву, Дунав и Дрину надлежне полицијске власти... („Пројекат закона о риболову“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, стр. 258).

Овакава употреба везника *односно* у административном стилу везана је за природу језика права. Говорећи о детерминативним падежима са условним значењем у старосрпској пословноправној писмености, Слободан Павловић каже да: „бројни изкази... устројавају се као прескриптивни у својству језичких модела понашања којима се адресант самообавезује на одређене поступке или се пак од адресата, односно правних субјеката у надлежности адресанта или адресата тражи да нешто чине или не чине у предвиђеним околностима“ (2006: 333). У административно-правној делатности тежи се прескрипцији што већег броја ситуација, а то се управо и постиже употребом реченица са везницима *односно/или* (*Ако дело учини X, односно/или Y, односно/или Z*).

Лексема *односно* у везничкој функцији чешће се јавља при крају 19. века. Као илустрација могу послужити примери из *Сїеноїрафских белешака* из 1898. године: Док се привремени зајам на благајничке записе за грађење сењске пруге не оствари, *моју се из буџетских ушїеда ишїлаћиваїи рачуни за извршење љруїе, односно љлаћаїи оїїїлаїе и иїїїерес на љозаїмице, учињене љо љїој цељи* (предлог буџета, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 148–149); Тако исто меродаван је *їорез умрлої мужа, односно њїове масе или задруїе*, за удове, које по смрти мужа остану на имању њїовом, *односно њїове масе или задруїе*, докле год на томе имању живе („Преглог закона о изменама и допунама у закону о таксама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 225); Ово је дужан да уради сам издавалац (*друшїтво, односно њїова уїрава*), која и за евентуалну злоупотребу одговара. („Преглог закона о изменама и допунама у закону о таксама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 227); Више су народне школе: *їраћанске (односно їродужне)* за мушку и девојачке за женску децу („Предлог закона о народним школама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 229); Кад се наставник први пут уводи у дужност, он ће чинодејством месног свештеника *їред школским одбором, односно їред уїравником*, положити ову заклетву... („Предлог закона о народним школама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 235); О набавци приплодних мушких грла домаће стоке за потребу општина, има се старати *држава, односно Минисїар Народне Привреде* („Предлог закона о унапређењу сточарства“, *Сїеноїраф-*

ске белешке, 1898, 254). Пошто су *Стиенографске белешке* сложени жанр који се састоји и од писмене и усмене варијанте административно-правног стила, примећује се да је предлошка употреба лексеме *односно* везана за усмени жанр скупштинских дебата, док се *односно* у функцији везника најчешће среће у предлозима закона.

7. Закључак

На крају ћемо изнети нека запажања која смо добили на основу овако ограниченог корпуса:

1. Развој употребе и значења речи *односно* у току 19. века условљен је општим процесом интелектуализације језика. Ова лексема је била карактеристичана за научне, административно-правне и новинарске текстове који најбоље илуструју овај процес.

2. Наша грађа делимично сугерише раније ставове изнете у литератури. Лексема *односно* у функцији предлога дошла у српски језик под утицајем руског језика, а *односно* у везничкој служби је продукт унутрашњег развоја. Ипак, мора се нагласити да сама грађа заправо не потврђује ово запажање и да је за доношење сигурнијих закључака потребан много шири и разноврснији корпус.

3. У нашој грађи лексема *односно* чешће се јавља у функцији предлога него објашњивачког везника. Равномерна заступљеност лексеме *односно* у предлошкој и везничкој употреби запажена је тек у *Стиенографским белешкама* из 1898. године, документу с краја 19. века.

4. Конструкција *односно* + генитив обично изражава узрок са значењем „повода“, али понекад се меша са узроком у значењу „разлога“ и конструкцијама са значењем „материјалне садржине“ управног глагола или именице. Лексема *односно* са генитивом може бити у функцији адвербијалне одредбе или у функцији неконгруентног предлошко-падежног атрибута. Нема фиксирану позицију у реченици, тако да може бити и у контактном и у дистантном положају у односу на управни глагол, односно именицу. Посебно су занимљиви примери где је конструкција *односно* + генитив у иницијалном положају у реченици.

5. У прегледаној грађи није примећена употреба лексеме *односно* у функцији објашњивачког везника у примерима из научног стила, што, наравно, не искључује њену овакву употребу у посматраном периоду. Пронађене потврде везане су за примере из новина и административних текстова.

6. Примећена је сличност у употреби објашњивачког везника *односно* и објашњивачког везника *ио јесѝ*. Поред тога, у прегледа-

ним документима административно-правног стила запажена је сличност у функцији везника *односно* и дисјунктивног везника *или*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић ²1958: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка истраживања, I*, Београд: Нолит.
- Брозовић–Ивић 1988: Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski: Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*, Zagreb: Naprijed.
- Гортан Премк 1971: Даринка Гортан Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српско-хрватски језик.
- Грицкат 1994: Ирена Грицкат, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба – после Вукове и Даничићеве победе, *Јужнословенски филолог L*, Београд, 5–31.
- Грковић Мејџор 2004: Јасмина Грковић Мејџор, Увод у историјску синтаксу, у: *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 103–144.
- Даничић 1858: Ђура Даничић, *Србска синтакса*, Београд: Државна штампарија.
- Дворецки ³1986: И. Х. Дворецкий, *Латинско-русский словарь*, Москва: „Русский язык“.
- Ивић ²1986: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовић 2012: Надежда Јовић, О неким синтаксичким одликама језика београдских и нишких новина с краја XIX века, *Годишњак за српски језик XXV/12*, Ниш, 89–98.
- Карацић 1964: Вук Стефановић Карацић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Карацића II, прир. Павле Ивић, Београд: Просвета.
- Карацић 1986–7: Вук Стефановић Карацић, *Српски рјечник (1952)*, Сабрана дела Вука Карацића XI/1, прир. Јован Кашић, Београд: Просвета.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, Објаснидбене (експланативне) координиране конструкције, у: Милош Ковачевић, *Синтакса сло-*

- жене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво, 58–79.
- Ковачевић ²2012: Милош Ковачевић, *Узорчно семантичко поље*, Београд: Јасен.
- Ковачевић ²2015: Милош Ковачевић, Семантички типови неконгруентних атрибута српскохрватског језика, у: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Београд: Јасен, 13–34.
- Маретић 1887: Tomislav Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српскога љавној сѣила*, Београд: Службени гласник.
- Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у сѣаро-српској љословнојавној љисменосѣи*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић 2013: Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких љромена у српском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад.
- Павловић 2014: Јелена Павловић, Падежне конструкције са значењем повода у *Сѣенографским белешкама о седницама Народне Скуѣиѣине за 1898 љодину*, *Радови Филозофској факулѣетѣа* 16, књ. 1/1, Пале, 445–454.
- Петровић 1898/2003: Настас Петровић, *Француско-српски речник*, Београд, 1898; Београд: Завод за уѣбенике и наставна средства, 2003.
- Радовић Тешић 2007: Милица Радовић Тешић, Лексикографска и граматичка дескрипција партикуле *односно*, *Зборник Маѣиѣе српске за филолоѣију и линѣисѣиѣу* L, Нови Сад, 759–765.
- Ристић–Кангрѣа 1936: Светомир Ристић, Јован Кангрѣа, *Енциклоѣедиски немачко-српскохрѣаѣски речник*, Београд: Издавачка књижарница Радомира Ђуковића.
- РЈАЗУ 1922: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, обрађује Т. Maretić, svezak 38, 4 osmoga dijela, *odnos–ondinac*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС 1971: *Речник српскохрѣаѣској књѣжевној језика*, књѣга четвѣрта, *О–П (оѣраѣије–ѣреѣѣѣа)*, Нови Сад: Матица српска.
- РСХ 1965: *Русско-сербскохорватский словарь*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- РСАНУ 2006: *Речник српскохрѣаѣској књѣжевној и народној језика*, књѣга XVII, *одѣркао–Оѣово*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Силић 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta: teoretsko-metodološke pretpostavke nadrećenićnog јединства*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

- Станојчић 1973: Живојин Станојчић, *Синџакса језика Лазе К. Лазаревића 1, Синџајмајски односи*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Станојчић 1990: Живојин Станојчић, *Синџаксичке стиљугије (о Вуковској традицији у језику и грамаици)*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стиљеви*, Београд: Београдска књига.
- Шамшаловић¹⁰ 1986: Gustav Šamšalović, *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

ИЗВОРИ

- Белешке 1875: *Стиљенографске белешке о седницама Народне скупштинине држане у Београду 1874/1875. године I*, Београд: Државна штампарија.
- Белешке 1898: *Стиљенографске белешке о седницама Народне скупштинине Краљевине Србије за 1898. годину I*, Београд: Државна штампарија.
- Дигитална библиотека Матице српске (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/collection:6>).
- Дигитална библиотека Народне библиотеке Србије (<http://www.digitalna.nb.rs/>).

Jelena M. Pavlović

THE WORD *ODNOSNO* IN THE 19th AND IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Summary

The aim of this paper is to investigate the meaning of the word *odnosno* in the 19th century. During this period this word had two different meanings: the meaning of a preposition with genitive and the meaning of an explanative conjunction. The conclusion is that the first meaning was derived from the Russian language as a result of adaptation, and, that the second meaning came as a result of a change of structure in the Serbian language. Examples are found in the legal, scientific and journalistic texts.

Keywords: *odnosno*, preposition, explanative conjunction, 19th century.

X подстиче говор

X подстиче конкретну акцију

казати односно X говорити односно X расправљати односно X предлог односно X
акција односно X
питање односно X мислити односно X дебата односно X надзор односно X
приметити односно X

Слика 1. Нијансе значења конструкција са предлогом *односно*

Прикази

МОНОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

Српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2014, 291 стр.

Крајем 2014. године објављена је колективна монографија *Српска лексикографија у теорији и пракси*, под уредништвом др Рајне Драгићевић. Ова монографија настала је на основу предавања одржаних у оквиру курса Практична лексикографија, који похађају студенти филолошког профила студијског програма Српски језик и књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Предавачи на курсу, и последично аутори у монографији, били су врсни лексикографи који годинама, а неки чак и деценијама, израђују најзначајније дело српске лексикографије, али и културе уопште – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту: РСАНУ). Управо они су били најмеродавнији да, на основу сопственог богатог искуства, промишљају о следећим темама: какав је однос између теоријске и практичне лексикографије, како је текао развој српске лексикографије, на који начин се бира грађа за речник, како утврдити одредницу у речнику, шта је лексикографски метајезик, које граматичке информације треба навести у речничком чланку, у којој мери треба навести етимологију, којим маркерима се квалификује лексика, како се дефинишу значења, како утврдити шта је примарно а шта секундарно значење и на који начин их распоредити у оквиру речничког чланка, како се обрађују фразеолошки изрази, у ком правцу треба развијати лексикографску праксу. Наведене теме су суштинске у теоријској и практичној лексикографији и самим тим незаобилазне у лексикографском приручнику, што ова монографија свакако јесте. У ствари, ово је први лексикографски приручник код нас и уопште прва монографија у целости посвећена српској лексикографији. До сада су били објављени зборници радова са конференција чија је главна или једна од главних тема била лексикографија, а последњих година у монографијама лексикографа као предмет проучавања јављају се неки лексикографски аспекти. Наравно, било је и има запажених радова истакнутих лексикографа. Али, изостајао је инте-

гралан приказ лексикографије као дисциплине и делатности. Ова монографија превазилази тај недостатак и управо у томе и лежи значај објављивања *Српске лексикографије у теорији и пракси*.

Монографија се, изузимајући *Уводне напомене, Библиографску белешку* и резиме на српском и енглеском језику, састоји од петнаест поглавља, која се могу груписати у три целине. Прву целину чине прва два поглавља у којима се представља историја и еволуција светске и српске теоријске и практичне лексикографије. Главнину монографије и њену највећу целину чине поглавља у којима се представљају фазе рада приликом обраде речи, анализирају проблеми са којима се лексикограф среће током свог рада и мора да их реши иако чак и наука о језику још нема одговоре на сва лингвистичка питања, али и дају предлози како се лексикографска пракса може унапредити, а речници, продукти тог рада, побољшати. Трећу целину чине последња два поглавља у којима се разматрају перспективе српске лексикографије у складу са савременим рачунарским технологијама. Овако конципирана, монографија представља свеобухватан приказ лексикографије, с нарочитим освртом на српску.

У првом поглављу, насловљеном *Развој практичне и теоријске лексикографије* (стр. 9–26), др Рајна Драгићевић предочава саме почетке светске и српске практичне и теоријске лексикографије и оцртава линије њихових развоја. Тако сазнајемо да је лексикографска делатност веома стара: први речници потичу из Месопотамије, а пре нове ере било је речника и у Индији, Кини, Египту и другим древним земљама. У наредним вековима састављање и објављивање речника је опстало као људска делатност, да би се од XIX века снажно распламсало, како у свету тако и код нас. За разлику од практичне лексикографије, теоријска лексикографија нема дугу традицију, па јој ауторка посвећује знатно више пажње. Током седам деценија теоријске лексикографије објављено је мноштво радова, монографија, зборника, у којима се на основу досадашњих искустава анализирају и евалуирају лексикографски поступци са циљем да се они унапреде. Укратко је приказано неколико најутицајнијих лексикографских приручника, али је број радова и аутора који се спомињу много већи. Тако се на основу овог поглавља може стећи увид у то како се лексикографија као лингвистичка дисциплина развијала и ко су били њени најзначајнији представници, али и да се на основу интересовања лексикографа последњих година предвиди у ком правцу ће се она кретати.

У наставку, у другом поглављу *Српске лексикографске институције. Београдска лексикографска школа* (стр. 27–54), који потписује др Стана Ристић, дата је историја и еволуција српске лексикографије. Институционални почетак српске лексикографије везује се за Друштво српске словесности, које је касније прерасло у Српску краљевску академију, а у њој је залагањем Стојана Новаковића отворен Лексикографски одсек и покренут најзначајнији пројекат српске културе – израда Академији-

ног речника (тј. РСАНУ). Ауторка даје исцрпан преглед рада Лексикографског одсека, уз навођење бројних (познатих) личности који су својим радом допринели да се изгради модерна српска лексикографија какву данас познајемо. Акценат је стављен на Београдску лексикографску школу, чији зачеци се виде у раду Стојана Новаковића, а коју је идејно уобличио Александар Белић и своју концепцију школе изложио у *Уводу у Речник САНУ*. Теоријско-методолошке поставке ове школе дате су у *Упутствима за израду Речника САНУ*, интерном документу у Институту за српски језик, у чијем формулисању су суделовали најзначајнији лексикографи (нпр. Ирена Грицкат, Митар Пешикан и др.). На крају, ауторка се осврће на даљи развитак школе, сматрајући да он мора пратити дух времена и убрзан темпо развоја рачунарских технологија. Тачније, будући речници српског језика треба да се заснивају на принципу језичке динамике, принципу флексибилности лексичке норме и нарочито на принципу улоге речника у односу на његове кориснике (стр. 51). Овакав приступ, каже се у закључку, омогућиће српској лексикографији да се укључи у савремене токове теоријске и примењене лингвистике.

Мр Васа Павковић у поглављу *Грађа за Речник САНУ* (стр. 55–59) указује на тематску, жанровску и стилску разноврсност писаних дела, из којих су ексцерпирани примери на више од 10 милиона листића, а ови се користе као база приликом лексикографске обраде. Сем њих, лексикографи који раде на РСАНУ консултују и речнике од Вуковог времена до данас, енциклопедије, лексиконе, појмовнике и друге приручнике. Из овога закључујемо о комплексности и хетерогености грађе за РСАНУ, што је један од предуслова за израду квалитетног речника. Нажалост, већ двадесетак година не ексцерпира се нова грађа за РСАНУ, али лексикографи уносе нова, актуелна значења на основу својих сазнања. Дакле, лексикограф мора бити осетљив на промене у језику и друштву и као језички стручњак треба да процени да ли те промене треба унети и у речник, поука је трећег поглавља.

Једно од најтежих задатака у лексикографском послу је утврђивање одреднице, иако је међу лаицима уврежено супротно мишљење. О том проблему говори др Мирослав Николић у поглављу *Утврђивање одреднице у српској лексикографији* (стр. 61–68). Овај проблем је заправо тесно повезан са питањем на које се у лингвистици дају различити одговори у зависности од угла посматрања – шта је реч? Свакако да је за лексикографа круцијално разграничити реч и вишечлану конструкцију са номинационим садржајем, али аутор у овом поглављу разматра и хомониме и речи настале конверзијом и лексикализацијом. Обрада таквих случајева у српским дескриптивним речницима указује на то да, и поред јасних и недвосмислених теоријских објашњења, решења у лексикографској пракси могу (а некада и морају!) бити другачија. Неуједначеност у тим обрадама имплицира непрестано трагање лексикографа за задовољавајућим исходом. Са успостављањем одреднице повезано је и

утврђивање лематског облика речи. У овом погледу главобоље задаје вид придева, нарочито код оних придева код којих постоји несагласје између фреквентности употребе и теоријске могућности одређеног видског облика. Посебан изазов представља 'радни глаголски придев у придевској служби' (нпр. *надошла река, олисјало дрвеће, онемоћала сјпарича*), који је у РСАНУ засебна одредница. У вези са овим аутор се пита: „шта да се ради ако у речничком корпусу постоје потврде само за 'р. гл. прид. у прид. служби' а глагола чији је то облик (више) нема (или је врло редак)“ и „може ли се реконструсати инфинитив одн. могу ли се упостављати глаголске одреднице на основу засведоченог 'радног глаголског придева у придевској служби'?“ (стр. 67). Ова и бројна друга питања која аутор поставља у овом поглављу важна су за лексикографску праксу, а помоћ у решавању ових проблема аутор очекује од теоретичара лексикографије.

Пето поглавље *Грамати́ка у српским речницима* (стр. 69–91) написала је мр Александра Марковић. Ауторка прво указује на важност повезивања граматичког описа и лексикографске обраде, а затим објашњава како се у РСАНУ обележавају врсте речи и граматичке категорије променљивих врста речи. Такође, пореди обраде појединих именичких лексема у српским, енглеским и руским једнојезичним речницима и показује да је потребно увести нови граматички показатељ (бројност/небројност). Пошто глагол чини лексичко језгро реченице, ауторка му посвећује дужну пажњу: присуство или одсуство аргумената¹ упућује лексикографа на ново значење, а у речницима се бележе и рекцијске допуне, будући да су услов за реализацију одређених значења. Заправо, глаголи су добра илустрација како се на основу граматичког окружења открива ново значење и, уопштеније, како се граматика и семантика прожимају. У продужетку ауторка разматра лексичко-граматичке показатеље (лексичко-граматичко и синтаксичко понашање речи, рестрикцију селекције и колигационе склоности лексема) као методолошка средства за идентификацију нових значења и констатује да се они већ примењују приликом обраде у РСАНУ. Овај податак још једном потврђује да лексикографска пракса иде испред лингвистичке теорије.

Лексикографи се једногласно слажу да у речничком чланку треба навести и етимологију за стране и позајмљене речи, али поставља се питање мере и начина. Наиме, са једне стране, лексикографи нису етимолози и не поседују довољно компетенција да проучавају порекло речи, а са друге стране, речнички чланак не треба оптеретити стручним подацима који су ирелевантни за обичног корисника речника. У шестом поглављу *Етимологија у српским ојисним речницима* (стр. 93–112) ауторка др Јасна Влајић-Поповић, након опширнијег увода о етимологији као лин-

¹ Аргументима се у савременој синтаксичкој теорији називају реченични конституенти директно зависни од валенце глагола.

гвистичкој дисциплини, подели речи према пореклу и етимолошком речнику, на основу квалификатора анализира како је обрађено порекло 20 лексема у дескриптивним речницима српског језика. Указала је на грешке које су начинили лексикографи, груписала их у типове и покушала да пронађе узроке тих грешака. Критика је конструктивна, јер ауторка даје објашњења како је етимологија требало да буде обрађена, позивајући се на релевантну литературу. Другим речима, предлаже модел како убудуће лексикографи треба да приступе анализи порекла речи и које етимолошке информације треба унети у речник. Притом, ауторкини стручни коментари о кретањима анализираних лексема кроз језике, разумљиви чак и лаику, представљају узбудљиво путовање кроз време и простор и пружају увид у међујезичка укрштања и преплетања, чији се резултати виде у савременом језику.

У седмом поглављу *Квалификатори у српској лексикографији* (стр. 113–130) др Стана Ристић бави се маркерима којима се у описним речницима српског језика дефинише граматички и лексички статус лексеме, рефлектован из језичког система. Ауторка детаљно и систематично набраја граматичке, нормативне и функционално-стилске квалификаторе, тумачи њихово значење и позицију у оквиру речничког чланка и илуструје примену квалификатора на бројним примерима из РСАНУ. Занимљив је податак да је инвентар граматичких квалификатора сталан, а да број нормативних и функционалностилских из тога у том РСАНУ расте, иако се њима обележава маркирана лексика, које у језику има сразмерно мало у односу на немаркирану. Разлог томе су не само промене у лексичком систему услед унутрашњих и/или спољашњих фактора, него и тежња лексикографа за што прецизнијом диференцијацијом лексике. Односно, квалификатори су показатељи раслојености лексике по више критеријума (просторном, временском, социјалном, стилском, нормативном...), чији су се резултати, са изменама у друштвено-историјском поретку, али и са развојем науке о језику, мењали. На неколико примера показано је и да квалификовање лексема и уочавање суптилних разлика између лексичких слојева захтева не само језичку стручност већ и лексикографско искуство. Ауторка нарочито истиче да квалификатори у дескриптивним речницима српског језика могу бити водич за развијање културе изражавања и опхођења у говору и неговање сопственог стила у писању (стр. 129).

Сложеност лексикографског посла огледа се у дефинисању значења. О томе говори др Даринка Гортан-Премк у поглављу *Дефинисање у српској лексикографији* (стр. 131–139). Ауторка лексикографску дефиницију одређује као идентификацију семантичког садржаја реализоване лексеме у комуникативном акту (стр. 131), а тај садржај се рашчлањује на архисему, граему и семе нижег ранга. Код примарних значења простих, немотивисаних лексема, које чине фундаментални део лексике, какве су лексеме којима се означавају делови људског тела, уочава се „ди-

ректан номинациони однос између лексичке јединице и онога што је њиме означено“ (стр. 132), тј. произвољност језичког знака. Када су у питању секундарна значења, ауторка наглашава да је извориште за секундарна значења настала метонимијом и синегдохом архисема, док се метафорична значења индукују из сема нижег ранга. Што се тиче распоређивања значења у полисемантичкој структури, прво треба навести основно значење, па значења која су резултат метонимијске трансформације, затим значења настала синегдохом, а тек на крају метафорична значења. Овакав поступак дефинисања и начин распоређивања значења основа су у актуелној српској лексикографској пракси.

У наредном, деветом поглављу *Распоређивање значења речи у српској лексикографији* (стр. 141–153) др Милица Радовић-Тешкић наставља о централном питању у лексикографији – лексичком значењу. Ауторка најпре указује на међусобну зависност лексикологије и лексикографије, а потом се фокусира на задатке које лексикограф треба да испуни да би успешно обрадио лексему. Он треба „да уочи сва значења и нијансе значења одређене лексикографске јединице, да та значења прецизно, сажето и објективно опише у једном логичком хијерархијском поретку да би се уочила њихова развојна блискост и повезаност“ (стр. 145). Зар је то лако? Лаицима лексикографски посао делује једноставан и незахтеван јер они виде само решења, а немају представу о томе колико је лексикографу било тешко да до тог решења дође. Својеврстан изазов представљају полисемичне лексеме, код којих је потребно, сем утврђивања значења и значењских нијанси, и распоредити их. На примеру глагола *ћалићи се* ауторка је и демонстрирала све тешкоће и дилеме које лексикограф има приликом обраде такве лексеме. Ипак, поручује да, без обзира на муке које треба да истрпи, након урађеног посла лексикографа преплави задовољство, нарочито ако открије дотад непознато значење. Уз то, начин на који ауторка говори о лексикографском послу, с таквом љубављу и преданошћу, инспиративан је за будуће младе лексикографе.

Значењу је посвећено још једно поглавље – *Фигуративна значења у српској лексикографији* (стр. 155–165), чија је ауторка др Даринка Гортан-Премк. На почетку она, позивајући се на Ирену Грицкат, успоставља разлику између фигуративног значења и фигуративне употребе, а затим разматра употребу квалификатора *фиг.* у РСАНУ. Како наводи, „квалификатор *фиг.* јавља се у три случаја: први је случај када се *фиг.* ставља испред примера којима се илуструје фигуративна употреба лексеме у оквиру каквог основног значења, други је када се ставља испред кратке дефиниције исте такве употребе и трећи је када се ставља испред неких значења индукованих метонимијом, синегдохом и метафором“ (стр. 159). Дакле, у прва два случаја у питању је фигуративна употреба и ту квалификатор упућује на стилску метафору, метонимију и синегдоху, а у трећем случају је фигуративно значење и лексичка метафора, метонимија и синегдох. У наставку ауторка критички анализира обраде неких

лексема код којих је одређено значење обележено квалификатором *фш*. и указује на пропусте које су начинили лексикографи. Али, њена критика прелази у саветовање – даје упутства како треба правилно употребљавати тај квалификатор – и тако доприноси да лексикографска пракса буде боља и квалитетнија.

Мр Милена Јакић се у једанаестом поглављу, насловљеном *Парадигматски лексички односи у српским описним речницима* (стр. 167–193), бави метаанализом лексикографских чланака у РСАНУ да би увидела како је обрађена синонимија, антонимија и хипонимија. У *Упутствима за израду РСАНУ* дате су формалне ознаке за синонимију и антонимију (*син.*, односно *сушр.*) и регулисана је употреба и позиција синонима и антонима у оквиру дефиниције, а хипонимија се уопште не спомиње. Међутим, прегледајући 18 томова РСАНУ, ауторка је приметила да се квалификатор *син.* не употребљава у складу са *Упутствима* (његова употреба драстично опада од четвртог тома, а од дванаестог тома га уопште више нема), као ни квалификатор *сушр.* (учесталост његове употребе је нехомогена, што је у нескладу са сазнањима из других језика), а анализирајући обраду 56 најфреквентнијих именица, глагола и придева, запазила је да се синоними као део дефиниције или потпуна дефиниција јављају у нешто више од половине значења лексема, а да за многе испитиване лексеме није наведен антоним иако он постоји у лексичком систему. Недоследност у обради потврђена је и за хипонимију, тако што је проверавано да ли је наведен надређени или подређени појам у оквиру дефиниција за лексеме које спадају у категорије течност, насеље, орган, гас, возило, есцајг, дрво, животиња. На основу спроведене метаанализе ауторка предлаже допуну одговарајућих чланова у *Упутствима за израду РСАНУ* како би бележење садржинских парадигматских лексичких односа било сврсисходније. Такође, предочена је употреба још једне методе која се може користити паралелно са анализом језичког корпуса у лексикографској обради – анкетирање изворних говорника, јер се кроз њихова имплицитна знања може стећи увид у функционисање лексичког система и тако унапредити лексикографска пракса.

Лексикографски метајезик је једна од централних тема у теоријској лексикографији, а прожима се и са практичном лексикографијом. У складу са двоструком природом појма, др Ненад Ивановић је поглавље *Лексикографски метајезик у Речнику САНУ* (стр. 195–231) поделио у две целине. У првом делу се лексикографски метајезик дефинише и представљају се његове семиотичке функције (генерализација, супституција и апроксимација) на примерима из РСАНУ. Уводи се и појам метајезичке константе, под којим се подразумева део лексикографске дефиниције којим се експлицира ком семантичком концепту (нпр. квалитет/квантитет, агентивност, егзистенцијалност, темпоралност и др.) одређена лексема припада. Један тип метајезичких константи јесу речнички квалификатори и највише се о њима говори у другом делу. Аутор ус-

поставља круцијалну разлику између метајезичких константи и квалификатора на основу природе концепата на које упућују. Наиме, константе указују на семантичке концепте, који потичу из универзалног људског искуства, а квалификатори на лингвистичке концепте, који су резултат категоризације лексике на семантичком, прагматичком, стилистичком, терминолошком и др. плану (стр. 205–206). Затим се темељно и исцрпно објашњавају значења, функције и употребе квалификатора у различитим лингвистичким доменима (стандарднојезичком, стилском, појмовно-енциклопедијском, терминолошком, функционално-граматичком, дијалекатском и др.) на многобројним примерима из РСАНУ. На крају се даје табеларни резиме квалификације лексике у РСАНУ према домену, диференцијалном обележју у оквиру домена и употребљеном квалификатору. Познавање лексикографског метајезика и његових формализованих речничких образаца омогућава лексикографу да уобличи потпунију и прецизнију дефиницију, па је ово поглавље нарочито корисно за младе обрађиваче како би се усавршили у том послу.

При крају речничког чланка у дескриптивним речницима дају се фразеолошки изрази и управо њима се бави др Милорад Дешић у поглављу *Обрада израза у српској лексикографији* (стр. 233–247). С обзиром на то да термин *израз* поседује бројне синониме, аутор прво истражује шта се под њим подразумева у РСАНУ, Речнику Матице српске и *Фразеолошком речнику хрватскога или српског језика* Јосипа Матеша на основу информација датих у предговорима, упутствима и напоменама у наведеним речницима и закључује да се сва три речника у начелу слажу у погледу критеријума на основу којих се одређује шта је израз. Међутим, даља анализа показује да постоје разлике унутар и између речника на основу начела обраде и примене тих начела у самој обради. Разлике међу речницима су највеће у раздвајању фразеологизама од синтагми и пословица, будући да ових других у Матешиневом речнику уопште нема. Приликом анализе аутор је посебну пажњу обратио на стилистички и акценатски аспект израза, а разматра и однос устаљености и варијантности у оквиру одређених израза. Недоследност у обради донекле проистиче из неусаглашених сазнања у оквиру фразеологије, што у будућности свакако треба исправити. Фразеолошки изрази заслужују да буду наведени у речницима општег типа јер је у њима фиксирано колективно искуство и приказани су културни модели који владају у језичкој заједници.

О потреби да се српска практична лексикографија осавремени говори др Ненад Ивановић у поглављу *Рачунарске технологије у српској лексикографији (моћућности и њерсјективне)* (стр. 249–277). Аутор сматра „да ће лексикографски рад у будућности бити далеко интерактивнији, усмеренији на актуелно језичко стање и више окренут специфичним потребама и захтевима корисника“ (стр. 249) и тако мотивише неопходност да лексикограф овлада методама корпусне лингвистике и програм-

ским алатима који му омогућавају да свестраније анализира језичке узорке. На почетку се дефинише електронски корпус и представљају се његове основне одлике (обим и структура), а затим се на примерима показује како се корпус може претраживати помоћу конкорданцера и регуларних израза. Ипак, за лексикографски рад није довољан само корпус као збирка текстова, већ он треба буде анотиран, обележен лингвистичким информацијама, јер се тако брже и лакше добијају прецизнији и поузданији резултати за тражени упит. У наставку је демонстрирано како лексикограф може искористити корпус да би употпунио своја сазнања: анализом синтагматских спојева утврђено је да је дошло до померања конотације, и то у негативном смеру, код лексеме *режим* и до новог значења код лексеме *икона*, као и да се лексема *йобраїи* пре свега реализује у апстрактном домену. Такође, рад са анотатима донео је нове увиде у синтаксичко-семантичке реализације глагола *видети*. У вези са нескладом између речника и корпуса, аутор поставља интригантно питање – да ли лексикограф треба да се бави „лексикографијом *йоййомоїнуїом* корпусом“ или „лексикографијом *вођеном* корпусом“ (стр. 271)? Одговор на ово питање добићемо у (скоријој) будућности. При крају се разматрају предности електронских речника, и то на три плана: претрага садржаја на основу упита корисника, визуелно представљање резултата претраге и интеракција са корисницима. На основу свега изнетог јасно је да је пред српском лексикографијом велики изазов у погледу дигитализације и примене рачунарских технологија.

Последње поглавље у монографији, *Будућност српске лексикографије* (стр. 279–285), написала је уредница, др Рајна Драгићевић. Ауторка наводи два предуслова за даљи просперитет српске лексикографије: побољшање статуса српске лексикографије, и то од стране надлежних научних органа и тела, и дефинисање корпуса српског књижевног језика. Наведени предуслови омогућиће да се заврше започети послови (пре свега, мисли се на завршетак РСАНУ) и отпочну нови, попут израде посебних и специјалних речника, који се у релативно кратком времену могу објавити управо захваљујући опсежној обради и опскрбљености бројним језичким информацијама у РСАНУ, али и другим дескриптивним речницима српског језика. Такође, у поглављу се подвлачи нужност усаглашавања начина рада у српској лексикографији са савременим лексикографским праксама. Будући речници српског језика треба да буду такви да корисник брзо и лако пронађе тражену реч и да она буде приказана сликовито и ефектно (односно, треба унапредити досадашњу праксу по којој се реч приказује само линеарно). Речју, речници треба да буду предусретљиви према својим корисницима. Сусрет речника и корисника речника биће нарочито олакшан када речници српског језика буду у електронској форми, што је будућност како светске тако и српске лексикографије.

Монографија је вишеструко корисна. Пре свега, то је приручник из лексикографије за студенте филолошког и лингвистичког усмерења, у коме се они могу информисати о тој дисциплини и делатности (њеном развоју, начину рада, предностима и манама таквог посла, перспективама које су пред њом). Такође, то је стручан водич за младе лексикографе, који су се до сада за свој посао обучавали сами, на својим грешкама, а од сада се могу руководити општим упутствима датим у овој монографији. На крају, због питког језика и пријемчивости излагања, монографија се препоручује и широј јавности како би се упознала са лексикографским радом.

Српска лексикографија у теорији и пракси указује на сложеност лексикографије и њен дуалитет. Дијалектика између теорије и праксе, сумирана у наслову, видљива је у сваком поглављу (додуше, понегде између теорије и праксе у оквиру саме лексикографије, а понегде између лингвистичке теорије и лексикографске праксе). Ипак, рекло би се да се предност даје лексикографској пракси јер она поспешује развој теорије. Сем тога, пракса је у монографији заступљенија: аутори отворено говоре о тешкоћама у лексикографском послу и постављају бројна питања од важности за лексикографску праксу. А самокритичност је индикатор сталног напретка; овакав приступ чини да се лексикографија, посредством својих представника, непрестано осавременује и усавршава.

Надамо се да ће се статус српске лексикографије поправити у скорој време и да ће се чешће покретати лексикографски пројекти. Јер, како завршава монографију уредница: „Велике су потребе српске лексикографије. Треба видети какве су могућности и полако их остваривати, онолико колико се може“ (стр. 284).

*Ана Ј. Барбањесковић**

* ana.b.lin@gmail.com

Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас*
(социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)

Обиман рукопис монографије др Митре Рељић *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)*¹ подијељен је у десет глава: 1. Увод, 2. Друштвеноисторијски корени проблема, 3. Славофоне заједнице на Косову и Метохији – њорекло, етноними и лингвоними, 4. Типологија проблема, 5. Територијално распрострањење и број корисника српског језика, 6. Функционална неравноправност језика и комуникациска изолацијеност славофоних њоворних ѡредставника, 7. Социолингвистичка ситуација – дефиниција, 8. Идентификација, 9. Ставови ѡрема језику, 10. Уништавање ѡисане језичке баштине. Поред овога, монографија садржи и Закључак, Цитирану литературу, Изворе и Прилоге (анкете и илустрације). Овдје морамо скренути пажњу на Цитирану литературу: на једном мјесту је сабрана импозантна литература, коју је аутор монографије др Митра Рељић користио. Сам овај списак од око 350 библиографских јединица различитих, и тематски, радова многих домаћих и свјетских аутора свједочи о томе колико темељито се она спремила за израду ове монографије.

Свако поглавље је испарцелисано на потпоглавља, а њихови наслови врло прецизно најављују сам садржај. Зато ћу их, из рационалних разлога, овдје навести умјесто мога описа ових поглавља, који би нужно био опширнији.

Прво поглавље: 1.1. Предмет и оквир истраживања, 1.2. Циљ истраживања, 1.3. Методолошки ѡрисуй; Друго поглавље: 2.1. Етнојезички и верски односи на Косову и Метохији у оквиру средњовековне Србије, 2.2. Етнојезичке и верске ѡриликe на Косову и Метохији у ѡериоду Османског царства, 2.3. Два ѡоледа на свету; Треће поглавље: 3.1. Срби, 3.1.1. Неки из корѡуса међуѡородичних и међуѡрујних назива Срба на Косову и Метохији, 3.1.2. Међусобни етноназиви Срба и Албанаца у контексту најновијих српско-албанских односа, 3.1.3. Именовање стандардног језика и локалних ѡвора, 3.2. Етнолингвистичке ѡрује, 3.2.1. Гораци, 3.2.2. Муслимани и Бошњаци, 3.2.3. Торбеши, 3.2.4. Нашинци, 3.2.5. Славофони Албанци, 3.2.6. Хрвати (сѡр. Јањевци и Лейничани);

¹ Српска академија наука и уметности, Посебна издања књига DCLXXIII, Одељење историјских наука, Књига 30; Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Београд – Косовска Митровица, 2013, стр. 363.

проблема, или исцрпно обрађују строго одређена питања из домена етнолингвистике, односно она која се односе на карактерологију говора конкретних места и области, преглед оноματοлошке грађе, запажања из домена историје језика, обраду различитих писаних докумената и сл.

Циљ овога рада јесте да поступком социolingвистичког и лингвокултуролошког посматрања осветли размере, узроке и последице страдања српског језика током прве деценије 21. века. И само евидентирање проблема у овом раду представљаће упечатљиву слику кулминације дуготрајних језичких и етничких противуречности која би могла понукати размишљања у правцу темељитијег сагледавања целокупне спољашње и унутрашње историје српског језика на простору Косова и Метохије. Њихова даља разрада понудиће читаву лепезу социolingвистичких и лингвокултуролошких феномена те, верујемо, иницирати нова питања у домену различитих других лингвистичких дисциплина попут психolingвистике, антрополошке лингвистике, социјалне психологије, теolingвистике и др.“ (стр. 18).

За разумијевање феномена уништавања српског језика и свега што је на њему настало на Косову и Метохији последњих деценија прошлог и прве деценије 21. вијека, да кажемо – на крају историје, било је потребно испитати ситуацију на овом терену кроз раније вијекове – да би се видјело шта је узрок томе да је Косово и Метохија од „некад најписменије српске области“ малаксавало, губило снагу за одржање, дошло у стање „рањивости српског језика“ (15). Сагледавајући свестрано прилике, Митра Рељић почетке пропадања српског језика везује за османски период: „Зачеци егзистенцијалне несигурности и функционалне стагнације српског језика непосредно се везују за период османске управе која је, омогућивши територијално ширење албанског етничког корпуса и присилно расељавање српског становништва, из темеља изменила демографску мапу Косова и Метохије“ (15). Основни разлог за слабење српског језика у томе периоду јесте пустошење српског становништва под турским терором и Велика сеоба 1690. године, чиме су створени услови за све друге појаве које су слабиле језик. На једној страни значајно смањен национални корпус, губитак предводника, свештенства и монаштва, писменог дијела народа, повећан број инородног и инојезичког и иновјерног становништва – утицали су негативно на језик. Насупрот етничке вјерске и језичке разноликости и суживота с толеранцијом у вријеме пријеосманских освајања, ситуацију на КиМ у османском периоду карактерише етничка вјерска и језичка различитост с нетолеранцијом, што води нетрпељивости, мимикрији... У предосманском периоду већинско и доминантно становништво су Срби, у османском периоду Срби су обеспревљени, те прогонима, убиствима и сеобама све слабији. У овоме периоду српско становништво слаби и сталним притисцима који воде један број српског народа на промјену вјере или нације, на прихватање другог језика, долази до стварања разних мањих етничких гру-

пација. Сва та преименовања су крњила српски национални, често и језички корпус. На крају овог поглавља Митра Релић истиче: „Није тешко претпоставити да је српско становништво Косова и Метохије будући настављено у непосредној близини духовног средишта српске средњовековне државе, краљевских престоница и економских центара попут Новог Брда, несумњиво имало прилику за културни, економски и сваки други напредак“ (70), с чиме се није тешко сложити. Разматрање ове проблематике представља се у поглављу три: *Славофоне заједнице на Косову и Метохији – њорекло, еџноними и линџвоними*. Ту се прво детаљно говори о статусу Срба и њиховог језика у систему Османског царства, а затим се говори о другим етнолингвистичким групама – Горанцима, Муслиманима и Бошњацима, Торбешима, нашинцима, славофоним Албанцима, Хрватима и њиховим језичким приликама. Четврто поглавље носи назив *Тиџолоџија џроблема*. Ту аутор монографије говори о врстама проблема који су од значаја за стање српског језика: опште стање језика, при чему се разматра и територијална распрострањеност и број говорних представника и видљивост језика, официјелни статус. Формално српски језик јесте у службеној и јавној употреби напореџо с албанским – према одлуци међународне заједнице, али он је угрожен јер нема ништа што би га чинило равноправним: протјеран је из градова, протјерано је писмено становништво; посљедица тога је нужно слабљење језика. Сљедећи проблем јесте однос иностраних и албанских власти према српском језику, који се карактерише насиљем над језиком. На крају је проблем уништавања записа и натписа. У посебном, петом поглављу говори се о садашњој територијалној распрострањености српског језика на КиМ. Уочљива је и територијална смањеност српског језика и вишеструко смањен број говорника, због прогона српског становништва послџе НАТО агресије на Србију и ову њену покрајину; томе аутор приџодаје и појаву нових глотонима на овим просторима. Бројчано смањивање језика и сужавање територије на којој живи, посебно прогон из градова, те преименовање српског језика у босански негативно дјелује и на статус српског језика.

У шестом поглављу се говори о функционалној неравноправности језика и комуникацијској изопштџености славофоних говорних представника. Јесте цивилна мисија УН, истиче Митра Релић, одмах по доласку формално уредила употребу језика, и српског, али то у пракси нема никаквог значаја, што се свуда види на територији Косова и Метохије. Митра Релић наводи многе примјере за прогон српског језика, за небригу и цинизам припаџника међународних власти, а често у пракси та „пажња“ је могла само донијџети зло српском стновништву – нпр. обиљежавање српских станова (181). Као што је раније у Османском царству било на дјелу прикривање припаџности хришћанској вјери, криптохришћанство, данас је на дјелу криптоглосија, прикривање језичке припаџности, о чему се такође говори у овоме поглављу. Посебно, седмо, поглавље посве-

тила је Митра Рељић опису социолингвистичке ситуације. На Косову и Метохији данас изговорена ријеч може говорника да учини жртвом: да га препознају да није припадник албанског народа или неке заједнице коју ови нису осудили. У том поглављу аутор детаљно пише о појави диглосије, говори о диглосији код Срба у средњем вијеку користећи се релевантном литературом. Потом говори о диглосији у језичкој пракси косметске популације словенског поријекла, говори о конкретним случајевима потискивања неког локалног словенског језика под албанским притисцима, нпр. повлачење словенског језика „равачког“ ораховачких Албанаца (209). Посебно је занимљива проблематика обрађена у осмом поглављу, које носи наслов *Идентификација*. Митра Рељић пише о проблемима идентитета славофоних заједница на Космету. Ово питање аутор разматра с погледом на међуоднос језик–нација–конфесија. Прије сагледавања данашње ситуација на Косову и Метохије Митра Рељић је подробно размотрила овај проблем савременог свијета изобилно користећи и коментаришући релевантну домаћу и страну литературу. Косметску ситуацију је приказала на примјерима Ораховца (равачки), Горње Реке (губитак језика а очување вјере), горанског идентитета (приписују себи посебност уз посебну оданост своме, горанском језику, а потом српском књижевном језику) и примјеру Средачке жупе (Муслимане данас подвргавају бошњачењу, намећући им и корекцију српског језика у складу са стандардом који су створили босанскохерцеговачки Муслимани/Бошњаци). Овај детаљни опис Митре Рељић је показао да се ситуација на Космету не уклапа у познате стереотипе о идентитету и његовоме мијењању. У деветом поглављу испитивани су ставови према језику, и ту је ријеч о ставовима словенофонских становника према језику: а) ставови према локалном говору и српском стандардном језику, б) ставови према другим језицима, в) ставови према албанском језику. Може се и овдје истаћи незаинтересованост носилаца српског језика за албански језик и његово учење, што није новијег датума. Аутор детаљно истражује разлоге за такав став, најкраће – он је утемељен на вјековним односима између Срба и Албанаца на Космету, како се то и наглашава у закључку овог поглавља: „Узроке предочене перцепције албанског језика није тешко сагледати; она у највећем представља суров, и никоме користан, одговор на све оно што је током историје, а посебно протекле деценије подносио српски народ на Косову и Метохији“ (294).

У десетом поглављу књиге Митра Рељић пише о уништавању српске писане језичке баштине. У првом дијелу поглавља говори о уништавању књижних фондова, записа и натписа. У другом дијелу се говори о уништавању српске језичке баштине на гробљима. Овај завршни чин уништавања трагова српског живота на Косову и Метохији у присуству европских чувара говори не само о крају цивилизације на Космету него и о сумраку европске цивилизације. Најпримјереније је да овдје пренесемо цитат који на почетку овог поглавља Митра Рељић наводи „Описују-

ћи у својим успоменама са Космета кулминацију страдања породице Николић из Урошевца – мајке Данијеле и њених кћери Сантипе и Љиљане марта 2004. године, Иркиња Мери Волш, између осталог, пише: Осим личне трагедије породице која је остала без дома, губитак куће значио је и губитак њихове библиотеке са 18000 књига, великог броја скупочених музичких инструмената и једне Ћотове слике Богородице непроцењиве вредности. Са њима су у пламену нестали и последњи трагови европске цивилизације у Урошевцу“ (295).

На крају је Митра Рељић све описано, показано и доказано свела у Закључак (315–328). Закључак почиње суморном констатацијом: „Ретка су подручја на географској мапи света са којима се историја тако сурово поиграла као што је то са Косовом и Метохијом. Некад привредно, економски и културно најразвијенија српска област са завидним бројем писмених људи, данас је поприште криминала, трговине људима и деловима људског тела – моралног, цивилизацијског и сваког другог посрнућа. Следствено таквом историјском усуду, након средњовековног процвата, овај део српске земље заобишли су сви каснији културни, духовни, грађитељски и ини препороди; на развалинама некад блиставе културе и архитектуре опстаје још покоји од најстаријих манастира који немо сведоче о највишим дOMETИМА сликарског и грађитељског умећа немањићких Срба и подсећају на безмало миленијумски временски зјап, културни, духовни и материјални пад“ (314).

Комбинација социолингвистичког и лингвокултуролошког приступа проблему омогућила је да се дефинисани проблем свестрано истражи, што је захтијевало понирање и у историјску прошлост Балкана, и посебно прошлост Косова и Метохије кроз вијекове. Тако из поглавља у поглавље аутор нас је провео и кроз вијекове и кроз све невоље и недаће с којим је српски народ живио на Косову и Метохији, које су увијек имале негативне последице и по српски језик, као једно од основних обиљежја и стубова српског националног бића, поред српске православне вјере и њене цркве. Тако се пред читаоцем отвара слика живота на овој територији у различитим историјским периодима, у различитим вијевковима, преплитање и смјењивање различитих утицаја и у вези с тим положај српског народа и других етничких група које су ту живјеле – и кроз вијекове у којим Срби нису били у ситуацији да много утичу на свој статус, али и у деценијама 20. вијека, када је овај дио српске територије укључен у српску државу. Нажалост, у овом периоду не само да није заустављено вјековно пропадање српског народа него је и продужено, некад и радикализовано. А зашто се наставило пропадање српског народа на Космету и послјије Другог свјетског рата, др Митра Рељић прецизно образлаже. Као прво, чим је српски народ завршио са ослобађањем земље својим највећим учешћем и страдањем у рату, он је постао сувише велики, па је издијељен по републикама и покрајинама. По завршетку Другог свјетског рата, објављено је то пре двадесетак година, Србима

који су побјегли испред смрти фашиста и балиста био је забрањен повратак на Косово и Метохију. У овој покрајини Срби су, одвојени покрајинским границама и институцијама и од остатка српског народа у Републици Србији, били препуштени локалним властима, гдје су албански политичари наставили да проводе раније створене програме албанизације Космета. То су и озаконили уставним одредбама из 1974. године. Све више је смањивано штампање књига и других публикација на српском језику – све до свођења дневне штампе на један лист; уџбеници на српском језику постају много скупљи од оних на албанском, наставни програми српског језика и књижевности били су тако лоши да се уз њих српски језик све више запуштао, урушавао, помјерао на маргине. Готово све што се у једном друштву дешава уз употребу језика рађено је тако да се српски језик потискује, маргинализује, извитоперује, обogaљује, одваја од остатка савременог српског језика.

Тако је дугогодишњим дјеловањем албанских сепаратиста на албанизацији Космета и великом небригом српског друштва, посебно последице Другог свјетског рата, српски језик на Космету на крају 20. и почетку 21. вијека био запуштен, изолован од цјелине српског књижевног језика, сталним притисцима и тјерањем српског народа на исељавање смањиван и у виду српских народних говора. Најтеже страдање било је након НАТО бомбардовања Србије и издвајања ове покрајине из Србије. А онда је у овом периоду успиједило и уништавање српске језичке писане баштине, да би се уништили и трагови о постојању српског народа и језика и на њему стваране баштине.

Исход свега, тј. данашње стање, коме воде вијекови српске историје, и прошли вијек српске неодговорне политике према својој колијевци, Митра Рељић сажето представља на следећи начин: „Данашњи проблеми српског језика у овом делу Србије – територијално распрострањење и број говорних представника, језички сепаратизам, (не)видљивост српског језика, рурализованост, низак ниво знања језика и знања о свом језику, језичка мимикрија итд., добрим делом су последица и неадекватне и стихијски вођене (ако је уопште било) језичке и сваке друге политике, која је слабо или никако узимала у обзир специфичности етничког састава косметског становништва и његовог језичког понашања, политичке, економске и друге прилике у којима живи. Етнојезичка колебљивост и притајеност, све до њене најекстремније манифестације – криптоглосије, одувек је била показатељ општег незнања, осећаја остављености и непрепознавања властитог ослонаца. Озбиљне државе у рубна и најугроженија подручја увек шаљу своје најстручније и најморалније људе. Код нас је обрнуто – ослонац за решавање питања опстанка народа и језика тражи се у ономе што је једва претекло“ (237). Да ли је могуће зауставити пропадање српског језика на Косову и Метохији прије него што му дође крај на томе простору. Митра Рељић не губи танку наду. Позивајући се на не тако давно изнесен став проф. Предрага Пипера да је ну-

жно да држава оформи тијело које ће се систематски и дугорочно бавити језичком политиком у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика, са САНУ, Матицом српском и другим мјеродавним установама и појединцима – она предлаже да се у оквиру таквог тијела образује посебна комисија за Косово и Метохију. И набројане институције и поједини лингвисти су више пута такву потребу истицали. Више пута сам и сам писао и говорио да је у одговорној држави језичка политика у самом центру националне политике. Још, нажалост, ови наши предлози нису озбиљно разматрани.

Истичујући, на крају, велики значај овог дјела, вриједног сваке похвале, желим да изразим и своје жаљење што су поражавајуће чињенице које су у књизи изнесене dobrim дијелом и резултат наше државне и националне неодговорности различито манифестоване у различитим временским периодима 20. вијека. Послије читања књиге остају грк укус и туга, који нам не дозвољавају да и са зером увјерења напишемо оно што је написао литерарни хроничар судбине оног дијела Срба са Космета који су испред турског терора кренули у Велику сеобу, гинули и ратовали за туђу царевину, борили се за своја национална и вјерска права, обећана па слагана, спас видјели у потрази за новом отаџбином у православној Русији:

Има сеоба.

Смрти нема.

*Срејто Танасић**

Институт за српски језик САНУ
Београд

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Срето Танасић, *Синѿакса ѿасива у савременом срѿском језику*

1. Књига *Синѿакса ѿасива у савременом срѿском језику*¹ резултат је ауторовог дугогодишњег бављења темом која је садржана у самом наслову, а која се сматра безмало једном од најкомпликованијих области синтаксе, која се отуда у научним истраживањима избегава, а теорије о пасиву старе читав век прихватају се и понављају у граматикама без осврта на стање у савременом језику. Овде су сабрани ауторови радови објављивани током дужег временског распона, а два нова рада се сада први пут штампају, како је наведено у Уводној речи. Већ на самом почетку Танасић релативизује деценијама истицану чињеницу да пасив није карактеристичан за српски језик, наводећи да се број пасивних конструкција у савременом језику све више повећава. Његова проучавања заснована су на теорији пасива као врсте глаголске дијатезе, успешно примењиваној у славистици, коју су засновали представници лењинградске школе седамдесетих година прошлога века. Поред тога, аутор је у новијим радовима прихватао и неке друге теоријске поставке које је сматрао релевантним, попут теорије о референцијалности/нереференцијалности глаголске радње.

Књига је конципирана тако да се не мора читати од корице до корице, већ по поглављима. Чине је две велике целине, где прва носи поднаслов *Пасивне констѿрукције са ѿѿрѿним ѿриѿјевом*, док друга није посебно насловљена, већ се у оквиру ње налазе различити радови који се тичу: пасивних конструкција и њихових односа са референцијалношћу/нереференцијалношћу, исказивања агенса, као и међуодноса пасивних и обезличених реченица, те обају типова пасивних конструкција.

На самом почетку, у Уводу, аутор прегледно наводи досадашња истраживања пасива у нашем језику и различита схватања граматичара у вези са временским значењима конструкција *ѿрезени ѿлаѿола биѿѿи + ѿѿрѿни ѿриѿев*, одн. *ѿерфекаиѿ ѿлаѿола биѿѿи + ѿѿрѿни ѿриѿев*. У њима је уочено двоструко значење трпног придева, важност глаголског вида за одређивање временскога значења конструкције, као и категорије прела-

¹ Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2014, 259 стр.

зности глагола. С. Танасић прихвата дефиницију пасива коју су дали Лењинграђани, а за српски језик нешто допунила Ксенија Милошевић.

2. Аутор се у овом раду бави конструкцијом *йрезенїй глагола бийи* + *йрїни йридев* (означеном као: Коп₁ конструкција), коју посматра на грађи из штампе – тј. на предлошку новинарског стила, са циљем да покаже какву улогу имају пасивне конструкције у њему и које категорије утичу на формирање њиховог значења. Ово је први пут да се таква конструкција изучава на наведеном корпусу. Грађа је разврстана у зависности од вида глагола од којег је настао трпни придев. Конструкције са трпним придевом од перфективних глагола одвојене су на основу семантике глагола, док у другим случајевима ова подела није експлицитно вршена.

Главни поднаслови првог дела књиге су: I – Коп₁ конструкције: 1) Коп₁ конструкције перфективних глагола, 2) Коп₁ конструкције имперфективних глагола, 3) Коп₁ конструкције двовидских глагола; II – Агенс у пасивним конструкцијама; III – Закључак. У оквиру овог дела говори се и о Коп₁ конструкцијама са декомпонованим предикатом, као и о овим конструкцијама без помоћног глагола. Символи који се у раду јављају растумачени су на самом почетку књиге, али се у току основног текста њихова значења јављају у заградама, што додатно олакшава разумевање написаног.

Најпре је дата анализа пасивних конструкција са трпним придевом насталим од перфективних глагола, којима припада највећи број примера из наведеног корпуса. Ове конструкције разврстане су и анализиране по одређеним класама глагола, чија семантика понекад утиче на формирање копулативно-адјективног (А) или пасивног (Б) значења. Аутор на самом почетку наводи услове под којима се реализују и једно и друго значење копулативних конструкција и током анализа у раду он ће наведене услове пратити, те утврђивати и коментарисати њихово постојање. Ти услови су стожер око кога се развија аналитички поступак у раду, односно у првом делу књиге. За пасивно значење КОП предиката кључни је неки од момената: 1) лексичкосемантичка категорија глагола, 2) присуство компоненте динамичности у реченици (Д), 3) време и вид корелативног глагола у сложеној реченици, 4) логичкосадржајни моменти (контекст). За ове пасивне конструкције прецизно се утврђује тип радње коју илуструју, па се тако издвајају четири основна значења: 1. антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости (Б₁ тип), 2. антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи (Б₂ тип), 3. антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи или ситуацији (Б₃ тип), 4. перфективна радња која се догађа за време прошле имперфективне радње или ситуације (Б₄ тип). Услови чија оствареност указује на адјективну (А) вредност копулативне конструкције наведени су тако да се посебно издваја случај просте и случај сло-

жене реченице. Копулативно-адјективна вредност у простој реченици остварује се ако: 1) партицип пасивни није настао од прелазног глагола или се не осећа веза са глаголом од којег је изведен (А I тип), 2) у предикату уз партицип стоји придев, именица, прилог или радни придев у адјективној функцији (А II тип), 3) прилошка одредба времена указује на имперфективни вид КОП предиката са партиципом пасивним од перфективног глагола (А III тип). Када је реч о сложеној реченици, А вредност КОП конструкције биће реализована такође ако се 1) у независној реченици простим реченицама представљају елементи неке ситуације који припадају истом времену или у низу простих независних реченица (А₁ тип), 2) у сложеним реченицама манифестује временски паралелизам радњи које износе просте реченице (А₂ тип), 3) зависним реченицама са КОП предикатом представља временски оквир неке перфективне радње (А₃ тип), 4) при опису сложене ситуације која припада истом времену напоредо употребљавају КОП предикати и предикати са именским делом (А₄ тип).

Након истакнутих услова аутор прелази на анализу саме грађе. Као што смо навели, у оквиру глагола који означавају перфективну радњу, подела је даље извршена по критеријуму семантике глагола од којег је настао трпни придев. То су: трансформативни глаголи (именују радње чијом се реализацијом дешавају промене на објекту радње), креативни глаголи (радња чијом реализацијом настаје објекат), деструктивни глаголи (радња чијом се реализацијом уништава објекат), глаголи кретања (радња чијом реализацијом долази до промене места објекта), глаголи опажања, интелектуалних радњи и говорења, као и глаголи интерперсоналних односа. За сваку групу глагола наводе се типови КОП конструкција које се јављају у грађи и сваки од њих потврђен је великим бројем примера. Тако се, на пример, за трансформативне глаголе истиче да је пронађен сваки од типова пасивних конструкција – оне се наводе редом, документују и образлажу. Поред њих, остварује се и А значење, како у простим, тако и у сложеним реченицама, али се некада од ових глагола јављају и такве КОП конструкције које се употребљавају и са једним и са другим значењем (АБ). За сваку семантичку групу глагола аутор примењује исти методски принцип: издваја значења конструкција и њихове типове, често прецизно наводећи број примера који их илуструје. Отуда је структура рада прегледна и јасна, излагање логично и језгровито, са мањим и заокруженим смисаоним јединицама које се нижу и стичу у садржајне целине вишег реда. Показало се да се у језику штампе углавном реализује пасивно значење КОП конструкција, а да се једино конструкције са трансформативним глаголима јављају подједнако са копулативно-адјективним и пасивним значењем. Поред семантике глагола, битну улогу у одређивању смисла конструкције игра контекст.

Посебно се анализирају КОП конструкције са декомпонованим предикатом. Већина њих има пасивно (Б) значење. Постојање декомпо-

нованог предиката у оквиру КОП/Б конструкција подржава њихова заједничка карактеристика – деагентизација, односно анонимизација радње, која доприноси карактеру институционализованости, што је одлика новинарског стила. Аутор посебно истиче случајеве кад конструкција са декомпонованим предикатом има предност, на које до појаве овога рада у нашој лингвистици није указивано, па се декомпоновање представља као вид изражајних могућности које се остварују у оквиру такве конструкције.

КОП конструкције без помоћног глагола ретко се јављају у новинским текстовима. Истиче се да је грађа показала да су оне честе само у насловима, због карактера неочекиваности и изненађења, где могу имати и копулативно-адјективно и пасивно значење.

Након тога, аутор прелази на копулативне конструкције са трпним придевом насталим од имперфективних глагола, за које има много мање потврда, те се оне не разврставају даље по семантичким групама глагола. Већина примера из грађе има пасивно значење (Б) и за њих се прецизније одређује тип радње коју илуструју. Када је реч о адјективном значењу конструкције (А), грађа доноси само један пример, али се аутор позива на претходна истраживања, те објашњава и случајеве КОП/А конструкција имперфективних глагола, минуциозно их поредећи са истим конструкцијама перфективних глагола. Такође, аутор се посебно задржава на понашању алимитативних глагола, осврћући се на рад Ксеније Милошевић, која истиче како они могу, са једне стране, исказивати пасив презента и, са друге, садашњу особину предмета који је представљен именицом и у служби је субјекта реченице. Грађа из штампе показала је, међутим, да ови глаголи остварују значење пасива перфекта (док за пасив презента није пронађена ниједна потврда), као и особине субјекта, за коју је специфично да се никада не може осамосталити од радње која проузрокује ту особину. У складу с резултатима анализе грађе он отвара питања која се намећу у вези са пасивом презента алимитативних глагола и даје на њих опширне одговоре. Упоредо се посматра улога рефлексивне и партиципске конструкције у формирању пасивног значења, те се закључује да се пасив презента свих алимитативних глагола гради рефлексивном (СЕ) конструкцијом, док партиципске конструкције ових глагола имају значење пасива перфекта и садашње особине субјекта.

У даљем тексту говори се о понашању двовидских глагола у КОП конструкцијама, где они имају само један вид, најчешће перфективни. Аутор потом излаже на које се начине може одредити видска вредност глагола у конструкцији, истичући и проблеме и недоумице у неким случајевима када је тешко утврдити да ли се ради о пасивном значењу са имперфективним глаголом или адјективном значењу КОП конструкције са перфективним глаголом.

Последња тема о којој аутор излаже у првом делу књиге јесте исказивање агенса у пасивним конструкцијама. Иако се он ретко јавља, бу-

дући да је валенца за агенс у пасивним конструкцијама слаба, објашње-ни су начини на које се агенс може представити: конструкција *од* (*сипра-не*) + генитив или контекстуално. Неретко изостављање агенса из пасив-них конструкција подржано је природом новинарског стила: анонимиза-ција и институционализованост радње о којој је реч.

Танасић у самом закључку о овом делу износи важност проблема синтаксе пасива у савременом језику и чињеницу да се она почела де-таљније разматрати тек последњих година 20. века. Он истиче основне резултате свог истраживања, издвајајући, још једном, начине и средства помоћу којих се долази до значења КОП конструкција, која наши ранији граматичари нису разликовали, што је доводило до контрадикција и за-блуда у научној литератури о пасиву. Тако су се у раду као релевантна средства за одређивање значења КОП конструкција издвојили: прило-шка одредба за време, контекст, семантика глагола од којег настаје трп-ни придев, вид глагола, као и семантика именице која је у функцији син-таксичког субјекта. Резултати показују да је највише КОП конструкција у грађи (на којој се овом приликом први пут испитује пасив) формирано од перфективних глагола. Већина конструкција има пасивно значење, те отуда, закључује аутор, не можемо прихватити уобичајена тврђења о реткој употреби пасивних конструкција у српском језику, будући да је-зик штампе данас заузима значајно место у свакодневној језичкој мани-фестацији.

3. Други део књиге конципиран је тако да су у њему сабрани ауто-рови радови у вези са пасивним конструкцијама који су настајали током дужег периода. Ту је реч о конструкцијама за исказивање референцијал-них и нереференцијалних садашњих, прошлих и будућих радњи, о опо-зицији референцијалност/нереференцијалност, односу између пасивног *се* и повратног *се*, односно проблемима бележења и обраде глаголских лексема и трпних придева у великим речницима српскога језика. Аутор истражује и облик инструментала у пасивним конструкцијама, те изри-цање агенса. Пореди се однос рефлексивне и обезличене реченице, као и однос рефлексивног и партиципског пасива.

Када је реч о исказивању пасива садашње ситуације, избор кон-струкције зависи од тога да ли је радња референцијална или нереферен-цијална. Показује се да се пасивни презент референцијалне радње иска-зује искључиво СЕ конструкцијама, док се у случају нереференцијалних радњи поред СЕ конструкција користе и конструкције са глаголима *би-вајти* и *бијти* (*будем*) и трпним придевом. Све три конструкције за иска-зивање садашњих нереференцијалних радњи користе се у различитим функционалним стиловима, али је СЕ конструкција најфреквентнија.

У следећем одељку говори се о пасивним конструкцијама у вези са референцијалном и нереференцијалном прошлости. И у једном и у другом случају пасив се исказује КОП и СЕ конструкцијама, с тим да су рефлексивне конструкције ређе, а у случају нереференцијалне прошло-

сти више пута се истиче доследна употреба имперфективних глагола. Аутор овде представља додатне конструкције које служе искључиво за представљање нереференцијалне прошлости: 1) перфекат глагола *бива-ићи* + трпни придев, 2) пасивни потенцијал и 3) потенцијал у оквиру СЕ конструкције. За сваку наводи примере и показује да само прва од њих нема паралелу међу активним конструкцијама.

Исцрпна разматрања дају се и у вези са исказивањем пасива референцијалне/нереференцијалне будућности. Посебно се посматрају случајеви са пасивом футура I, а посебно са футуром II. Нарочито је интересно запажање у вези са пасивом футура II, где Танасић увиђа пропуст наших ранијих граматичара који су тврдили да је облик пасивног футура другог (*будем био* + трпни придев) категорија у нестајању. Отуда се овај облик потпуно апстраховао у граматикама. То је био став Михаила Стевановића, а потом и потоњих лингвиста. Наиме, он је презент глагола *бији*/*будем* + трпни придев сматрао обликом футура егзактног. Покушај граматичара да утичу на језичку норму супротно од језичке стварности Танасић оцењује негативно, будући да трочлана конструкција пасивног футура II и даље живи у језику, што документују бројне потврде. Уосталом, ова конструкција има потпуно валидно место у језичком систему: како се пасивни футур I гради од футура I глагола *бији* и трпног придева, аналогно, пасивни футур II гради се од футура II глагола *бији* и трпног придева. Обе ове конструкције су трочлане. Форма презент глагола *бији*/*будем* + трпни придев представља пасивни презент, чији је примарни домен употребе нереференцијална садашњост. Аутор засебно издваја и објашњава случајеве његове употребе, додајући да пасивни презент никада не може бити (и) пасивни футур II, чак и кад би овај потпуно ишчезао из језика, као што је случај када је реч о активним формама. На том месту професор сугерише интервенцију у савременим граматикама на плану пасивног облика футура II.

Посебну пажњу аутор у следећем раду посвећује вези између семантичко-синтаксичке интерпретације предиката са трпним придевом од свршених глагола и опозиције референцијалност/нереференцијалност. Показује како се на плану прошлости нереференцијалне ситуације исказују глаголима несвршеног вида, па отуда индикатори нереференцијалне ситуације исказане предикатом са трпним придевом од глагола свршеног вида истовремено указују на то да трпни придеви имају вредност обичног придева, те да се пасивна дијатеза не остварује. Са друге стране, пошто се имперфективним глаголима исказују и референцијалне и нереференцијалне радње, тј. ситуације, чињеница да се трпним придевом од имперфективног глагола у предикату исказује нереференцијална радња, тј. ситуација, ништа не казује о семантичкој вредности трпног придева, па се не зна да ли је пасивна дијатеза остварена или није.

Такође, Танасић у књизи указује и на проблеме на које наилази лексикограф приликом обраде глагола, а који се тичу пасивне дијатезе.

Они су последица чињенице да су конструкције којима се исказује пасив хомонимичне. Поред глагола, проблем представља и навођење трпних придева – када се они наводе за илустрацију глаголског значења, а када се сматрају правим придевима, па се наводе као посебна одредница у речнику. Нарочито се упућује на проблем утврђивања дијатезе када се у реченици нађе елемент *СЕ*. Истовремено се, са друге стране, истиче важност прецизног утврђивања дијатезе, која се огледа у значају одабира правих примера за илустрацију значења повратних глагола.

Посебно се обраћа пажња на један случај везе између значења глаголске лексеме и типа реченице. Наиме, аутор посматра оне прелазне глаголе који према себи имају и повратне парњаке, типа: *бацити се, волећи се, истицаћи се* – *бацити се, волећи се, истицаћи се*, итд. Када се јаве у реченици са елементом *се*, поставља се питање да ли је по среди пасивна дијатеза (повратни глагол + пасивно *се*) или је пак то повратни глагол са елементом *се* као делом лексемске форме, па је дијатеза активна. Аутор у раду указује на неколике случајеве разрешавања ове хомонимије, задржавајући се на глаголима који исказују чулну перцепцију: *видети се, назирати се, чути се*. Показано је да је разрешавање хомонимије у овим случајевима често компликовано, а некада и немогуће.

Подстакнут радом руског лингвисте Владимира Гуткова о пасивним конструкцијама са трпним придевом у којима се јавља и облик инструментала за живо, Танасић потанко посматра овакве конструкције. Анализа га доводи до закључка да је облик инструментала за живо у функцији агенса у пасивним конструкцијама одавно ишчекао из савременог језика, али поједине потврде показују да се он у реченицама са трпним придевом јавља у другим функцијама: означава појам помоћу кога се остварује дата пасивна радња, односно појам помоћу кога се одржава дато стање. На овом месту се наводе и ограничења за употребу инструментала за живо у пасивним конструкцијама која се тичу семантичке категорије глагола од које је изведен трпни придев.

У овој књизи професор Танасић обраћа пажњу и на исказивање агенса у пасивним реченицама – показује којим се конструкцијама пружа информација о агенсу, објашњава зашто он представља раритет у пасивној реченици и којим се додатним средствима, посредно, он може исказати. И овде се скреће пажња да се наша синтаксичка литература није довољно бавила овим питањем, те аутор пажљиво и постепено прилази овој појави, дајући исцрпна запажања. Са освртом на словенску и несловенску литературу даје се прецизна дефиниција агенса, који се разликује од каузатора радње. Улогу агенса може имати само човек и његове асоцијације и институције. У реченицама са рефлексивним пасивом агенс се не јавља, док у осталим случајевима он има не тако честу фреквенцију и потиснут је на реченичну периферију, што аутор објашњава слабом валенцом за агенс у пасивној реченици. Међутим, увођење агенса на реченичну сцену последица је комуникативне потребе. Поред типичне

конструкције за исказивање агенса (*ог [сћиране]* + генитив), аутор показује да се у обема пасивним конструкцијама користе и други начини за идентификацију агенса, а такође је безмало случајева када је агенс потпуно анонимизован. У свом маниру, С. Танасић документује све ситуације dostatним бројем примера.

Нарочит осврт даје се и на међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице. У ту сврху, најпре су објашњене карактеристике и једног и другог типа реченице, а потом се на примерима из књижевно-метничког и новинарског стила утврђују њихове сличности и разлике и одговара на питања шта их повезује и како се оне јављају у тексту. У фокусу пажње су деагентизација, пацијенс, као и категорија прелазности глагола.

Најзад, последња тема којом аутор овом приликом заокружује причу о синтакси пасива у савременом српском језику јесте однос између два типа пасивних реченица – партиципских и рефлексивних. Говори се најпре уопште о пасивној дијатези и показују маркантна обележја обају типова пасивних реченица; скреће се пажња на хомонимичност ових пасивних конструкција, али се истовремено нуде и начини за њено разрешавање. Аутор се и овом приликом посебно задржава на исказивању агенса у пасивним конструкцијама, као и на вези ових конструкција са опозицијом референцијалност/нереференцијалност глаголске радње. Испитује се међусобна заменљивост ових конструкција у истом контексту, као и њихово заједничко појављивање у оквиру сложених реченица. Поред мноштва заједничких карактеристика, показане су и неколике разлике међу њима, као и ограничења у њиховој дистрибуцији. Сагледавање међуодноса партиципских и рефлексивних конструкција има шири смисао – истовремено се показују и својства пасивне дијатезе у савременом језику.

4. Оба дела ове монографије обухватају сва најважнија питања која се тичу структуре пасивних реченица и чине је незаобилазном литературом у сваком даљем бављењу овом темом, која је безмало једна од најкомпликованијих области српске синтаксе. У њој је, видели смо, аутор сабрао своје радове који су настајали као плод његовог дугогодишњег интересовања из ове области, што је утицало на извесна понављања појединих сегмената, које можемо сматрати конструктивним, будући да је увек реч о круцијалним појавама које се тичу испитиваних конструкција.

Књига *Синтакса пасива у савременом српском језику* представља значајан допринос нашој синтакси, будући да у њој аутор, наводећи мишљења многих значајних словенских лингвиста, даје сопствени суд и нуди решења која се намећу као одговор за многе недоумице у србистичкој науци о пасивној дијатези. Посебан значај се огледа у чињеници да се о проблему глаголске дијатезе код нас недовољно писало, а теорија о пасиву преносила кроз читав век од једног до другог граматичара.

Ослањајући се на достигнућа лењинградске лингвистичке школе, као и на потоње радове о овој проблематици неких великих лингвиста, аутор чини корак даље у истраживању пасива и, захваљујући обимном корпусу, своје закључке емпиријски образлаже и утемељује на великом броју примера. У анализама задржава се на нормативним решењима наше науке, по каткад указујући на њихове недостатке и погрешне интерпретације, за које нуди прецизне аргументе и праве одговоре. У појединим случајевима се дилеме само осветљавају, а њихова разрешења тиме оставају у аманет потоњим истраживачима. Исцрпне анализе, представљене високим научним стилом и сложене у јединствену синтетичку форму логичне структуре, као и прецизна методологија чине ову књигу важном кариком у ланцу испитивања пасивне дијатезе у словенском свету, па и у синтаксичким испитивањима и нормативној граматичкој уопште.

Валенти́на М. Илић*
докторанд Филолошког факултета у Београду

* vlil@ymail.com

Хроника

Научни скуп *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*

Као што је пре две године, под кровом САНУ, на скупу о актуелним питањима језичке политике предложено да се устали, сваке друге или треће године, скуп који ће се бавити актуелним питањима стандардизације српског језика, на истом месту одржан је такав скуп 28. октобра 2015. године. Наиме, у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, Института за српски језик САНУ, Одбора за стандардизацију српског језика, Матице српске и Фонда „Ђорђе Зечевић“ за неговање и унапређење ћирилице окупљено је двадесетак лингвиста-излагача, који су реферисали о актуелним проблемима планирања српског језика и, разуме се, у многим случајевима његове норме. Овако постављена тема сабрала је и немали број њихових заинтересованих колега да прате скуп. Организациони одбор скупа чинили су академик Иван Клајн, академик Предраг Пипер, проф. др Драган Станић и проф. др Срето Танасић (председник), научни секретари били су др Марина Николић и мр Јован Вуксановић, а покровитељ Српска академија наука и уметности. На отварању скупа, образлажући значај и неопходност оваквих научних окупљања, присутнима су се обратили проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ и председник Организационог одбора, академик Владимир Костић, председник САНУ, академик Предраг Пипер, секретар Одељења језика и књижевности САНУ, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, академик Љубомир Зуковић у име Академије наука и умјетности Републике Српске. Од представника државе скупу је присуствовала и поздравила присутне Јасмина Митровић Марић, саветник председника Републике, док представника из надлежних министарстава – просвете, науке и технолошког развоја, те културе и информисања – није било. На скупу је, у два блока, било изложено седамнаест реферата.

Радни део скупа започео је излагањем под насловом „Српски језик као предмет језичког планирања (са освртом на питање приоритета у планирању)“ академика Предрага Пипера. Овим је радом указано на важнија општа питања језичког планирања и специфичности језичког планирања у Србији у условима када држава нема стратегију језичке политике, нити језичку политику остварује на неки други начин. Потом је па-

жња посвећена приоритетима у језичком планирању, а у центру разматрања нашло се питање статуса Речника САНУ. Став је аутора да се назив овог речника не треба мењати и да се мора наставити његова израда, али да она никако не треба да искључи нове лексикографске подухвате на прављењу речника другог типа и намене.

Академик Милорад Радовановић свој реферат „Поново о издавању целокупних дела Павла Ивића“ посветио је приређивању и објављивању сабраних студија и написа једног од најзначајнијих српских лингвиста 20. века. Први пут је о резултатима и задацима овог подухвата писао у *Јужнословенском филолоџу* LVI из 2000. године, посвећеном управо Павлу Ивићу. Ово је нови осврт, после петнаест година, на тај подухват, а сама иницијатива потекла је у другој половини осамдесетих година 20. века, када се група ученика и млађих сарадника Павла Ивића почела договарати са издавачем Зораном Стојановићем и са Павлом Ивићем. Редактор издања постао је Милорад Радовановић. Прва књига се појавила 1991. године, а дела излазе на по неколико година до данас. У овом излагању наведена су према издавачком плану, са подацима о години излагања, приређивачу, преводиоцу, пореклу и преради текстова, опреми и њиховим главним целинама.

О задацима и стању српске дијалектологије, те планирању истраживања у овој области говорио је академик АНУРС Слободан Реметић у реферату насловљеном „Српска дијалектологија данас и сутра“. Он је издвојио најглавније послове који стоје пред српским дијалектолозима: а) израда *Српској дијалектолошкој атласа*, која подразумева укључивање српских говора из некадашњих југословенских република, као и утврђивање ареала трију не тако давно уочених појава на тлу Србије: не замењеног јата, копаоничког неоакута и префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет (различит рефлекс дугих и кратких вокала *e* и *o*) у делу призренско-јужноморавског дијалекта); б) уклањање преосталих белина са српске дијалекатске мапе; в) испитивање говора избеглица са подручја Хрватске, Босне и Косова и Метохије; г) организовано прикупљање и обрада терминологије из области материјалне и духовне културе српског села; д) организовано прикупљање и обрада ономастичке грађе; ђ) учешће у раду на *Ојшћесловенском лингвистичком атласу* и *Лингвистичком атласу Европе*; е) редовно објављивање гласила као што су *Српски дијалектолошки зборник*, *Ономастолошки иприлози*, монографије и др. посебна издања водећих научних институција. Већина наведених задатака саставни је део пројекта *Дијалектолошка истраживања српској језичкој ипросјора* Института за српски језик.

Издавачку делатност Матице српске у области лингвистике представио је проф. др Мато Пижурица у раду под насловом „Лингвистички пројекти Матице српске“. Најпре је издвојио лингвистичке подухвате из области нормативистике, у које спадају *п р а в о п и с* (након издања двеју Матица – српске и хрватске 1960. године, после распада за-

једничког стандардног језика уследила су издања из 1993, школско из 1997, допуњено из 2010), једнотомни речник (2007, допуњен и редигован 2011; претходио му је шестотомни речник српскохрватског језика 1967–1976, а у плану је израда вишетомног речника српског језика) и на крају нормативна граматика (2013/2014). Прошле године настављено је објављивање гласила за културу усмене и писане речи *Језик данас* (нова серија). У остале лингвистичке пројекте М. Пижурица је убројао: 1. *Речник српског језика XII–XVIII века*; 2. *Речник славеносрпског језика*; 3. Писци предстандардног периода српског књижевног језика и њихова дела (издавање транскрибованих дела писаца тог периода уз стручне коментаре и речник); 4. Дијалекатски речник Војводине: а) *Речник српских јовора Војводине* и б) *Речник бачких Буњеваца*; 5. *Орнихолошки речник* (Матица планира да настави са израдом сличних термиолошких речника); 6. Припрема за објављивање *Прилога за речник старијих речи (са етимолошким белешкама) Српске књажевске канцеларије* (из заоставштине проф. др Велимира Михајловића).

Директор Института за српски језик САНУ проф. др Срето Танасић у реферату „Планирање издавачке делатности“ указао је на значај редовног и планског објављивања резултата значајних за кодификацију језика. Он је истакао да је важно да се успостави хијерархизација публикација и институција које се баве стандардизацијом српског језика, те типови и тематика тих публикација. Такође, поставио је и питање да ли је у том послу једино могуће да се стандардизација српског језика заснива на личним иницијативама појединаца у српској лингвистици и публикују резултати који из тога настају или би било погодно да постоји и планирање издавачке делатности битне за језичку кодификацију у оквиру шире стратегије спровођења утврђене језичке политике. Таква стратегија би се уграђивала и у дугорочне пројекте институција које се баве изучавањем и стандардизацијом српског језика и публикавањем резултата рада на тим пословима.

Проф. др Милош Ковачевић своје излагање посветио је једном од проблема лексичко-творбеног нормирања у раду „О нормативном статусу синонимних и блискозначних твореница у српском језику (поводом иницијативе о споменику ’Београдском читачу’)“. На примерима из новинарског језика указано је на (не)подударност значења лексема *чишач* и *чишалац* и (не)могућност њихове супституције у различитим контекстима, а у вези са у медијима врло заступљеном и подржаваном иницијативом о подизању споменика „Београдском читачу“ и лингвистичким расправама тим поводом. Образложено је да је лексема *чишач* непримерена у називу споменика чији је циљ да промовише културу читања и књиге.

Статусу српског језика и перспективама његовог изучавања у Црној Гори пажњу је посветила проф. др Јелица Стојановић у реферату „Актуелна питања, проблеми и задаци сrbистике у Црној Гори и могућ-

ности језичког планирања“. Указано је на права говорника српског језика; статус српског језика с обзиром на историјскојезичку перспективу и данашње стање; на научне принципе и задатке србистике у актуелним околностима; као и на развојну политику са циљем побољшања садашњег статуса, те на могућности, изазове и потребе планирање издавачке делатности у вези са српским историјскојезичким наслеђем на простори-ма Црне Горе.

Два рада, на крају првог блока, била су посвећена српском језику у јужној српској покрајини. Најпре је проф. др Радивоје Младеновић изнео своје предлоге за даља истраживања говора косовскометохијске области у раду „Проучавање српске језичке баштине Косова и Метохије“. Према његовом мишљењу, носиоци оваквих истраживања требало би да буду Филозофски факултет у Косовској Митровици, али и друге институције, као Институт за српски језик САНУ и Балканолошки институт САНУ, са оформљеним тимовима стручњака по пројектима, а неопходна је и подршка државе. Аутор издваја следеће задатке: 1. израда потпуне библиографије: Косово и Метохија у а) дијалектолошким истраживањима; б) етнолингвистичким истраживањима; в) ономастичким истраживањима); 2. израда дијалекатског атласа српских говора Косова и Метохије; 3. монографски описи непроучених говора; 4. прикупљање и публикување лексичке грађе; 5. проучавање језичке разградње дијалекта у избеглиштву и судбине дијалекта у енклави; 6. коришћење резултата већ објављених етнолингвистичких истраживања, са осмишљеном картом додатних пунктова, као подлога за израду етнолингвистичког атласа; 8. обрада и публикување ономастичке грађе, које се због преименовања топонима и микротопонима мора ургентно урадити; 8. обрада и публикување писаних споменика из претходних векова.

У следећем саопштењу под насловом „Најновији узроци и показатељи урушавања идентитета и интегритета српског језика на Косову и Метохији“ проф. др Митра Рељић је усмерила пажњу на статус српског језика на поменутом терену. Наиме, гашењем српских институција на Косову и препуштањем српског становништва косовском законодавству према Бриселском споразумом, долази до нежељеног поступања са језиком и поступања у језику и до његове дискриминације у одређеним доменима употребе (нпр. у судству). Узимајући у обзир бројне примере дискриминације српског језика, М. Рељић указује на опасност да би даљи процес примене Бриселског споразума, посебно прихватање мањинског статуса српског народа и језика на Косову и Метохији од стране представника Републике Србије, постепено могао довести до прекидања језичког континуитета и померања на плану норме српског језика на Косову и Метохији.

У саопштењу „Језичка инфраструктура за изучавање и обраду српског језика“ проф. др Душко Витас је анализирао потенцијални садржај информатичке инфраструктурне мреже, односно информатизоване

платформе која би омогућавала кооперативни развој језичких ресурса и њихову дистрибуирану експлоатацију у различитим областима српског језика. Указао је на постојеће стање, на модел њене организације и на техничке, кадровске и финансијске предуслове за њену изградњу.

О питањима употребе језика у писаним и електронским медијима, као и о проблемима писања о језику у медијима, те о утицају језика медија на норму, нарочито у времену свима доступног интернета, говорила је проф. др Рада Стијовић у реферату „Књижевнोजезичка норма и медији (од планирања до решавања најактуелнијих питања)“. Она сматра да званичне институције које се баве српским језиком – Институт за српски језик, Матица српска и филолошки факултети – треба да нађу пут до нових технологија, те да се на интернету морају наћи речник књижевног језика и савремени правопис са једноставним претраживачима, затим сајт са актуелним језичким недоумицама и новим језичким и правописним решењима. Указала је и на најактуелније језичке проблеме у вези са којима и међу лингвистима нема усаглашених ставова, као што су повећана транзитивизација глагола, префиксација углавном двовидских глагола итд.

У реферату „Ка лексичком планирању српског језика“ проф. др Рајна Драгићевић говорила је о појму лексичке норме и о специфичностима лексичког нормирања, а затим је разматрала питање могућности лексичког планирања српског језика. Посебно се осврнула на бригу о лексици у другим земљама, нпр. у Русији, Хрватској итд.

Проф. др Милорад Дешић у раду „Српски стандардни акценат и новија лексика“ преиспитивао је да ли се у новој лексици поштују давно утврђена правила Вук-Даничићеве акцентуације. Иако је норма у доброј мери стабилна, указано је на речи у којима се силазни акценти јављају ван почетног слога, као што су новонастале сложенице у којима други члан задржава свој силазни акценат, и речи преузете из страних језика.

Проблемима институционалне и практичне природе са којима се срећемо при изради речника, нарочито у ери дигиталне технологије, пажњу је посветио др Ђорђе Оташевић у реферату „Планирање и српска лексикографија“. Он је указао на то да, осим лексикографских подухвата једнојезичких речника у Институту за српски језик САНУ и Матици српској, израда општих двојезичних речника, као и термилолошких речника, и једнојезичних и вишејезичних, у великој мери зависи од индивидуалних напора појединаца, издавачких кућа и предузећа. Такође, Ђ. Оташевић је истакао да не постоје речници који би ажурно пописивали и описивали бројне нове речи, уз нормативне препоруке за њихову употребу и евентуалну супституцију другим речима. С друге стране, брз развој компјутера, мобилних телефона и интернета чини неопходним дигитализацију постојећих штампаних речника, као и израду електронских речника.

Др Владан Јовановић у реферату „Савремена српска терминологија и термилошка лексикографија (актуелно стање и задаци)“ изнео је преглед савременог стања српске терминологије у појединим научним и друштвеним сферама, а термине је посматрао из неколико углова: 1) из угла српске књижевнојезичке норме, 2) из угла целине лексичког система српског језика и 3) из угла лексикографије. Посебно је скренуо пажњу на неопходност присније и свестраније сарадње између стручњака за одређену област знања и лингвиста при стварању и нормирању термина.

Указујући на многоструке употребе интернета у лингвистичком раду, др Марина Николић је у реферату „Језичко планирање и интернет“ показала како се интернет врло успешно може користити као средство језичког планирања и неговања језичке културе. Истакнуто је на које све начине, у овом интерактивном медију, учествују лингвисти као кодификатори, наставници, новинари, администратори и сви други који имају улогу едукатора, али и „обични“ корисници српског језика и интернета у различитим групама на друштвеним мрежама, језичким порталима итд., а посебна пажња је била усмерена на улогу сајта *Језикофил*.

Планирању у дијакхроничким истраживањима пажњу је посветио др Виктор Савић у реферату „Свеобухватни задаци пред проучаваоцима српскословенског језика“. У реферату је истакнута неопходност да се, у условима нове, модификоване филолошке визуре услед нових сазнања о српској редакцији у периоду 10–12. века, укључи палеографија, археографија и друге медијевистичке дисциплине, које би заједно објасниле и истражиле природу сачуваног српског писаног наслеђа у првим вековима његовог настајања. Посебан проблем представља и српски корпус широм балканског простора у време 15–17. века. Нагласио је потребу израде јединственог регистра старих српских писаних споменика, из кога би се могао направити избор најзначајнијих извора. Потом би се приступило њиховим издањима и свеобухватној обради на свим језичким нивоима, за шта аутор даје детаљне предлоге и план. Међутим, сметњу реализацији оваквих подухвата може представљати пројектни циклус са актуелном концепцијом и садашњим системом напредовања у научна звања, на шта је на овом скупу више пута указано. В. Савић претпоставља да овакав задатак може да оствари Старословенистички одсек Института за српски језик САНУ, у координацији с колегама с водећих српских катедара где се негује историја српског језика, и где постоје искуства у раду на средњовековним споменицима. Такође, он сматра да је сазрело време да се размотри формирање специјалне групе за ћирилометодијевске студије при катедрама за српски језик и славистику на неком од наших факултета.

Скуп је завршен кратком дискусијом и доношењем закључака. У њима се указује на постојање бројних питања из области језичког планирања која се могу решавати само добром сарадњом просветних, научних

и културних установа које се баве српским језиком и надлежних министарстава и националних савета. Указано је на то да, са добро одабраним и постављеним приоритетима пажња, треба да се посвети планирању лингвистичких истраживања у свим областима и на свим нивоима језичке структуре методама и технологијама модерне лингвистике (пре свега корпусне), као и да пажња треба да се усмери на савремени језик, али да се не смеју скрајнути дијакрона истраживања, дијалектологија, језик у образовању. Посебна пажња треба бити посвећена српском језику на Косову и Метохији и у бившим суседним републикама. Одговарајућу пажњу треба посветити неологизмима, језичкој култури на интернету и утицају медија на књижевнојезичку норму. Треба се пажљивије прићи планирању издавачке делатности, планирању и сарадњи међу пројектима, нарочито лексикографским, успоставити бољу сарадњу лингвистичких установа и државних органа, и учврстити улогу Одбора за стандардизацију српског језика. Неопходно је заокружити нацрт стратегије српске језичке политике у сарадњи са надлежним државним органима како би дошло до њене примене, а у вези са тим предложити Министарству културе и информисања да ангажује (социо)лингвисту коме би се поверили послови сарадње са Одбором на реализацији зацртаних циљева. И као крајњи закључак проистиче да би овакве научне скупове требало одржавати сваке друге или треће године.

*Марина Љ. Спасојевић**
Институт за српски језик САНУ
Београд

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

Сећања

БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ (1940–2005–2015)*¹

Обраћам вам се као лингвиста,
обучен да се језиком добро служи,
да и друге људе језику подучава,
али и да се њиме поиграва
(Брборић, Српство као кичма,
Социолингвистички ојледи II, 280).

Навршило се десет година како је неочекивано отишао Бранислав Брборић. Генерацијски, припадао је поколењу очева, а по карактеру и интензитету сусретања са њим, био ми је пријатељ. Драга успомена и неугасло поштовање скроман су залог ових редова о њему и његовом прегалаштву.

По професији англиста, био је Бранислав Брборић лингвиста и горљиви борац на српском социолингвистичком пољу. Преко три деценије радио је и у нашој језичкој башти. Србокroatистиком се бавио по невољи и изнудици, попут читавих генерација српских филолога, а напакон и србистиком, опет по невољи и изнудици немилих и немалих историјских условности. Којекуде расуте текстове (огледе, интервјуе, службеним потребама инспирисане записе...) сабрао је у две књиге: *О језичком расколу* (ЦПЛ, Београд – Прометеј, Нови Сад, 2000) и *С језика на језик* (ЦПЛ, Београд – Прометеј, Нови Сад, 2001). Поднаслов је и кључна жанровска одредница обема књигама: *Социолингвистички ојледи I и II*. По тесном путу ступајући, а следећи и испуњавајући непрозорљиву коначност људску, сабирао је и сабрао своје најзначајније записе да их поколења могу лакше пронаћи и њима се послужити. Било је то његово животно испуњење. Слутио (ни)је, а тако се збило, јер се тек припремао, неостарела духа, да у спокоју мировине, неке своје језикословне послове и науме разради, доради, а неке богами и темељно започне. Ко га је по-

¹ Мр Бранислав Брборић, истакнути српски социолингвиста, имао је значајну улогу у оснивању Одбора за стандардизацију српског језика. Дао је изузетно велики допринос раду Одбора као његов члан и секретар од оснивања до смрти.

знавао знао је да би имао снаге и чилости духа за све то. Међутим, живот, не смрт, био је крвник тим пословима. Било је времена за онолико колико је учињено, пробрано и сабрано 2000. и 2001. године. Десило се најбоље од онога што је било могуће. Сабрани труд Бранислава Брборића у два књигама и данас је међу нама, на најбоље доступан начин. Прва књига обухвата текстове углавном настале у раздобљу 1971–1991. године. Друга књига се надовезује на претходно раздобље, али сведочи о новој „епоси“ у којој се кроз смутње и ратна разарања разбистравало небо над србистиком, 1992–2000. године. Ове књиге су сабран Брборићев „опус“ на пољу социолингвистике. Обе имају по десет поглавља, у која су распоређени Брборићеви огледи и други текстови, којима у обе књиге претходе Уводна слова, уводни коментари у поглављима, „подбелешке“ највећем броју текстова. (Те напомене и уводи у поглавља имају, у извесном смислу, евокативно-мемоарске елементе. Наслови поглавља већ имају несвакидашње врлине, да су духовити, домишљато скројени, поливалентни, са досетком и поентирањем, саткани и од језичких игара и игара речи(ма), са снагом ухваћене суштине тема које обухватају.) И неки додаци, који нису Брборићеви радови, а који сви заједно дају контекст за разумевање и текстова и (духа) времена у којем/којима су настајали и којим(а) су произвођени. Тако уређени и распоређени међу корице књига они сачињавају лингвистички дневник и сведочанства првога реда нашег свеукупног, па и језичког раскола и малигне производљивости језика на бившем заједничком језичком простору.

Последња деценија минулог века и прошлог миленијума донела је нама Србима потребно искуство пораза. Било их је и још трају. Зачињали су се много раније, у нашим тријумфима, а трају и не пролазе лако ни брзо, како то ваља и мора. Победе носе са собом заносе и грдне самообмане. Поразима се задобија поновна мудрост, отрежњење, самоспознање, прибирају се снаге „за далеко неко поколење“. Порази су зачетак тихе обнове, кроз горчину и патњу.

Извесно је да смо ми са непотребним и површним самопоуздањем улазили у разноразна заједничарења која нам нису била корисна. Били смо мали и нејаки да будемо хегемони, па и језички, а исто тако непотребно нудили смо што нисмо могли дати и пристајали на оно на шта пристати нисмо смели, и када је језик у питању. Када смо изабрали српскохрватски језик, наметнуте су нам, кроз време, све друге малигне и погубне (језичке) деривације, на којима смо онда ми најдуже и најдубље истрајавали не увиђајући увек њихов (бе)смисао. Испод крова који је горео остајала је само наша глава. Више стицајем историјских случајности и какве такве правд(и)це него нашим старањем та грађевина у пламену није постала наша гробница (ломача). Тако је бивало и у језику и са језиком нашим српским. Преживео је наш језик српски. Ваља нам се вратити сопственом бићу и језику, да извидимо ране сваколике, па да кренемо

даље, уздајући се у се, како је и раније требало. Ту невеселу историју наше нације у нашем језику исписивао је Бранислав Брборић, најмање три деценије, у времену када је све југословенско (с)пало на апарате за (из)дисање. Расна жилавост надвладала је голготу иако нам фали речникâ, правопис дужи од једне универзитетске каријере и устројена нормативна граматика, макар за једно полувековље. Треба нам мира и предаха од прења о екавици и ијекавици, о азбучној реформи (ћирилице и латинице), па и од (иначе потребне) опсежније, коначније и дуготрајније стандардизације језика нашег.

Дубока оданост националним задацима на пољу лингвистике/социолингвистике покретала је промишљање и рад Брборићев на језику као маркирајућем феномену нације и државе. На томе је радио истрајно и горљиво истрајавао и онда (а то је било често) када је било комфорније да застане, да одустане, да престане, да отћути и прећути... Није то чинио и није тако радио Бранислав Брборић. Истина је, био је англиста по образовању, а не србиста. Када су неки други из једног атара филологије залазили у србистику, то није сметало истим онима којима је сметао такав Брборићев „трансфер“. На част му служи што је, не једном, у својим радовима подупирао такве „госте“ у србистици без којих би она била сиромашнија и са мање инвентивности и постигнућа. Није прибегавао „фризирању“ мена свој(их)ега мишљења(â) и промишљања о положају нашег језика у времену у којем је деловао као (српски) социолингвиста. Није нас засипао накнадном памећу и генералским подвизима после битка које је војевао. У врелој социолингвистичкој арени није му недостајало воље, дара и куражи да се бори за своје мишљење о питањима језика која су била на дневном реду. Борио се са господским полемичким жаром, каткад му је то био мио духовни изазов. То је поље на којем је радо опробавао своје „ритерске“ вештине. Успеха није мањкало. Уживање је преносио и на читаоца, склоног вештинама духа. У две књиге сабрао је оно што је писао и мислио, за шта се залагао, против чега је (и кога) био и када није погађао „у сриду“. Понекад није распасивао стеге идеологије, а могао је. Чинило му се да је то пречица до циља. Његове књиге сведоче о сложеној атмосфери у којој су настајали текстови који су сабрани у њима и нарочито, о поштену прегалаштву њиховог аутора.

За неке предлоге: екавица и ијекавица на РТС-у, један уџбеник ћирилицом, други латиницом штампан, па наизменично: ред ћирилице, ред латинице у јавној употреби – није било услова, ни времена ни воље да се о њима размишља, а још мање да се по њима поступа. Сада је то историја. С великим надама робовали смо заблудама, не радећи свој посао. Други су га (у)радили. Тако је барем изгледало тада... Сада све више из-

гледа да ми и не стојимо тако лоше. А не тако давно изгледало је да нам је стратегија спала на тактику, или нам је тактика била невољна стратегија српске лингвистике и нашег целокупног суживота у Југославијама.

Мене у мишљењу, мене и еволуција у тактикама Бранислава Брборића су муке генерација српских лингвиста, од залагања за обе азбуке и оба изговора, преко виђења у ћирилици и екавици као примарној српској језичкој (и културолошкој) униформи и напакон смирење у ћирилици и двоизговорности. Куриозитетни су предлози о југославском/југославијском језику као наднационалном ктетику за заједнички језик умножених нација, о сакрализацији ијекавице у преводима библијских текстова. Знатижељни (не само језику посвећени) читалац отвара корице књига где брује идеје о којима није изговорена последња реч, којима се мора и ваља враћати (и онда када су застале у наслагама историје лингвистике). Има у овим књигама текстова без којих се могло већ у времену настанка или веома брзо потом, али им је овде место. Има текстова који плене коректношћу и смиреношћу аргументације, дубином и научном аналитичношћу, непролазном информативношћу, науковитошћу (Српски језик, II, 34–57; Предисторија и социолингвистички аспекти језичког стандарда, II, 66–79; Канони – на трећем спрату, II, 162–165; Стандардни језик и остали „језици“ II, 187–191; Стандардност, супстандардност и нестандардност, II, 191–199; Не прскати сербицидима, II, 274–275; Српски језик, II, 323–326)... Њихов значај чува име аутора преко времена смртне омеђености. Овим и оваквим радовима Бранислав Брборић је наш саговорник и савременик будућих читалаца и језичких прегалаца.

Ми данас ишчитавамо нашу предугу националну невољу да истрајавамо у ономе и да бранимо оно у чему јесте лакше и пробитачније бити нападач и опадач, речју на другој страни. Срби су бранили земљу и језик без будућности јер су их они градили и стварали. То је био наш последњи крупан залог у жртвовању без краја. Ветрењаче у тој борби нису биле привиђења у магли, ни за Бранислава Брборића ни за толике друге. Да није било тако, не би било могуће, са толико рана задаваних са свих страна и у дугом времену, у том страшном салту, дочекати се на ноге српскога језика. То није било ни преумљење, ни јалов посао, а почесто је изгледало да је тако (и самом Б. Брборићу). Још боље знамо ми данашњи (и ондашњи). Оне неке пролази воља за онолико новоговора, колико их је за кратко време уморио и распаметио. Ми се у тиховању од својих пораза (и „пораза“) враћамо својој доброј кући језичкој трудом наших старих стеченој. Стамености јој не недостаје и када треба притврдити покоји расклиман камен темељни и ојачати гдекоју греду и маију. Добро је да будемо заокупљени собом.

Данашњи, и лингвисти долазећих поколења, неће из Брборићевих књига сазнавати само како је некада било. Од сада су пред њима изазови и борбе у којима се изнова морају огледати. Покренута питања и сувише идеје чекају даровите реализаторе. Што се није могло ни стигло да узмогну достојни наследници.

Милован Миловић

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 22. 6. 2015. године

ЧИТАЧ ИЛИ ЧИТАЛАЦ

ОДЛУКА

На основу расположивих чињеница мислимо да предност треба дати именици *чиџалац* и да споменик треба да се зове Споменик београдском читаоцу.

Образложење

Није спорно да именице на *-ач* у српском језику служе за грађење *nomina agentis*, па би и именица *чиџач* могла да се употреби са значењем *лице које чиџа*. Ипак, наш задатак је био да проценимо којој именици треба дати предност у конкретном случају, а сви подаци указују на чињеницу да предност треба дати деривату *чиџалац*.

Именица *чиџач* се у савременом српском језику последњих година све више специјализује за именовање предмета који служе за читавање. Довољно је укуцати ову именицу у претраживачу *Гуџл* и појавиће се следећи појмови: *чиџач електронске саобраћајне дозволе*, *чиџач електронске личне картице*, *чиџач бус-џлус картица*, *биометријски чиџач*, *чиџач електронских књиџа* итд. Није редак случај у српском језику да се именице које имају исту мотивну реч а различите суфиксе временом семантички разједначе и постају пароними (исп. нпр. *сјасилац на базену – сјасиџељ души*). На тај начин употреба лексема се прецизира, што треба подржавати, јер је то начин лексичког богаћења и утанчавања, прецизирања српског језика.

Није без значаја имати у виду да се слична појава дешава и у другим словенским језицима. Као пример узећемо руски као источнословенски језик, пољски и чешки као западословенске језике и бугарски као јужносло-

венски језик. У њима, као и у осталим словенским језицима, по правилу су се различити деривати глагола *чиџаџи* специјализовали за категорије *nomina agentis* и *nomina instrumenti*. У руском језику именица **читатель** означава вршиоца радње (и одговара српском *чиџалац*), док се именица **читник** појављује у улози *nomina instrumenti* (и одговара српском *чиџач*). Руски језик је богатији могућностима од српског јер поседује још једну могућност, а то је дериват **чтец**, који означава особу која чита за друге (што такође одговара српском *чиџач*). У пољском језику, дериват **czytelnik** означава вршиоца радње, а **czytnik** инструмент за читавање. У чешком језику постоји **čtenář** (*nomina agentis*) и **čtečka** (*nomina instrumenti*). У бугарском језику **читател** спада у *nomina agentis*, а **четец** у *nomina instrumenti*.

Из овога закључујемо да у словенским језицима деривати глагола *чиџаџи* специјализују значења, што би могао бити разлог да се потрудимо да у српском језику очувамо процес који је већ сам по себи успостављен, а то је да се *чиџалац* везује за категорију *nomina agentis*, а *чиџач* за категорију *nomina instrumenti*.

Један од показатеља укорееености неке лексеме или њеног значења у лексички систем јесте и развој деривационог гнезда. Пошто се именица *чиџалац* много чешће него *чиџач* користи за означавање лица које чита, она је развила деривационо гнездо чији су деривати формирали значења која су такође у вези са човеком као читаоцем. У то гнездо спадају лексеме: *чиџалачки* (који се односи на *чиџаоце*), *чиџалашџиво* (скуџ *чиџалаца*, *чиџаоци*, *чиџалачка џублика*), *чиџаоница* (*џросџорија одређена за чиџање*). Од именице *чиџач* настала је само лексема *чиџачки* (који се односи на *чиџаче*, *чиџалачки*). Деривација показује очигледну доминацију именице *чиџалац* у односу на *чиџач* у означавању човека као вршиоца радње.

Чак и када се односи на човека, именица *чиџач* неупоредиво чешће означава особу која чита наглас, за друге, можда и механички (без разумевања прочитаног јер чита другоме у својству спикера). Ово семантичко својство именице *чиџач* већ дуго постоји у српском језику. Уочио га је још Александар Белић давне 1936. године, анализирајући грађу за Речник САНУ, која садржи материјал још из друге половине XIX века. Вероватно је управо семантичка црта механичког читања, читања без разумевања, изазвала све раширенију појаву у савременом српском језику да се различити апарати називају *чиџачем*. Због тога би се пажљивом и тананом семантичком анализом именице *чиџач* када означава особу која чита могао докучити одређени степен пејоративности у конотацији. Оваква конотација ће се временом само појачавати пошто на све стране расте број читача-апарата, а то би могло негативно утицати на смисао постављања споменика. Смисао је да се укаже почаст мислећем читаоцу, љубитељу књиге, а не особи која се може изједначити са инструментом за читање.

Београд, 20. VI 2015.

Нацрт текста одлуке припремила је проф. др Рајна Драгићевић.

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 29. 7. 2015. године

О СТАТУСУ БОСАНСКОГ ИЛИ БОШЊАЧКОГ ЈЕЗИКА

Већ неколико година новинске странице пуне текстови о различитим питањима везаним за статус тзв. босанског језика, и то понајвише у Србији и Републици Српској. Тако читамо да „Бошњаци не разумеју српски језик“, да је у Новом Пазару и Пријеполју блокирано на стотине судских предмета због недостатка „преводаца на босански језик“ са српскога, да је „Министарство правде Србије објавило оглас за постављање сталних судских преводаца за босански језик“, да је министар просвете обећао да ће се на Државном универзитету у Новом Пазару вршити „обука за босански језик“, након које ће бити „додељени сертификати, који ће при запошљавању служити као доказ познавања босанског језика“, да ће ускоро „Србија добити шест судских тумача за босански језик“, да ђаци бошњачке националности у Републици Српској неће да прихвате књижице ни сведочанства у којима је језик назван „бошњачким“ а не „босанским“, итд. и томе слично.

Два су питања на које лингвистика мора дати одговор. Постоји ли „босански језик“ као језик различит од „српског језика“? Морају ли Срби употребљавати назив „босански језик“, на којем инсистирају Бошњаци?

Прво питање тиче се питања језичког идентитета. Од десет међународних докумената у којима се помиње статус језика – увек се говори искључиво о језичким правима појединаца и припадника националних мањина. Нигде се не помињу језичка права народа, нити држава, а камоли да се прописује *право народа да свој језик назове својим именом*, а ни у једном од докумената не наводи се експлицитно када један језик треба сматрати посебним језиком, тј. не наводи се који су критеријуми идентитета једнога језика.

О идентитету једнога језика, о довољним разлозима за проглашење неког идиома за посебан језик, посредно се говори једино у *Европској повељи о регионалним или мањинским језицима*, где се у њеном члану 1, име-

нованом као „Дефиниција“, а који је сав посвећен одређењу идентификације регионалних или мањинских језика, каже:

„За потребе ове повеље:

а) 'регионални или мањински језици' су језици који:

(i) су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе и који су

(ii) **различити од званичног језика те државе**, што не укључује дијалекте званичног језика те државе или језике радника миграната“.

Из наведене се повеље имплицитно нужно закључује *да два или више идиома који се не разликују не могу лингвистички (научно) бити посебни језици*, што ће рећи да један не може бити већински а други мањински. Ако се морају разликовати већински и мањински језик, онда је нужно да се не могу сматрати посебним језицима ни језици различитих народа у једној земљи који се међусобно лингвистички не разликују.

А за (не)исправност мишљења да су српски и тзв. босански различити језици и да се чак разликују толико да „Бошњаци не разумеју српски“, најбоље је навести ставове самих бошњачких лингвиста. А они су готово јединствени, унисони.

Кренимо од **Алије Исаковића**, који каже: „Између босанског, хрватског и српског језика нема суштинске разлике. У питању је само право народа да именује језик онако како га је традиционално именовао“ (Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Sarajevo: Institut za jezik, 2009, 17).

Исто мисли и **Мидхат Риђановић**: „Народ у БиХ говори једним језиком, који својим специфичностима одмах 'упада у уши' свим људима изван наше земље. Он се сад зове тројако – српски, хрватски и босански“ (Midhat Ridžanović, *Ridžanović o jeziku i još nekim stvarima iz Tamnog Vilajeta*, Sarajevo: autor, 2013, 41).

Ни мишљење **Ибрахима Чедића** готово да се не разликује од наведених: „У Босни и Херцеговини у службеној употреби су, дакле, босански, хрватски и српски језик. Сваки има своју норму и велику међусобну подударност. У међусобној комуникацији Бошњаци, Хрвати и Срби немају никаквих потешкоћа што често намеће питање да ли се заправо ради о једном језику са три назива, или су заиста три језика“ (Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Sarajevo: Institut za jezik, 2009, 65).

Ханка Вајзовић, пак, констатује да „споразумијевање није угрожено ни међу националним заједницама у БиХ нити међу појединцима као члановима тих заједница“ (Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Sarajevo: Institut za jezik, 2009, 139).

Још експлицитнији је у ставу о непостојању разлике **Џевад Јахић**, који каже: „Они који данас хоће да нађу одговор на питање постоји ли зби-

ља тај босански језик, у принципу су спремни и да га 'признају' ако им се докаже да постоји. Они лаичком методом хоће да виде у чему се тај језик разликује од тобож 'различитих' српског и хрватског, или бившег ('неразличковног') српскохрватског и да се тада увјере у његово постојање, односно непостојање. (...) Ко зна по који пут у овој књизи понављамо оно што већ једном морамо запамтити: у нашим балканским приликама језик да би био језик не мора се обавезно битно разликовати од другог јер тај разликовни принцип није мјерило постојања, односно непостојања националних језика" (Dževad Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo: Ljiljan, 1999, 252).

Хаџем Хајдаревић и **Аида Кршо** написали су чак јединствен правописни и граматички приручник „босанског/хрватског/српског језика“, образлажући свој поступак следећим разлогом: „Босански језик, хрватски језик, српски језик имају исту основицу (источнохерцеговачки дијалекат новоштокавског типа). С обзиром на то, они су правописно и граматички врло блиски. Разлике постоје у лексици и акцентуацији. Морфолошке разлике су минималне, а на фонетском плану разлика нема, јер сва три стандарда имају исти вокалски и консонантски систем. Наведене чињенице потврђују се у свакодневној језичкој пракси. Говорници који употребљавају различите стандарднојезичке норме (босанску, хрватску или српску) одлично се разумију, а језик именују као босански језик, хрватски језик и српски језик“ (Надзем Хајдаревић, Аида Кршо, *Pravopisni priručnik bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika sa osnovama gramatike*, Sarajevo: Institut za jezik, 2013, 21).

Сами бошњачки лингвисти, дакле, тврде да нема готово никаквих разлика између српског и тзв. босанског језика. Разлика је само у имену. А Бошњаци хоће да језик којим говоре зову „босански“, никако „бошњачки“. Ако се тај назив схвати као израз „симболичке“ а не комуникативне функције, онда треба подсетити да **ниједан народ не мора прихватити назив за језик који је у обичају код групе народа**. Не могу Словенци Србима наметати да језик којим говоре и Срби зову „словенски“ кад га Срби зову „словеначки“, нити Роми могу захтевати да језик који они зову „романи“ и Срби тако (а не „ромски“) зову, а да не говоримо о Енглезима, који свој језик зову „инглиш“, или Немцима, који га зову „дојч“ и сл. Из тих разлога захтевати од једног народа да језик другог народа у свом језику зову по диктату тог другог народа представља више него парадокс. Од назива „бошњачки народ“, који су Муслимани сами изабрали, *према творбеним правилима српског језика, у српском језику и народу може се једино и искључиво најправилни назив бошњачки језик*, као што је речено и у првој одлуци Одбора од 13. фебруара 1998. године. То је посебно важно за Републику Српску, у чијем Уставу стоји: „Службени језици Републике Српске су: *језик српског народа, језик хрватског народа и језик бошњачког народа*“; према творбеним правилима српског језика од „српски народ“ изводи се еквивалентан назив „српски језик“, и од „хрватски народ“ изводи се еквивалентан назив „хрватски језик“, а од „бошњачки народ“ могуће је једино извести „бошњачки језик“, а никако није могуће извести назив „босански језик“. Назив *бошњачки*

језик одговара називу *бошњачки народ*, док би назив *босански језик* одговарао термину, непостојећег, *босанској народа*.

Из свега наведеног проистичу следећи нужни закључци:

1) Да би два језика били посебни језици, они морају бити различити по лингвистичким критеријумима (генетском, структурном и комуникативном). То није случај са „босанским језиком“ кад се он посматра у односу на српски језик, јер и сви бошњачки лингвисти тврде да су босански и српски језик различити само по имену, али да се према лингвистичким критеријумима ради о истом језику. Будући да *Евројска џовелџа о рејоналним или мањинским језицима* прописује да се мањинским језиком може прогласити само језик који је „различит од званичног језика те државе“, а да су српски и босански само различита имена истог језика, јасно је да „босански језик“ не може имати ни лингвистички ни правни – него само симболички – статус посебног језика, па се на његове говорнике не могу применити „Уставом и законом загарантована права да се судски и управни поступак води на матерњем језику странке“, јер се поступак на том језику води и кад се тај језик зове нпр. српским или хрватским. Јер, како и правници наглашавају, „ако се може и признати захтев једне мањинске заједнице да језик којим говори означаи засебним именом, то не значи да су напрасно изгубили способност комуницирања са онима са којима су до јуче то чинили (и са којима и ван суда још то чине)“ (М. Јовановић).

2) Назив који за један језик користи један народ не мора бити назив језика код другог народа. Према творбеним правилима српског језика од „српски народ“ изводи се еквивалентан назив „српски језик“, од „хрватски народ“ изводи се еквивалентан назив „хрватски језик“, а од „бошњачки народ“ могуће је једино извести „бошњачки језик“, а никако није могуће извести назив „босански језик“. Назив *бошњачки језик* одговара називу *бошњачки народ*, док би назив *босански језик* одговарао термину *босанској народа*, а такав народ не постоји. Према томе, поштујући симболичку функцију језика, у српском језику једино је могуће и једино исправно језик којим говоре Бошњаци, а који је заправо само варијанта српског језика, звати „**бошњачким језиком**“.

3) Из претходног проистиче да нема никаквог ни лингвистичког ни правног основа производити некакве „тумаче за босански језик“, нити пак изводити посебну наставу на „босанском/бошњачком“ језику, нити има основа правити за тај лингвистички непостојећи језик посебне уџбенике, јер сви који знају српски језик знају подједнако добро и „бошњачки“, и обратно: сви који знају „бошњачки“ знају и српски! Државне институције Републике Србије и Републике Српске морају тога бити свесне, и у складу с тим морају и деловати.

Нацрт текста одлуке припремио је проф. др Милош Ковачевић.

Белешка о упутству за објављивање радова

Упутство за објављивање и техничку припрему прилога у часопису
Наш језик налаза се у књизи XLVI/1–2 (2015),
стр. 89–95.

